

AUGSBURGSE CONFESSIE

1530

Opgesteld door

DR. MAARTEN LUTHER

En

DR. PHILIPPUS MELANCHTON

Hieraan voorafgaand

**HET PROTEST VAN DE EVANGELISCHEN
OP DE
TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529**

EN DE VIERSTEDEN-BELIJDENIS

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG**

Tweede editie 2012

INHOUD

- 1. MARTELAREN**
 - 2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE
TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529**
 - 3. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529**
 - 4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE**
 - 5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530**
 - A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG**
 - B. ONVERANDERD of VERANDERD**
 - 6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE**
 - DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS**
 - DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN**
 - 7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO
AUGUSTANA**
 - 8. MELANCHTHONS VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE
GELOOFSBELIJDENIS**
 - 9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530**
 - 10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530**
 - 11. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530**
 - 12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHRISTELIJKE
KONING**
- INDEX**

MARTELAREN

Het Evangelie van Jezus Christus, de Zoon van God, wat Luther preekte, bracht in Duitsland en omliggende landen grote strijd en verwarringen met zich mee. Sommigen zeggen: ‘Het was beter geweest, dat Luther een monnik was gebleven en zich had gehouden aan de leer van de Catholieke kerk. Indien hij Hervorming nodig achtte, had hij dat met meer vrede kunnen doen binnen de Catholieke kerk.’

Wel, dat was precies wat Luther graag wilde. Daar getuigen al zijn brieven en geschriften van die hij vanaf 1517 tot 1521 geschreven heeft. De loop van de Voorzienigheid beschikte het anders. Het ging alles tegenin de wil van Luther, van de Keurvorst van Saksen, van Luthers ambtsbroeders en van het gewone volk. “Mijn wegen zijn niet uw wegen; en Mijn gedachten zijn niet uw gedachten, spreekt de Heere.” Luthers prediking van het Evangelie voldeed aan het verlangen van een aantal mensen, waaronder oprechte en vrome gelovigen. De wens tot hervorming leefde al lang voordat Luther geboren was. Zijn bazuinstoot van het Evangelie maakte de mensen wakker. De onderdrukte begeerte sprong als een fontein omhoog. Het ondragelijk juk van de Rooms-katholieke kerk, vooral van de Pauselijke macht, kon men niet langer meer dragen. De eeuwige zaligheid van hun ziel was in het geding. De Geest van God begon in de vallei vol droge doodsbeenderen te werken. Nieuw geestelijk leven brak op veel plaatsen aan het licht.

Deze nieuwe geestelijke opwekking kreeg grote tegenstand van de kant van de Roomse geestelijkheid en Overheid, die samenwerkten. De kerk verklaarde Luther als een ketter, liet zijn boeken verbranden en stelde kettermeesters aan om de gelovigen die ‘de nieuwe leer’ toegedaan waren, op te sporen, te vervolgen en hun goederen verbeurd te verklaren. In sommige gevallen ging de Geestelijkheid zó ver, dat ze de oprechte kinderen van God aanklaagden bij de burgerlijke overheid, die hen berechtte en soms een doodsvonnis over hen uitsprak. De doodstraf kon onthoofding zijn, verbranding, hetzij levend of dood, nadat de gelovigen min of meer streng ondervraagd en gemarteld waren.

In zulke gevallen bleek pas goed de kracht van het Evangelie. Sommigen hebben zegevierend de dood ondergaan en zijn zingend de eeuwige heerlijkheid binnengekomen. Anderen bezweken, waaronder een aantal die later met des te meer geloofsmoed de dood ingingen.

Zoals altijd het geval is, werd het Evangelie ook misbruikt. Een voorbeeld hiervan is Thomas Müntzer met zijn aanhang. De slechte naam die deze groep wederdopers op de hele groep geworpen heeft, is tot de dag van vandaag nog niet helemaal uitgewist. De Martelaarsboeken van de Wederdopers laten zien dat onder hen ook oprechte eenvoudige gelovigen waren. Tijdens de boerenopstand van 1525 maakten velen misbruik van het Evangelie wat Luther preekte. Luther ging er scherp tegenin.

Het aantal martelingen in Duitsland was minder dan in Frankrijk, Italië en in de Nederlanden. Duitse *protestantse* overheden beletten de doodstraf in godsdienstzaken. Was er niet overal vrijheid van godsdienst, er was wel vrijheid van geweten.

Deze brochure toont o.a. aan dat de vervolging van gelovigen spoedig begon na de ontplooiing van Luthers leer. Enkele voorbeelden van martelaren worden door Van Haamstede genoteerd. Hij heeft die overgenomen uit het Duitse martelarenboek van Rabus. De godsdienstvrijheid die na de Rijksdag van Spiers in 1526 tot stand kwam, maakte in het algemeen een voorlopig einde aan de vervolgingen in Protestantse streken. Maar nu, ... *waar is nu de God van Duitsland in de steden en dorpen?*

Willem Westerbeke

Wolfgang Schuh

Wolfgang Schuch, een geboren Duitser, kwam in Lotharingen, en wel in de stad St. Hippolyte, en werd daar tot pastoor der gemeente verkoren. Al dadelijk verwijderde hij in de vasten alle beelden en schilderijen, schafte de missen af, en verkondigde het zuivere Evangelie van Christus. Dit viel hem zeer gemakkelijk, daar het volk geneigd was tot de zuiverheid en gehoorzaamheid van het Evangelie, terwijl de lieden hem gunstig waren en zeer lief hadden.

Door de vijanden der waarheid werd hij bij Antonius, hertog van Lotharingen, beschuldigd, dat hij het volk opzette tegen hun heer en overste, ja, dat zij alle overheden verachtten en verwierpen; zodat de vorst, door zulk een beschuldiging in woede ontstoken, de stad te vuur en te zwaard dreigde uit te roeien. Toen de goede en getrouwe pastoor dit vernam, schreef hij de hertog een brief, waarin hij zijn ambt, onderwijs, dienst en de zaak van het Evangelie derwijze beschermde en verontschuldigde, dat, wanneer de vorst een rechtvaardig man geweest ware, die de waarheid en godsvrucht liefhad, deze bedreigingen gemakkelijk op de boze beschuldigers zouden teruggekeerd zijn. Hij toonde hem aan, hoe jammerlijk de godsdienst bedorven en het Evangelie met de voet vertreden was, en beloofde de vorst, zo uit zijn eigen als van het volk naam, alle gehoorzaamheid, die God de onderdanen bevolen heeft hun overheden te bewijzen.

Voor deze aangeboden goedwilligheid bewees de vorst hem echter slechte dank; hij zond Casper Hassonville, edelman en stadhouder van Blamoye tot hem, die hem gevangen nam en te Nancy bracht, waar hij op wrede wijze werd verbrand, terwijl hij et grote standvastigheid, onder aanroeping van Gods Naam en het afleggen van een vrijmoedige belijdenis, zijn geest in de handen van de almachtige Vader overgaf.

Dit geschiedde in het jaar onzes Heeren Jezus Christus 1525.

In dit zelfde jaar werd er in de boerenoorlog een vroom predikant in zijn huis opgehangen.

Mr. Petrus Spengler, pastoor te Brisgau

Nadat de boerenoorlog gestild was, werd de een voor en de ander na gegrepen en gevangen gezet, zodat de onschuldigen dikwerf met de kwaaddoeners, en de eenvoudigen met de bozen zonder onderscheid moesten lijden, wat de oproermakers verdiend hadden. Dit oproerig gespuis gaf zich voor Evangelisch uit, zodat alle Godvruchtigen en Evangelischen, om hunnent wil, bij alle mensen veracht en als boosdoeners gehaat werden.

Onder deze was er een godvruchtig en geleerd pastoor te Brisgau gevangen, die de boeren ernstig had bestraft, omdat zij tegen hun overheden opstonden. Omdat hij het zuivere Evangelie van Jezus Christus predikte, was hij gevangen genomen. 's Nachts werd hij door de krijgsknechten gegrepen, en wreed behandeld, daar zij hem de handen op de rug bonden, en zijn voeten met een dik touw vast maakten, en wel in de tegenwoordigheid van zijn vrouw en kinderen; terwijl zij hem, onder bespotting en beschimping, te paard wegvoerden. Toen hij geruime tijd in een duistere gevangenis vertoefd had, en daar op de wreedste wijze werd behandeld, met pijnigingen van de geheime en andere leden van het des lichaam, veroordeelden zij hem eindelijk ter dood.

Hoe vlijtig zij ook onderzochten, konden zij geen oorzaak voor de dood vinden, en hem niet van oproer, tweedracht of andere daden overtuigen. Maar, omdat hij het gebod van God gevolgd en een echtelijke vrouw getrouwd had, teneinde niet door het plegen van ontucht uit het rijk van God uitgesloten te worden, veroordeelden zij hem, dat hij in het water zou geworpen worden en moest verdrinken.

Toen hij door de scherprechter naar de plaats, waar hij sterven zou, werd uitgeleid, sprak hij ieder, die hem kwam vertroosten, zeer minzaam toe. Doch de monniken en priesters, die het hem, terwijl hij bad en tegen de verschrikkingen des doods kampte, zeer lastig maakten, met hun verzoek van aan hen te biechten en andere beuzelingen, waarmee zij hem van het juiste inzicht der woorden van Christus wilden afbrengen, verzocht hij bij herhaling, dat zij zouden zwijgen, terwijl hij met een liefelijke stem zei, dat hij iedere dag aan Jezus Christus, de Heere van de hemel en der aarde gebiecht had, en ook, zonder twijfel, vergeving der zonden van Hem had ontvangen. "Hem," zei hij, "zal ik heden een aangename offerande worden. Ik heb in deze zaak, waarom ik veroordeeld wordt, niets gedaan wat mijn Heere en God mishaaft. De Heere heeft mij een gerust geweten gegeven; zij, die dorsten om onschuldig bloed te vergieten, mogen wel toezien, wat zij beginnen, Wien zij verstoren en toornig maken, Die alle harten rechtvaardig oordeelt, want Hij zegt: "Mij is de wraak. Ik zal het vergelden." Dit zwakke lichaam zal ik toch binnen kort moeten afleggen; want ik weet, dat ik sterfelijk ben, en tot vergankelijkheid geboren. Ja, vroeger heb ik al wel mijn laatste dag begeerd, en gewenst om ontbonden te worden en met Christus te zijn. Wel ben ik waardig verdriet te lijden om mijner grote zonden wil; maar Christus is mijn Zaligmaker, Hij heeft voor mij het kruis gedragen, en is voor mij aan het kruis gestorven. Nu wil ik ook roemen in het kruis van onze Heere Jezus Christus."

Zulke woorden konden sommigen niet verdragen; en zij bevalen de scherprechter, dat hij hem in het water zou werpen en wel van de plaats, waar hij geboeid zat om gedood te worden.

Toen hij in het water lag, bewoog hij zich geruime tijd, zodat de rivier door zijn bloed werd gekleurd, tot een zeker teken, dat het rechtvaardige bloed op die dag was uitgestort. Dit geschiedde in het jaar 1525.

Matthias Weybel

Daarna was er een godzalige pastoor in het dorp Kempten¹ buiten de stad onder de heerschappij van een abt, genaamd Op den Berg. Deze was in leer en leven zeer godvruchtig, verwierp het juk van de antichrist, en verkondigde het volk het zuivere Evangelie. Hij leerde het volk, dat de vergeving der zonden, de genade Gods en het eeuwige leven niet om onze verdiensten of werken, maar door een oprecht en waar geloof in de levende Zoon Gods, de Heere Jezus Christus, die om onzer zonden wil gestorven en om onze rechtvaardigmaking uit de dode opgestaan is, kan verkregen worden; dat ook na zulk een geloof, tot een getuigenis dat het waarachtig is, christelijke werken, die in Gods Woord gegrond zijn, moeten volgen. In zijn predikatie vermaande hij de toehoorders voor de toekomstige ergernis des kruises en des doods, die hem te eniger tijd zou worden opgelegd en overkomen; dat zij zich aan zijn persoon of leer niet stoten of ergeren moesten, wanneer hij, om van het evangelie wil, dat hij nu verkondigde, gevangen genomen, bespot, gelasterd, ja gedood en verguisd zou worden, maar dat zij dan gedachtig moesten zijn aan de goddelijke

¹ Thans een stad in Beieren

Schrift, die betuigt, dat dit de heiligen Profeten, Apostelen, ja de Zoon van God zelf is overkomen, en wel moesten weten, dat, naar de leer van Paulus, “allen, die godzalig willen leven in Christus Jezus, zullen vervolgd worden.”

In dat land is het een gewoonte der pausgezinden, dat men ieder jaar, op St. Gordiaans en Epimachusdag het heiligdom uit de kloosters ronddraagt, waarbij dan aan het volk volle aflaat wordt verkondigd. Tegen deze heidense afgoderij en dit grove misbruik predikte Matthias, als een waar ijveraar voor de eer van God en de zaligheid van vele arme zielen, met zeer veel vuur en vrijmoedigheid, zodat hij de harten der zogenaamde geestelijkheid tegen zich beroerde, ontstak en verbitterde.

Kort daarna zong de abt, Sebastiaan Praatsteijner genaamd, zijn eerste mis, waarbij vele geestelijken, edelen en andere heren tegenwoordig waren. Na deze eerste mis predikte Matthias, en bestrafte en verwierp op hoogst ernstige wijze alle misbruiken van het pausdom, de pracht der geestelijken, benevens hun walgelijken hoogmoed en alle roomse gruwelen, zodat de broeder van de abt hem zeker na de preek zou doorstoken hebben, zo men niet tussen beide gekomen ware.

Na die tijd bedacht de geestelijkheid allerlei middelen, op welk een wijze men hem zou kunnen ombrengen. Zij beproefden dat te doen door het Zwabisch verbond, dat gewapenderhand altijd bereid was, niet alleen de oproerlingen, maar ook alle Evangelische predikanten, waar zij die slechts vinden konden, te grijpen en gevangen te zetten.

Op Zondag na St. Bartholomëusdag in het jaar 1525, kwam de koster in het huis van de pastoor te Kempten, waar hij toen met andere medebroeders vergaderd was, en riep hem om een kind te dopen, en een preek te houden, voor het volk, dat met het kind komen zou. En, ofschoon hem dit door de andere broeders ontraden werd, die hem zeiden, dat hij in de stad moest blijven, daar men wel wist, hoe de geestelijken jegens hem gezind waren, zei hij, dat, naardien zijn ambt en betrekking dit eisten, en hij tot vervulling van zijn dienst geroepen werd, hij daar heen wilde gaan, en afwachten, wat de genadige God met hem doen zou. Toen hij nu de stad verliet en naar de parochie ging, werd hij door de ruiters van het Zwabisch Verbond en anderen overvallen, gevangen genomen en zwaar gewond, zo zelfs dat zijn moeder, die nog leefde, zei dat zij niet anders dacht dan dat hij ten gevolge van de wonden gestorven zou zijn. Zij bonden hem op een paard, en brachten hem in de drie mijlen vandaar gelegen stad Leeuwerke, waar hij twaalf dagen gevangen zat, en niet zoveel kon verkrijgen, dat men zijn zaak rechterlijk zou behandelen, opdat hij niet onverhoord ter dood veroordeeld zou worden.

Toen de gemeente van Kempten vernam, dat de goede pastoor gevangen genomen was, wilden zij hem narijden; doch dit werd op grote straf verboden, en de poorten werden zelfs gesloten, opdat de gemeente hem niet zou volgen. De burgers van Leeuwerke, die mede zo begerig waren om het Evangeliewoord te horen, gingen naar de hoofdman, en baden hem, dat hij de gevangene in hun handen wilde overleveren. Doch de hoofdman weigerde dit met te zeggen, dat dit niet in zijn macht was. Niettegenstaande gaf hij de burgers goede moed, en zei, dat hij hoogstwaarschijnlijk ontslagen zou worden; doch dit was niets dan bedrog, want spoedig daarna stegen de hoofdman en zijn volk te paard, en reden met de pastoor naar de naaste heide bij Leeuwerke. Daar kwamen twee monniken, die hem zeer bespotten en uitlachten, zeggende: “Is dat de heilige man, die zo goed predikt? en andere onaangenaamheden meer, die zij jegens hem bedreven.

Maar de vrome Matthias riep God de Heere aan, zong psalmen, en bad voor zijn vijanden en spotters, dat God hun dit mocht vergeven. Toen zij in het bos kwamen, zei de overste tot hem: "Pfaff, du must dein Leben lassen."

De pastoor antwoordde: "De wil des Heeren geschiede!" Toen hij gebeden had, wierp de overste hem een strop om de hals, en hing hem aan een boom.

Aldus eindigde de godzalige Matthias zijn leven in het jaar onzes Heeren 1525.

Maar, aangezien het bloed der heiligen, dat hier op aarde vergoten wordt, wraak roept tot God in de hemel, liet God de Heere ook de dood van Zijn dienaren hier op aarde niet ongestraft, maar toonde Zijn gramschap geweldig. Want vele vrome mensen, die toen leefden, hebben getuigd, dat geen enkele, die tot de dood van de goede pastoor hebben medegewerkt, of door raad en daad daaraan hebben deelgenomen, een natuurlijke dood gestorven is. "Zonderling is het," zeggen zij, "dat de overste door de luizen verteerd is."

Heren, wacht u dan voor het vergieten van het rechtvaardig bloed.

Johann Heuchlin

Johann Heuchlin, van Lindau, werd door de raad van Üeberlingen, met drie andere priesters, die wegens de boerenoorlog berucht waren, naar de bisschop van Konstanz te Merseburg gezonden om door hem ondervraagd te worden. De drie priesters kwamen met een lichte straf vrij, maar Johann werd, omdat hij de zuivere leer van het Evangelie het volk voorhield, vastgebonden en in zware en pijnlijke gevangenschap gebracht, en daar, onder zware martelingen, omtrent de volgende artikelen ondervraagd. Hij werd namelijk beschuldigd:

1. dat hij geloofde, dat de goede werken geen zaligheid verdienen;
2. dat hij geloofde, dat Christus eenmaal geofferd is aan het kruis. Hij nu voortaan niet meer wordt opgeofferd en dat daarom de mis geen offerande is voor levenden en doden;
3. dat hij het er voor hield en geloofde, dat menden leken het Avondmaal onder beide gestalten, van brood en wijn, behoorde uit te reiken;
4. dat hij geloofde, dat de priesters echtelijke vrouwen mochten trouwen;
5. dat hij het ervoor hield, dat er geen vagevuur was en dat er niet meer dan twee wegen zijn: de een tot de zaligheid, de andere tot de verdoemenis.

Toen hij omtrent dit laatste artikel ondervraagd werd, zei hij: "Wanneer de Heilige Schrift van geen vagevuur spreekt, wat zal ik er dan van zeggen? Ach God, ik heb vagevuren genoeg in deze grote pijn en smart, die ik in deze zware gevangenschap geleden heb. Wanneer dit al geen vagevuren genoeg zijn, is het Gode geklaagd." Terwijl hij dit zei, weende hij bitter.

Onder zijn klagen en wenen lachte de vicaris van de bisschop. Toen de arme man dit zag, zei hij: "Och, lieve heer, waarom lacht u mij uit? Ik ben toch een verlaten, ellendig mens, die niet waardig ben, dat er, om mij gelachen wordt. Belach uzelf, God wil het u vergeven, want gij weet niet, wat gij doet." Over die woorden werd de vicarius zeer rood van schaamte.

Men vroeg hem, of hij deze artikelen voor de zijn erkende, en, toen hij dit deed, werd hem verder gevraagd, of hij die wilde herroepen.

Daarop gaf hij ten antwoord, dat hij die niet kon herroepen, omdat zij met de Heilige Schrift overeenkwamen.

Toen zij op deze wijze niet met hem vorderden, werd er bevolen, dat Dr. Wendelijn, de vicaris van de bisschop, en Antonius, een Dominicaner monnik, met de Heilige Schrift hem van dwaling moesten overtuigen. Aangezien deze echter niets konden uitrichten, werd er de 10de Mei, te Merseburg aan het meer van Konstanz, een stelling opgericht, waar Heuchlin voor de bovengenoemde vicaris van de bisschop, de abt van Kreutzlingen en Petershuwsen en andere geestelijken werd gebracht, en hem de punten van beschuldiging werden voorgelezen. Toen hij op deze punten wilde antwoorden, werd hem geboden, dat hij geen andere woorden zou gebruiken dan alleen: "Dat geloof ik," en: "Dat geloof ik niet." Bovendien had alles in de Latijnse taal plaats, opdat het volk niet verstaan zou, wat er gesproken werd. Velen toonden groot medelijden met deze man te hebben.

Eindelijk zei de vicaris: "Op gezag van de eerwaardige heer, de heer Hugo, bisschop van Konstanz, veroordelen, verwerpen en treden wij deze mens, met voeten als een ketter en tegenpartijder van de heilige moeder de kerk, en een bestrijder van het algemene geloof, als die de heilige orde niet waardig is; waarom wij gebieden, dat hij afgezet en van de orde beroofd moet worden."

Daarna werd hij, als naar gewoonte, op plechtige wijze door de vicaris ontwijfd. Vervolgens klaagde Julianus Reuchlin, de burgemeester van Merseburg, hem bij de rechter als ketter aan, en leverde hem aan de wereldlijke rechter over, die hem veroordeelde om tot as verbrand te worden.

Toen Johannes Heuchlin dit vonnis had aangehoord, sloeg hij zijn ogen naar de hemel en zei: "Dat vergeve u God, want gij weet niet, wat gij doet." Met andere woorden dankte hij God en sprak: "U zij lof en dank, o eeuwige God, dat Gij mij verwaardigd hebt, om op deze dag, om Uws heiligen Naams wil martelingen te lijden en de dood te ondergaan."

Met het grootste geduld ging hij naar de gerichtsplaat, waar hij zou verbrand worden, en zong intussen enige psalmen en lofzangen, zoals: "Ere zij God in de hoogste hemelen," en: "Mijn ziel maakt groot de Heere," enz.

Daarna gaf hij onder aanroeping van de Naam van Jezus Christus, de geest in het vuur, en verkreeg also, om de christelijke waarheid, langs de weg van kruis en lijden, de onverwelkelijke kroon der overwinning in de vreugde der eeuwige zaligheid.

Dit geschiedde op de 8ste Februari in het jaar onzes Heeren 1527.

Leonhard Keizer

Leonhard Keizer geboren te Raab, in Beieren, werd van Wittenberg, waar hij twee jaren gestudeerd had, geroepen, omdat zijn vader ernstig ziek lag en in doodsgevaar verkeerde. Toen de bisschop van Passau vernam, dat Leonhard was thuis gekomen, beijverde hij zich om hem gevangen te doen nemen. Door de vorst van Passau werd er een brief gezonden aan de rechter te Raab, waarin bevolen werd, dat hij deze Leonhard moest gevangen nemen. Hij deed dit ook, en bracht hem drie dagen daarna in het Landgericht te Sherding, waar hij omtrent zijn leer en zijn geloof onderzocht werd door enige leraren, geestelijken, priesters en monniken.

De artikelen, die hij beleed, en waarom hij ook verbrand werd, waren de volgende:

1. Dat het geloof alleen rechtvaardig voor God, zonder toedoen der werken, en dat de werken alleen vruchten van het geloof zijn.
2. Dat er slechts twee sacramenten zijn, namelijk, de doop en het avondmaal van de Heere Christus.
3. Dat de mis geen offerande is voor de levenden en de doden.
4. Dat hij in twee jaren geen mis had bijgewoond.

5. Dat hij te Wittenberg het sacrament in beide gestalten, namelijk in brood en wijn, zoals Christus het Zelf had ingesteld, had ontvangen.
6. Dat de andere vijf geen sacramenten zijn, die in de Schrift gegrond waren.
7. Dat er drieërlei biecht is: De eerste die van het geloof, welke alle dagen nodig is. De andere die der liefde welke plaats heeft, wanneer ik mijn naaste vertoornd heb, en mij weer met hem verzoen, Matth. 18. De derde is die, wanneer men onder benauwdheid van het geweten raad vraagt aan een geleerd man, of aan een dienaar der gemeente, om uit Gods Woord te mogen vertroost worden.
8. Dat er geen andere voldoening voor de zonden is dan alleen het lijden en sterven van onze Heere Jezus Christus voor ons arme zondaars geschied.
9. Dat de priesters vrouwen mogen trouwen, en dat hun gelofte Gods Woord niet krachteloos mag maken. Dat het niet in onze macht is zich van vrouwen af te houden, maar dat Gods genade dat geven moet.
10. Dat wij alleen door Christus vrij zijn.
11. Dat de mens in goddelijke zaken geen vrije wil heeft.
12. Dat er geen vagevuur in de Heilige Schrift beschreven noch gevonden wordt.
13. Dat alle dagen even heilig zijn; dat het nochtans goed is, dat men in de week, zoals dit des Zondags geschiedt, bijeenkomt, om het Woord van God te horen, en te bidden voor alle noden.
14. Dat men geen onderscheid in spijs moet maken, alsof de een meer verboden ware dan de andere.
15. Dat men de gestorven heiligen niet behoort aan te roepen of als voorsprekers te vereren, maar God aan te roepen en Hem alleen te dienen. Dat wij ook geen anderen Middelaar hebben dan Jezus Christus, Die ons van God tot een Middelaar geschonken is, zoals de Schrift zegt. Dat men in de heiligen alleen de genade en de weldaden Gods moet opmerken, en God in Zijn heiligen prijzen en niet de heiligen zelf.

Toen hem gevraagd werd, wat hij van de maagd Maria dacht, antwoordde hij, dat zij een persoon was, die door de almachtige God hoog was begenadigd, om de moeder te zijn van Zijn allerliefste Zoon, doch uit genade en niet om haar verdiensten.

Hierop zei de Leraar Rosin: "Nochtans zingt de christelijke kerk: "Quia tu meruisti portare," dat is: omdat gij hebt verdiend te dragen."

Daarop antwoordde Leonhard, dat Maria in haar lofzang (Magnificat) zelf anders betuigt; want zij zegt: "Hij heeft de nederigheid van Zijn dienstmaagd aangezien en de hongerigen heeft Hij met goederen verzadigd, en de rijken, dat is de werkheiligen, die op hun verdiensten roemen, heeft Hij leeg weggezonden."

Dat de paus geen macht had iemand te verdoemen, want dat zulks God alleen toekomt. Het is bekend, hoe men de ban gebruiken moet, en wel niet om te verdoemen, maar om de weerspannige en hardnekkige te dwingen en te beschamen, opdat hij zijn zonden belijdt en berouw krijgt, met bijvoeging, dat hij daarom van de gemeente Gods uitgesloten is, en alzo genoopt worde tot de gemeente terug te keren, en te begeren weer aangenomen en toegelaten te worden, zoals hij Matth. 18 staat, en gelijk Paulus deed, 1 Kor. 5.

Deze en dergelijke artikelen beleed hij in het openbaar, en legde sommige met groot verstand en verlichten geest zeer uitvoerig met de Heilige Schrift uit, zo zelfs, dat de geestelijke er doorgeroerd werd en zei: "Heer Leonard, wat doet gij? wilt gij prediken?" Aldus beleed hij de waarheid voor God en de mensen op zeer vrijmoedige en onvermoeide wijze.

Eindelijk ontzetten zij hem van zijn priesterschap, deden hem de priesterlijke kleding uit en andere kleding aan, plaatsten een zwaar doorsneden muts op zijn hoofd, en gaven hem also als een leek aan de rechter der stad over. De bisschop van Passau en die van Regensburg baden voor Leonhard, dat men hem niet ter dood zou brengen. De rechter nam hem mee, en bracht hem andermaal in de gevangenis, waar zijn vrienden en betrekkingen hem kwamen vertroosten, die hem tevens baden, om niet van de waarheid, om leven noch dood, af te wijken. Een kwam er tot hem en zei: "Heer Leonhard, gij zult verbrand worden."

Hij antwoordde daarop: "Een andere boodschap te brengen ware beter, doch de wil des Heeren geschiede."

Daarna kwam de scherprechter tot hem, en vroeg hem, hoe hij heette.

Hij antwoordde: "Ik heet Leonhard."

De scherprechter hernam: "Ik kan u niet veel voorzeggen of leren. Gij weet, wat gij doen moet; ik moet nu handelen volgens het bevel van mijn genadigen heer."

Toen zei Leonhard: "Lieve vriend, ik heb uw onderwijs niet nodig; doe wat u bevolen is," en hij stak zijn handen uit, die zeer stevig gebonden werden, en daar de touwen in de war zaten, vloekte de scherprechter op vreselijke wijze. Leonhard sprak hem aan en zei: "Lieve broeder, vloek niet, neem er de tijd toe, ik zal niet ontlopen."

Terwijl hij uitgeleid werd, om gedood te worden, vermaande hij het volk op zeer vurige wijze. Toen hij bij de galg kwam, en een grote menigte volks daar vergaderd zag, riep hij: "Hier is de oogst, hier zou men kunnen arbeiden. Bidt toch de Heere des oogstes, dat Hij arbeiders tot de oogst uitzende."

Terwijl hij aldus het volk toesprak, poogde de landsrechter dit hem te beletten," en zei tot de scherprechter: "Maak er een einde aan, gij weet, wat u bevolen is."

Aldus werd de vrome getuige van Christus, tot op het hemd ontkleed, in het vuur geworpen, en aan een paal gebonden. Een priester kwam tot hem en zei, dat, indien hij bij enige artikelen gedwaald had, hij God om genade moest bidden, doch de heer Leonhard. wilde hem daarop niet antwoorden.

Toen het vuur aangestoken was, riep hij herhaalde malen met luider stem: "O Heere Jezus, ik bid U, maak mij zalig."

Het vuur verteerde zijn handen, voeten en het hoofd, en, toen het vuur te zwak werd, haalde de scherprechter het lichaam daar uit, wierp weer enig hout op de brandstapel, doorboorde zijn lichaam met een zwaard, stak een stok door dit gat, en wierp hem weer in het vuur, waar hij verbrandde.

Aldus scheidde deze heilige martelaar van deze wereld, en wel op de 16den Augustus in het jaar 1527.

In dit jaar werd ook als ketter veroordeeld en verbrand **Johann Reuchlin**, in Silezië.

George Carpentarius

George Carpentarius van Emering, werd te München, een stad in Beieren, om de belijdenis van het evangelie, in een gevangenis, Valkentoren genaamd, gevangen gehouden, en door twee scherprechters uitgeleid om zijn vonnis te vernemen. Om hem te vermanen volgden hem twee Minderbroeders, tot wie hij echter zei, dat zij thuis zouden blijven.

Toen hij voor het raadhuis stond, las men hem vier artikelen voor, namelijk:

1. Dat hij niet geloofde, dat de priesters macht hadden iemand de zouden te vergeven.
2. Dat geen mens God uit de hemel kan doen neerdalen.

3. Dat God in het brood wat de priester op het altaar uitdeelt, niet besloten is; en dat ook het brood van nature en wezen niet verandert.

4. Dat de waterdoop geen zaligheid aanbrengt.

Hem werd bevolen deze artikelen te herroepen; doch hij wilde de waarheid in geen dele verloochenen.

Ook de stadsonderwijzer kwam tot hem en vroeg hem: "George, ben je ook bevreesd voor de martelingen, die je zult moeten ondergaan? Indien men u losliet, zou je niet tot je vrouw en lieve kinderen willen gaan?"

Hij antwoordde: "Waar zou ik liever willen heengaan dan daar?"

De onderwijzer zei: "Herroep dan, wat gij beleden hebt, en gij zult losgelaten worden."

George hernam: Ik heb mijn vrouw en kindertjes zo lief, dat ik er al de inkomsten van het gehele land van de hertog van Beieren niet voor in de plaats wil nemen; nochtans wil ik die allen graag verlaten om mijn Heere."

Toen hij naar de gerichtsplaats geleid werd, sprak de onderwijzer hem andermaal aan en zei: "Lieve George, geloof aan het sacrament van het altaar en belijd, dat het geen bloot teken is."

Hij antwoordde. "Ik weet zeker, dat het sacrament een teken is van het lichaam van Jezus Christus, Die voor ons aan het kruis overgeleverd is. Deze Christus wil ik voor de gehele wereld belijden. Hij is mijn Zaligmaker, en in Hem geloof ik."

Eindelijk vroeg de onderwijzer nogmaals, of hij in Hem geloofde en op Hem zijn vertrouwen stelde, Die hij zo onbevreesd met de mond beleet.

George antwoordde daarop: "Het zou mij moeilijk en zwaar zijn de dood tegen te gaan, wanneer ik dit niet zo vast geloofde, als ik het met de mond belijd. Bovendien weet ik zeer goed, dat de toestand der christenen meebrengt, dat, waar ik Christus aanhang, ik vervolging zal moeten lijden."

Er kwam ook een priester tot hem, die hem vroeg, of hij het ook goed vond, dat men in zijn dood voor hem zou bidden en hij missen voor hem doen zou.

"Ik verlang alleen van u," zei hij, "dat gij voor mij bidt, zo langer leven in mijn lichaam is, opdat God mij geduld schenkt, teneinde ik met allen ootmoed in het christelijk geloof de pijnigingen mag ondergaan; maar, als mijn ziet van het lichaam gescheiden is, heb ik geen gebeden meer nodig."

Toen hij op een ladder gebonden was, richtte hij zeer treffende christelijke vermaningen tot het volk. Daarna bezochten hem christelijke broeders, die hem baden, dat, wanneer hij in het vuur lag, hij dan enig teken van zijn geloof tonen zou. Hij antwoordde: "dit zal u een teken zijn: zo lang ik mijn mond zal kunnen openen, zal ik niet nalaten de naam van Jezus te belijden."

Hij was zo standvastig, dat zijn aangezicht niet veranderde en altijd even blijde en vrolijk ging hij naar de brandstapel.

Terwijl de beide scherprechters hem met de ladder oprichtten, sprak hij al lachende een christenbroeder aan, nam afscheid van hem, en vroeg hem vergeving voor hetgeen hij aan hem misdaan had, totdat hij op de brandstapel geworpen werd, waar hij herhaalde malen Jezus Christus aanriep.

Toen de beul hem omkeerde, verhief hij zijn stem nog en riep: "Jezus, Jezus," en gaf aldus zijn geest aan God over, in het jaar van onze enige Zaligmaker Jezus Christus 1527.

Een glasblazer en een riemsnijder

Onder de regering van koning Ferdinand de eerste, werden twee Hoogduitse handwerkslieden, van wie de een glasblazer en de ander een riemsnijder was, door de monniken als Lutheranen aangeklaagd en door de geestelijken te Praag tot de vuurdood veroordeeld. Toen zij naar de gerichtplaats gebracht werden, bespraken zij vele zaken uit de Heilige schrift, zodat zij zelfs enige tot schreien bewogen.

Aan de paal geplaatst zijnde, versterkte de een de ander op bemoedigende wijze; want toen de glasblazer zei: "Daar de Heere Jezus zeer wrede dingen voor ons heeft geleden, laat ons ook deze dood graag ondergaan, en ons verblijden, dat ons deze genade wedervaart van voor de wet Gods te lijden, antwoordde de riemsnijder: "Ik heb op mijn bruiloftsdag zulk een blijdschap niet gesmaakt als ik nu gevoel.

Toen het hout werd ontstoken, baden zij met luider stem: "Heere Jezus Christus, Gij hebt in Uw benauwdheden voor Uw vijanden gebeden. Wij bidden dan ook, vergeef de koning, die van Praag en de geestelijkheid, want zij weten niet wat zij doen, en hun handen zijn vol bloed. Allerliefste mensen, bidt voor uw koning, dat hem de Heere de kennis der waarheid geve, want de bisschoppen en de geestelijkheid verleiden hem."

Na deze zeer godvruchtige vermaning uitgesproken te hebben, ontsliepen zij zeer zacht in de Heere, op de 28ste Augustus, in het jaar onzes Heeren 1528.

Petrus Flysteden (Peter Fliesteden) en

Adolf Clarenbach (Klarenbach, geb, 1497)

Petrus Flysteden, geboren in Gulik, kwam in de maand December van het jaar 1528 te Keulen, om daar de lieden de weg der zaligheid te leren, en de dwalingen aan het licht te brengen, waarin zij gevangen lagen, vooral de schandelijke afgoderij, die zij met het misbrood bedreven. Teneinde daartoe een geschikte gelegenheid te vinden, en dit te beter te kunnen doen, ging hij naar de domkerk, plaatste zich hij het altaar, en bleef daar met het hoofd gedekt staan. Toen nu in de mis de misouwel opgeheven werd, keerde hij zich met de rug naar het volk, zuchtte enige malen en spuwde op de grond.

Na afloop van de mis wandelde hij nog enige tijd in de domkerk rond. Door de priesters en de leken, die daar tegenwoordig waren, werd dit opgemerkt, en deze verwonderden er zich zeer over, dat hij de misgod, hun sacrament, zoals zij dit noemden, geen eer bewees, noch aanbad. Niemand evenwel vroeg hem, zoals hij gehoopt had, om welke reden hij dit deed.

De priesters haastten zich dit de opperrechter bekend te maken, die op de straat stond te wachten, totdat hij de dom verlaten zou, en hem daar aangreep en zei: Gij moet met ons mee gaan."

Onverschrokken met een lachende mond antwoordde Petrus: "Graag, daarom ben ik hier gekomen." Vervolgens brachten de dienaars hem als gevangene naar de Frankentoren.

Toen Petrus daar gedurende geruime tijd gezeten had, vaardigde de raad van Keulen enige af, die met de kettermeester en andere leraren tot hem kwamen, en hem onder vele andere artikelen ook vroegen om welke reden hij het hoogwaardig sacrament veracht, versmaad en zich daartegen zo verzet had.

Petrus antwoordde, dat hij het nachtmaal des Heeren Christus niet had veracht, maar alleen het misbruik; en dat hij dit met geen andere bedoeling had gedaan, dan dat de gemeente hem daarover aanspreken zou, en hij dusdoende gelegenheid zou hebben,

het dwalende volk, dat het sacrament als zijn God eerde, te onderrichten en te vermanen.

Toen zij hem vroegen, of hij over deze daad berouw had, en hij dit nog wel eens zou doen, antwoordde hij, dat het hem niet berouwde; en hij wel te Keulen zou willen komen om dit te doen, omdat het sacrament geen God is, en men zulke afgoderij, als uien daar bedreef, niet behoefde te dulden. Hij verklaarde verder, dat het slechts uiterlijke tekenen waren, die men in het geloof moest gebruiken, en daarom ook niet moesten eren, aanbidden of in een kastje sluiten.

Deze en dergelijke antwoorden brachten de heren aan de raad over, waarop werd besloten, dat, wanneer hij zijn voornemen niet liet varen, men hem aan de opperbestuurder van het hoogwereldlijk gericht zou overleveren, om hem terecht te stellen. Toen hij overgeleverd werd, ging hij met een opgeruimd gelaat naar het huis van de opperbestuurder, zodat zelfs ieder er zich over verwonderde. Evenmin was hij mismoedig, toen hij in de kelder gebracht werd.

Daar enige tijd vertoefd hebbende, lieten de opperbestuurder en de schepenen hem er uit halen, teneinde hem aan het strengste onderzoek te onderwerpen, terwijl zij meenden hem tot herroepen te zullen dwingen. Zij pijnigden hem zo lang, dat het de beul zelf, zoals hij betuigd heeft, begon te hinderen; die hem dan ook niet langer wilde martelen. Zij wonnen er echter niets anders hij, dan dat hij alleen tot God zuchtte, en Hem om troost en hulp aanriep, en ook dankte, dat Hij hem waardig keurde, om Zijns Woords wil te lijden. Toen zij niets op hem vermochten, lieten zij hem weer in het blok geboeid liggen, spijzigden hem met brood en water, pijnigden hem van tijd tot tijd, en dreigden hem nu en dan met een zwaard en de brandstapel, opdat hij herroepen zonde.

Daarna bracht men hij hem Adolf Clarenbach, die vroeger onderwijzer te Wezel was, en te Keulen, om de Evangelische waarheid, die hij standvastig beleed, werd gevangen genomen. Vervolgens werd hij, na veel met de leraren en schriftgeleerden over het aanbidden van de heiligen, over de pauselijke macht, over de mis, over het vagevuur en over andere menselijke instellingen en geboden gesproken te hebben, aan de wereldlijke rechter overgeleverd, en alzo hij deze vrome getuige van Jezus Christus, Petrus Flysteden, in de gevangenis gebracht.

Terwijl zij aldus hun dagen in verdrukking doorbrachten, rustten de bloeddorstige schriftgeleerden en leraren niet, en zetten de rechters tegen hen op, teneinde zo hun onschuldig bloed te doen vloeien. Een zekere ziekte, die toen te Keulen heerste, legden zij de gelovigen ten laste, terwijl zij riepen dat God vertoornd was, omdat men de ketters in het leven liet. Zij brachten het eindelijk door hun schreeuwen zo ver, dat men deze beide vrome belijders der waarheid zou doen sterven, wanneer zij niet wilden herroepen.

Toen dit besloten was, kwam op de 7den September 1529, de opperbestuurder in de avond tot hen, en vroeg hun, of zij niet wilden herroepen. Als zij dit weigerden, vertrok hij. Daarna verschenen er hij hen enige priesters, teneinde hen te onderwijzen, die ook tot hen zeiden, vooral het woord tot Clarenbach richtende: "Lieve Adolf, wij zijn hier niet gekomen om lang met u te redetwisten, maar wij verlangen wel, dat gij het einde wilt bedenken, en niet zo hardnekkig aan uw mening blijft vasthouden; ten allen tijde zijn er toch vele vrome en heilige mensen geweest, God de Heere laat ons immers niet allen dwalen."

Adolf antwoordde: "Zo spreken zij gewoonlijk allen; maar wij houden ons aan de Heere Jezus Christus en aan Zijn heilig Woord, niet aan de mensen, en zo kunnen wij

niet dwalen. Dat Woord zullen wij belijden zo lang onze mond open is en wij kunnen spreken."

De andere dag, omtrent 9 uur kwam de opperbestuurder, en leidde Petrus en Adolf uit de gevangenis, terwijl de beul beiden aan elkaar bond. Toen loofden zij God de Heere, en spraken: "Lof, eer en dank zij U, almachtige Vader, dat Gij deze dag hebt laten aanbreken, waarnaar wij zo lang verlangd hebben. O Heere, zie toch neer, want het is tijd."

Daarna werden zij naar het gerecht geleid, om het vonnis te horen, en zo verder naar de galg, waar zij heerlijke vermaningen richtten tot het volk, elkaar vertroostten, en de Heere dankten en prezen. Toen zij buiten op het veld kwamen, beleed Adolf, dat zijn hart en gemoed zo vrolijk was, en hij niet geloofde, dat er grotere vreugde op aarde gesmaakt kon worden.

Daar vroeg een monnik hem, of men ook zielsmissen voor hen lezen zou, in dat geval wilden zij het geld daartoe hij het volk inzamelen, zoals gewoonlijk plaats had. Adolf antwoordde: "Geenszins; ik vraag naar uw gewoonte niet, of meent gij, dat onze zielen in de zak der priesters moeten varen?"

Vervolgens begon Petrus in het kort zijn geloof aan het volk mee te delen, hoewel de opperbestuurder hem herhaalde malen in de rede viel, en maakte het volk de artikelen duidelijk, waarom zij moesten sterven. Toen de opperbestuurder dat hoorde, zei hij tot de scherprechter: "Hang de boef op!"

Petrus zei tot de opperbestuurder: "Heer opperbestuurder, gij begint het bloed der christenen te vergieten; zie voor uzelf toe, wat gij doet, opdat gij het voor God kunt verantwoorden. Pilatus wist niet, wat hij deed; maar gij weet wel, wat u doet, en waarom gij het doet. Ga nu heen en zeg, dat gij aan het bloedvergieten onschuldig bent. Er staat geschreven: "Gij Rechters, oordeelt, wat recht is."

Vervolgens trad de scherprechter op Petrus toe, en trok hem de klederen, tot op het hemd, uit, en bond hem de handen op wrede wijze over elkaar.

Toen kwam Adolf tot hem, en zei: "Broeder, wees sterk in de Heere en vertrouw op Hem; want heden zullen wij met Christus onze broeder in eeuwigheid leven. Wees standvastig in het geloof, en vrees het vuur niet. Ik zal ook op de Heere vertrouwen en Zijn Woord zal mijn zegel zijn."

Petrus antwoordde: "Ik wil sterven als een christenmens."

Toen nam de beul hem, en leidde hem in de hut, die van hout en stro was samengesteld, zette hem aan de paal, wierp een keten om de hals, zodat hij niet meer spreken kan, en met zijn voeten begon te spartelen, en hij blies daarop de laatste adem uit.

Toen Adolf zich ontkleed had, ging hij zelf vrijwillig naar de hut, sloeg zijn ogen naar de hemel en dankte de Heere. Als hij in de hut kwam, en zag, dat Petrus de geest gegeven had, sprak hij bij zijn lijk: "Broeder, hebt gij de geest gegeven, dan is de Heere genadig geweest; ik wil u spoedig volgen." Toen hij zich aan de paal geplaatst had, bond de scherprechter hem, hing hem een zak buskruit aan de hals, en stak het vuur aan. Adolf verlangde, dat men hem intussen de belijdenis des christelijken geloofs zou voorlezen, wat een monnik dan ook deed. Toen dit geëindigd was, zei Adolf: Dit geloof ik, en hij dit geloof wil ik leven en sterven."

Terwijl intussen het vuur begon te branden en al feller werd, riep Adolf met luide stem: "O Heere, in Uw handen beveel ik mijn geest." Daarna ontplofte het buskruit en verstikte hem, zodat hij niet meer spreken kon, en gaf de geest. Aldus werden hun lichamen samen verbrand op 28 september in het jaar 1529.

George Scharer, van Salveld

Nadat George Scharer gedurende negen jaren wereldlijk priester geweest was, ging hij, teneinde God te beter te kunnen dienen, in het klooster der Barrevoetermonniken. Maar, aangezien hij het daar anders vond dan hij wel gehoopt had, zei hij de monnikskap vaarwel; want hij vond daar niet anders dan haat, nijd, geschil, twist en tweedracht, een geveinsd leven, schijnheiligheid, maar geen goede daden.

Toen de lust in de waarheid van het Evangelie in hem ontwaakt was, wilde hij niet langer in de broederschap van St. Franciscus blijven, maar ging over tot de gemeenschap van Jezus Christus. "Want St. Franciscus," zei hij, "heeft voor mij niet geleden; hij is ook voor mij niet gestorven; hij is ook niet mijn Middelaar en Verlosser. Christus is voor mij gestorven; die alleen is mijn Middelaar en Verlosser. Door Hem alleen kan ik zalig worden."

Gedurende enige tijd verkondigde hij te Rastad, in Beieren het Evangelie, en werd om die reden gevangen genomen. Toen men hem aangaande zijn geloof ondervroeg, legde hij een vrijmoedige belijdenis af, zowel mondeling als schriftelijk, waarom hij later werd onthoofd. Men was eerst voornemens hem levend te verbranden, doch uit genade werd hij met het zwaard gestraft, met de bepaling nochtans dat men zijn lijk zou verbranden.

Toen hij naar buiten geleid werd, riep hij met een blijmoedig hart de Heere aan, en deed een innig gebed. Daarna sprak hij de omstanders aan en zei: "Zo zeker ik als een christen sterven wil, om het Woord des Heeren, zo zeker zal ik u een teken geven."

Bij zijn onthoofding viel hij op de buik, en bleef een geruime tijd liggen. Daarna keerde het lijk zich langzaam om op de rug, de rechter voet over de linker geslagen en de rechter hand over de linker.

Toen de omstanders dit zagen, greep hen een grote ontzetting en schrik aan. De overheid beval nu, dat men het lijk niet zou verbranden, maar begraven.

Dit geschiedde omtrent het jaar onzes Heeren Jezus Christus 1529.

2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529²

INLEIDING

Betekenis van Protestant

Ieder weet, dat 'Protestant' iets, en veel, te maken heeft met protest en protesteren; woorden die wij nauwelijks door een behoorlijk Nederlands woord met dezelfde betekenis kunnen vervangen. Verzet, verweer, tegenspraak, zich verzetten of verweren, tegenspreken, radicaal afwijzen, verwerpen, ontkennen kunnen soms dienst doen. Deze betekenis vindt men terug in de samenstellingen protestcomité, protestnota, protestvergadering; ook de handelstaal heeft een eigen en overeenkomstig gebruik van protest. Het tegenwoordig deelwoord, dat protestant oorspronkelijk was, is echter tot een geheel eigen betekenis gekomen als algemene naam van de Kerken, die uit de Reformatie der 16de eeuw zijn voortgekomen; men kan zowel van Protestant als Protestants spreken.

Het protesterende element, dat hierin steekt, gaat terug op de 'protestacion' van de reformatorische Stenden (zij die keurstem hadden op de Rijksdag) op de tweede Rijksdag te Spiers, 1529, tegen het besluit van de Katholieke meerderheid om de voor de Evangelischen iets gunstiger bepalingen van de voorafgegane Rijksdag te Spiers, 1526, in te trekken en het edict van Worms, 1521, weder in volle omvang te doen gelden. Niet een protest dus tegen het Rooms Katholicisme in het wilde weg, maar een protest van de kant van een minderheid tegen een staatkundig besluit van de meerderheid, op een Duitse Rijksdag genomen, en van zowel formele als substantiële aard.

Protesteren heeft echter niet alleen deze betekenis. Wanneer wij bedenken, dat het eerste artikel van de Geloofsbelijdenis van Genève, 1536, aldus begint: 'Premièrement nous protestons que pour la reigle de nostre foy et religion nous voullons suyvre la seule Escripture' etc., dan is het duidelijk, dat in dit verband 'pretester' niet tegenspreken betekent, maar: openlijk en met nadruk verklaren; het heeft dan geen negatieve, maar een sterk positieve betekenis. Hiervan zijn voorbeelden te over, ook in de 16de eeuw, voor en na 1529, in alle talen en tot op onze tijd toe. Men behoeft slechts terug te gaan tot de betekenis van het oorspronkelijk Latijnse werkwoord *protestari*, dat: plechtig verklaren betekent.

Luthers 'Resolutiones', die hij in 1518 schreef ter toelichting op de beroemde 95 stellingen van 31 oktober 1517, worden voorafgegaan door een korte brief, waarin hij schrijft in de eerste plaats te protesteren - d.i. te verklaren - dat hij niets wil zeggen of houden dan wat in en uit de heilige Schriften in de eerste plaats, vervolgens uit de kerkvaders, het kerkelijk recht en de uitvaardigingen van de pausen genomen kan worden. Op zijn beurt zei Tetzels iets dergelijks aan het eind van zijn 'Widerlegung' van Luther: 'Dovor ich hirmith offentlich protestir', 'hetgeen ik hier openlijk verklaar'. Deze teksten vallen dus vóór 1529. Een ander particulier voorbeeld vinden wij in het testament van Calvijn, van 25 april 1564, dus lang daarna. Hij dankt daarin God voor de leiding in zijn leven 'verklarende - protestant - te willen leven en sterven in dit geloof, dat Hij mij heeft gegeven ... Ik verklaar - je proteste - ook, dat ik heb getracht

² Deze hoofdstukken over de Protestanten en de Tweede Rijksdag van Spiers werd overgenomen uit: **PROTESTANTSE PLEIDOOIEN**, deel I, door Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink. Uitgeverij J.H. Kok, Kampen 1962.

... Zijn Woord zuiver te onderwijzen'. Hetzelfde gebruik komt in een officieel stuk uit Genève voor, nl. aan het begin van de Geloofsbelijdenis der scholieren: 'Ik verklaar - je proteste - te willen volgen en houden de leer van het geloof' enz. In de brief gericht tot de koning van Frankrijk, vóór de Franse Geloofsbelijdenis in 40 artikelen, 1559 (onze tekst nr. 31, deel II, blz. 85) wordt gezegd: 'Wij kunnen plechtig verklaren - pro- tester - Sire, dat daar niets in staat in strijd met het Woord van God'. En om te besluiten met een eveneens officiële tekst van ons eigen grondgebied; op de vergadering van de synode te Antwerpen, Pinksteren 1565, werd vastgesteld, dat men aan het begin van elke synodevergadering de Confessie der Kerken van dit land zou voorlezen, 'zowel om van onze eenheid te getuigen - protester; de taal van deze synode was Frans - als om te beoordelen of er niets te veranderen of te verbeteren is'. Aldus enkele voorbeelden uit talloze.

Dit alles neemt niet weg, dat in onze naam: Protestant, het begrip protesteren, tegenspreken wel degelijk aanwezig is, voor velen zelfs overwegend, en terecht. De humanistisch-hervormde politieke geschiedschrijver uit de 16de eeuw, Johannes Sleidanus - d.w.z. uit Schleiden in de Elzas afkomstig - verhaalt in zijn hoogst belangrijke 'Commentaren over de godsdienst en de staat onder Keizer Karel V' (eerste uitgave 1555) de gebeurtenis op de Rijksdag van 1529, die wij boven noemden en voegt daar aan toe, dat deze 'de oorsprong is van de naam der Protestanten, die niet alleen in Duitsland, maar ook bij de volken daarbuiten zeer verbreid is en bekend'. Hiermee schijnt wel alles omtrent de oorsprong van de naam opgehelderd te zijn.

Vooreerst, dat hij dus eer een staatkundige dan religieuze oorsprong heeft: men zal in de tekst beneden zien, dat zulk een 'protest' een gebruikelijk, wettig instrument in de verhandelingen op de Duitse Rijksdagen was.

In de tweede plaats, dat de benaming 'Protestanten' wel een bepaalde betekenis heeft gekregen, maar dat zij nog slechts 'zeer verbreid en bekend' is, en dus nog niet de enige aanduiding voor alles wat wij nu 'Protestant' gewoon zijn te noemen.

De naam is eerst gaandeweg in gebruik gekomen en ook slechts gaandeweg van het meer politieke op het uitsluitend kerkelijke en theologische terrein overgegaan.

In de periode van de z.g. Keulse Reformatie, 1543, waarbij Bucer betrokken is geweest overwoog nog de politieke betekenis. Bucer spreekt in de brieven, die hij toen aan Philips van Hessen schreef, herhaaldelijk van 'unsern protestierenden fursten und Stenden'. De vorm van het tegenwoordige deelwoord schijnt erop te wijzen, dat 'Protestant' voor hem nog geen naam was; hij bedoelt ermee degenen, die nog altijd bij de protestactie van Spiers, 1529, behoren. Hier verwacht hij van hen, dat zij op de eerstkomende Rijksdag opnieuw ernstig op een algemene Reformatie zullen aandringen.

De Reformatie is natuurlijk een kerkelijke zaak, maar het protesteren tegen rijksbesluiten, die de Reformatie belemmeren, was een politieke zaak. Prof. Lindeboom heeft over de geschiedenis van het gebruik van de naam Protestant een verhandeling in 1940 uitgegeven, waarin hij de overgang van de politieke naar de kerkelijke betekenis duidelijk maakt en bovendien laat zien, dat het woord bijzonder gaarne gebruikt is door theologen en niet-theologen, die op verzoening tussen de Kerken uit waren, zoals Hugo de Groot, Calixtus, David Blondel en vooral Joh. Duraeus of John Dury (17e eeuw). De eerste en enige geloofsbelijdenis, die de naam in haar titel voert is de Schotse van 1560: 'The Confession of Faith by the Protestants within the Realm of Scotland', met de karakteristieke toevoeging: 'als een volledige en gezonde leer gegrond op de onfeilbare waarheid van Gods Woord'.

Als bijzonderheid geven wij nog een voorbeeld uit Engeland, waarin 'protestation' in de oorspronkelijke betekenis van: uitdrukkelijk verklaren en 'Protestant' in zijn kerkhistorische betekenis tegelijk voorkomen. Nicholas Ridley, bisschop van Londen, die in 1555 onder Mary Tudor als martelaar zou sterven, heeft in zijn laatste levensjaar 'Een korte verklaring over het Avondmaal des Heren' te boek gesteld, waarin het volgende voorkomt: 'zo lang als ik kan zal ik openlijk datgene verkondigen waarvan ik overtuigd ben, dat het de waarheid van Gods Woord is. En ik zal dat doen onder deze 'protestation' - noeme degene, die haar hoort, mij een Protestant, dat deert mij niet. Mijn 'protestation' zal deze zijn: dat mijn plan is en altijd zal wezen, zo God wil, ernstig de ware zin en bedoeling van Gods allerheiligst Woord te verkondigen ... Ik verklaar (protest) ook verschuldigde gehoorzaamheid en onderwerping van mijn oordeel in dit geschrift en in alle overige zaken, die mij aangaan, onder de Kerk van Christus ... Na deze 'protestation' verklaar en zeg ik uitdrukkelijk', en dan volgt de verdere uiteenzetting van zijn geloof.

Men zou op grond van dit citaat zelfs, misschien, mogen concluderen, dat voor Ridley de betekenis van de naam Protestant toch nog meer wortelde in de positieve verklaring, protestation, dan in een verweer of afwijzing, maar in ieder geval is hij hier reeds een eigenaam geworden.

Intussen, verba valent usu. De historische en vergelijkende gegevens, die we hier te berde gebracht hebben, zullen wel nooit zó algemeen doordringen, dat het algemene spraakgebruik minder onvoorzichtig met 'Protestant' omgaat. Het is eenmaal een theologisch woord en een kerkelijke naam geworden. Van groot belang blijft •het intussen om precies te weten in wat voor verband het protest van de Evangelischen te Spiers, 1529, is uitgebracht. Wat voor pleidooi daarin voor de Hervorming schuilde, is een van de hoofdonderwerpen van dit boek.

Het was nog ruim een jaar vóór de Rijksdag van Augsburg, 1530, waar de Geloofsbelijdenis der Evangelischen ingediend zou worden (zie onze tekst hierna)

Luther in de ban

Over de daaraan sedert de meest befaamde Rijksdag te Worms, 1521, voorafgegane tienjarige periode, die de achtergrond van het 'protest' vormt, moet nu iets ter toelichting gezegd worden.

Te Worms zijn hoogst ernstige bezwaren, gravamina, door de Duitse Natie tegen de Kerk, haar openbaar optreden en met name tegen de ergerlijkheden, die men bij haar 'gaistlichen hochsten haubt' dagelijks waarnam, ingebracht, niet voor het eerst en niet voor het laatst. Veel satisfactie was daarop niet verkregen, dus de ontevredenheid jegens geestelijkheid en Kerk duurde voort.

Aan de andere kant is op dezelfde Rijksdag, zoals algemeen bekend is, op 8 mei 1521, het edict tegen Luther als een 'van Gods Kerk afgesneden lid, een verstokt schismaticus en openbare ketter' vastgesteld, en zijn hij en zijn aanhangers daarmee in de rijksban gedaan, niet zozeer, in overeenstemming met de excommunicatie door de pauselijke bul 'Decet romanum pontificem', van 3 januari 1521, als met 'Exsurge, Domine' van 15 december 1520, die de ban aanzegde indien Luther niet binnen 60 dagen herriep.

Het edict, waarvan de nuntius Aleander de auteur was, werd op 26 mei door de keizer ondertekend. Voor de tenuitvoerlegging zei dit alles nog niet veel; deze stuitte op onoverkomelijke bezwaren, omdat de krachten, waaruit zich de Reformatie ontwikkelde, reeds onweerstaanbaar bleken en nog toenamen. In de Nederlanden is

het wel door Aleander zelf te Leuven gebracht in juni maar overigens vervangen door een placaat van de keizer, eveneens op 8 mei gedateerd. Dit berustte wel op het edict, maar was speciaal aan de landvoogdes en de Nederlanden geadviseerd en week er o.m. van af in de bepaling, dat de zaken van het edict onder de gewone rechter en niet onder de kerkelijke zouden vallen. Afkondigingen vonden verder plaats te Luik, Mainz en Trier, terwijl het edict door bepaalde vorsten ook toegepast werd, maar overigens, ook op grond van staatsrechtelijke bezwaren, hetzij door andere mandaten vervangen dan wel eenvoudig niet erkend werd.

Het was dus noodzakelijk, dat een nieuwe Rijksdag werd belegd door het z.g. rijksregiment - een regering uit de Stenden, die moest optreden bij afwezigheid buitenslands van de keizer - en dit geschiedde in het begin van 1522 te Neurenberg in zake de hulpverlening in de strijd tegen de Turken en vervolgens in december, eveneens te Neurenberg, in zake de vele andere onopgeloste vraagstukken, waaronder dat betreffende de godsdienst. De pauselijke legaat Chieregati verklaarde hier, dat Luther geen minder kwaad deed dan de Turken, omdat hij eveneens op de vernietiging van Kerk en godsdienst uit was, en dat daarom het edict van Worms geëxecuteerd diende te worden, waarvan geheel het heil van Duitsland afhing.

De Nederlandse paus Adriaan zelf sprak in de instructie voor de legaat vrij onverbloemd uit, dat daarom God de Kerk zo zwaar bezocht en dat dan ook van Rome uit het herstel aangepakt zou worden. Men spreekt hier wel van een schuldbelijdenis van het hoofd der Kerk, die een hoopvolle indruk maakte, maar vergeet dan veelal met wat voor termen juist ook in deze instructie - waarvoor de paus toch verantwoordelijk was, al mag hij de auteur van de tekst niet geweest zijn - Luthers Reformatie vernietigend veroordeeld werd: het volk wordt van het ware geloof en de ware religie afgetrokken en gaat ten verderve; ze is een pest; er heerst een ontzettende degeneratie want sommige van de vaders van de tegenwoordige vorsten hebben nog geholpen om met eigen hand Johannes Hus naar de brandstapel te brengen; en wat gebeurt er thans! Luther en de zijnen leren een volkomen ander geloof dan de Kerk. Vervloekt de man, die zijn zwaard het bloed onthoudt (Jeremia 48 : 10)! Luther gaat te werk als Mohammed, die meer vrouwen toestaat, alleen iets minder erg, maar laat toch om vleselijke lusten het breken van de geloften aan monniken, nonnen en priesters toe. Luthers beklag - na Worms - onverhoord veroordeeld te zijn, kon aldus beantwoord worden, dat de dingen van het geloof op goddelijk gezag aangenomen moeten worden en niet bewezen behoeven te worden. -

De Rijksdagen

Deze onverantwoordelijke en onrechtvaardige uitingen hadden echter geen succes. De Rijksdag was terecht van oordeel, dat strikte tenuitvoerlegging van het edict regelrecht burgeroorlog ten gevolge zou hebben en kon dus aan de kerkelijke wensen geen voldoening geven. Neurenberg zelf stond er al bijzonder zelfstandig tegenover, doch dit is betrekkelijk bijkomstig. De gravamina der Duitse Natie tegen het optreden van Kerk en geestelijkheid, die te Worms ook al ingediend waren, werden vernieuwd; hierin waren echter nog geen reformatorische inzichten vervat. Het eindresultaat van de discussies was tweërlei. Verlangd werd een 'vrij Christelijk concilie', op Duitse bodem, om de godsdienstzaken op te lossen; en verder werd - in een mandaat van het rijksregiment - bepaald, dat tot zolang Luther en de zijnen niet verder zouden mogen gaan met publiceren; dat slechts het Evangelie zou mogen worden gepredikt en wel naar de door de Kerk geaprobeerde uitleg, waarvoor de bisschoppen zouden mogen

zorgen, zodat de Evangelische waarheid niet verhinderd of verdrukt werd; en tenslotte, dat tegen het huwen van geestelijken en het uittreden van kloosterlingen geen wet bestond, zodat daar alleen de kerkelijke straf toegepast zou kunnen worden. Deze besluiten waren voor de Kerk teleurstellend, hoewel het overgeleverde gezag der Kerk voor de uitlegging der Schrift, zij het nu geheel zoals zij het had gewenst, er wel in gelezen mocht worden (zie ook de inleiding op tekst nr. 11 blz. 59). De legaat sprak zijn grote onbevredigdheid en die van de paus uit en herhaalde, dat het Lutheranisme niets dan een verderfelijke secte was. Het was voor hem echter uitgesloten iets meer te bereiken. Niet geheel ten onrechte heeft Ranke gezegd, dat hier zo ongeveer tot het tegengestelde van de bedoelingen van Worms was besloten.

Twee jaar later, in het voorjaar van 1524, werd de Rijksdag opnieuw te Neurenberg bijeengeroepen. De Reformatie was tot verdere ontwikkeling gekomen en de paragrafen 28 en 29 van het mandaat, dat tenslotte weder door het rijksregiment werd uitgevaardigd, behelsde niets hoopvolers. Men zou aan het edict van Worms verplichte gehoorzaamheid bewijzen en het zoveel mogelijk naleven. Het publiceren van smaadschriften zou worden tegengegaan. 'En opdat het goede met het boze niet onderdrukt worde en het tenslotte duidelijk moge worden, waaraan in den vervolge zich een ieder moet houden', keerde ten eerste de eis van een vrij, algemeen concilie terug en werd in de tweede plaats bepaald, dat middelerwijl - aar dat concilie geloofde immers voorlopig niemand - een vergadering van de Duitse natie te Spiers bijeen zou komen om interimaire regelingen te treffen. Geleerde mannen zouden uit de 'nieuwe leer' het nodige ter behandeling op het concilie bijeenbrengen. De bepaling over de prediking van 1522 werd hernieuwd en de bestudering van de realisering der gravamina zou ter hand worden genomen. Toen de legaat Campegio, die op tenuitvoerlegging van het edict had aangedrongen, deze conclusies zag aankomen, maakte hij met name bezwaar tegen de woorden hierboven tussen aanhalingstekens weergegeven, alsof er onder de zaken van de ketters nog iets goeds zou kunnen zijn. Volgens hem stak er niets dan dodelijk kwaad in, waarmee geen enkele consideratie op haar plaats is. Over alles wat door de ketters in deze tragedie wordt bijgedragen, was naar zijn mening al vroeger door in Duitsland gehouden concilies beslist. Dit baatte hem echter niet. Ofschoon het met het rijksregiment al weer ten einde liep en daarmee een stuk zelfstandigheid tegenover de keizer te loor ging, merkt Ranke terecht op, dat Duitsland toch ook met deze Rijksdag zijn eigen verantwoordelijkheid in de godsdienstige aangelegenheden tegenover paus en Kerk in eigen hand nam. Hoewel geen Protestantse, goed geargumenteerde pleidooien waren de besluiten van beide Rijksdagen van Neurenberg toch wel.

Hierop moest een toenemende verdeeldheid in het Duitse volk volgen. Wij herinneren in 't kort aan de totstandkoming van de Bond van Regensburg door het toedoen van Campegio, nog in 1524, en van de Dessauer, beter de Torgauer Bond van de Evangelische vorsten daartegenover van 1526.

Consolidatie van de Hervormde kerken in 1526

In 1526 werd de *eerste* Rijksdag te Spiers gehouden. Keizer Karel V had zijn positie door de overwinning op en de gevangenneming van zijn rivaal, de Franse koning te Madrid in 1525 aanzienlijk versterkt en was nu van mening aan de hervormingsbeweging en de door haar veroorzaakte onrust in Duitsland wel een einde te kunnen maken. Na al het gebeurde en de consolidering van de Reformatie was dit toch niet mogelijk. Slechts over de wens tot het concilie, subsidiair een nationale

vergadering, uiterlijk binnen anderhalf jaar werd men het, met algemene stemmen eens en tenslotte over deze hoogst belangwekkende formulering: ***dat ter zake van het edict van Worms alle vorsten en overheden zo zouden mogen leven, regeren en 'zich met hun onderdanen gedragen als een ieder jegens God en de keizerlijke Majesteit hoopt en vertrouwt te kunnen verantwoorden'***.

Wij zullen deze schone woorden in het vervolg nog vele malen opnieuw horen. Hiermee was de rol van het oude edict definitief uitgespeeld en de Evangelischen kregen meer speelruimte, zij behoefden deze zelfs nauwelijks te nemen

Deze beslissing is van grote invloed op het ontstaan van de Luthers Landkerken. Van dit gunstig besluit hebben de Hervormden gebruik gemaakt om in hun gebied de Reformatie door te zetten. *De kerken kwamen hiermee officieel los van Rome te staan.* Het eerste in Saksen waar keurvorst Johan Frederik (1525-1532) de kerkvisitatie regelde om de Roomse leraars en onderwijzers te vewijderen van kerken en scholen en de kerkelijke goederen te regelen. Hij liet een kerkorde opstellen die als voorbeeld diende voor Pruisen, Brandenburg, Brunswijk, Mansfield, Sleeswijk-Holstein, Silezië, Hessen, Waldeck, Pommeren, enz.

Aan de andere kant verscherpte dit besluit de verhouding tussen de tegenover elkaar staande confessies aanmerkelijk. Dat kwam tot uiting op de tweede Rijksdag te Spiers, die 15 maart 1529 bijeenkwam, weer onder leiding van 's keizers broeder, koning Ferdinand van Hongarije (sedert 1526). De wind woei toen precies uit de tegenovergestelde hoek als drie jaar te voren. De Katholieke vorsten en Stenden waren beter vertegenwoordigd en het meest omstreden agendapunt werd tot een omgekeerde beslissing gebracht. Niet het eerstgenoemde punt: aan de keizer, als 'Haupt und Vogt der Christenheit' werd gevraagd het vrije concilie - vrij wil hier steeds zeggen: in staat om zelfstandig, vrij van Rome, tot een oordeel te komen - uiterlijk binnen 21/2 jaar in een Duitse stad te doen houden of anders een nationale vergadering van de Duitse natie. Ten aanzien van de clausulering van 1526 van het edict van Worms echter werd, na veel strijd, geconstateerd dat zij tot 'schrikbarende nieuwe leringen en secten' en dientengevolge afval, onvrede, tweedracht en onheil had geleid. Daarom besloot men tot herstel van de geldigheid van het edict en tot een verbod van verdere vernieuwingen bij de Evangelischen. Hun werd dus een stilstaan opgelegd en in hun gebieden moest de Mis weer worden toegelaten. Daarmee zou elke uitbreiding van de Hervorming onmogelijk gemaakt moeten worden, terwijl omgekeerd het Katholicisme vrij spel kreeg.

Hiertegen kwamen nu, zoals men in de tekst hieronder lezen kan, vijf vorsten en veertien steden volstrekt in verzet. Hun protest van 25 april betrof, wat het formele aangaat, het feit, dat dit nieuwe besluit niet, zoals dat van 1526, met algemene stemmen - zij immers waren er tegen geweest - was genomen; en wat de inhoud aangaat, dat het tegen het Evangelie, tegen Gods eer en tegen hun overtuigd Christelijk geweten ging. Een zeer lang officieel document dienden zij in, met inlassing van voorafgegane stukken, om aan alle juridische vormen te voldoen, en natuurlijk in zware kanselarijtaal geschreven. In onze vertaling zijn daarom enige bekortingen aangebracht, met name zijn de telkens herhaalde aanspraken aan koning, vorsten en Stenden en allerlei overbodigheden, zoals 'veelgenoemde' en synoniemen, die aan het betoog niets toedoen, na een eerste maal veelal weggelaten. Wat overbleef is nog uitvoerig genoeg.

Wil men werkelijk een indruk krijgen van het geloofs- en levensbelang, dat in dit historisch document aan de orde is, dan zal men zich er toch doorheen moeten lezen en de lange zinnen trachten te verstaan. Men vindt meermalen de principiële wendingen, die wij in deze inleiding aangehaald hebben, terug.

De lezer komt onder de indruk van de rechtmatigheid van dit pleidooi; van de oprechtheid van deze woordvoerders, hun overtuigdheid en hun daarop gegronde moed, zelfstandigheid en onafhankelijkheid van geest.

De geschiedenis van het woord 'Protestant' moge, zoals wij boven hebben laten zien, een aantal nuancerings vertonen, de zaak van het Protestant-zijn wordt hier naar al zijn aspecten volkomen duidelijk. Het document verdient een ereplaats in de geschiedenis van de tolerantie.

Korte fragmenten uit de boven besproken stukken van 1521, 1526 en ook 1529 vindt men in Carl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Römischen Katholizismus*, 4. Aufl., Tübingen 1924, nrs. 418, 419, 421 en 422.

Het placaat voor de Nederlanden bij P. Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis neerlandicae*, dl. 4, Gent-'s-Gravenhage 1900, blz. 58-76 en 506-507.

Over de geschiedenis van Worms: P. Kalkoff, *Das Wormser Edikt und die Erlässe des Reichsregiments und einzelner Reichsfürsten* (Historische Bibliothek, Bd. 37), München-Berlin 1917.

Het Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme français, CVIe année, 1960, blz. 87-101, heeft ook nog eens in een Franse vertaling op hetzelfde stuk, doch op grond van een minder goede tekst, de aandacht gevestigd.

3. HET PROTEST OP DE TWEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529

Het volledige stuk, dat het beroep bevat (Appellationsinstrument), gedateerd 20 april 1529 is opgesteld op zondag Cantate, 25 april, door Johan keurvorst van Saksen, Georg markgraaf van Brandenburg, Ernst en Franciscus hertogen van Brunswijk-Lüneburg, Philips landgraaf van Hessen, Wolfgang vorst van Anhalt, op een bijeenkomst ten huize van Peter Musterstat, kapelaan van St. Johannes te Spiers, in de St. Johannessteeg, en vervolgens notarieel vastgelegd.

De vorsten gaan uit van het algemeen erkende en door geen macht ter wereld af te schaffen recht van appèl voor een ieder, die zich bezwaard voelt of vreest bezwaard te zullen worden door enig algemeen besluit en zij protesteren en verklaren om te beginnen voor God en een ieder, die het beroep zal lezen of horen, dat hun enige bedoeling is de eer van God almachtig, van Zijn heilig Woord en hun eigen en een ieders zaligheid te zoeken. Zij verklaren, dat het niet alleen recht maar ook plicht is in het belang van hun naasten en voor de toekomst zulk een beroep in te stellen, en dat zij van het begin der zittingen van deze Rijksdag af ter wille van hun belijdenis, reeds voortdurend bezwaar hebben gemaakt tegen het veranderen van de besluiten van de Rijksdag te Spiers, 1526. Deze bezwaren hebben zij schriftelijk, op 12 april 1529, doen indienen en openlijk doen voorlezen en vervolgens bij de acta laten voegen. Zij komen op het volgende neer.

[Nr. 127, blz. 1235]. Verworpen wordt de opvatting, dat het besluit van 1526 - nl. "dat iedere overheid in de zaken, die het edict van Worms betreffen, met haar eigen onderdanen voor zich zo moge leven, regeren en zich gedragen als zij jegens God en de keizerlijke Majesteit hoopt en vertrouwt te kunnen verantwoorden" - op een misverstand zou berusten.

De zaak raakt de ere Gods en het heil der zielen. Het feit van de tweespalt in de religie wordt erkend maar wie er schuld aan heeft, moet aan Gods oordeel worden overgelaten en de verklaring van de pauselijke legaat op de Rijksdag te Neurenberg moet verworpen worden. Een algemeen concilie is noodzakelijk om de problemen te bestuderen en mogelijkerwijze op te lossen.

Het thans voorgestelde nieuwe besluit valt echter terug op het edict van Worms, 1521, en bindt alle vorsten en Stenden daar opnieuw aan, hetgeen de ondertekenaars voor God en hun geweten niet kunnen aanvaarden, met name niet terzake van de Mis, de verplichting waartoe juist een voornaam punt van behandeling op het concilie zal moeten zijn: hierover kan dus op deze Rijksdag geen beslissing vallen. Ook de beschuldiging, dat er van het besluit van 1526 misbruik wordt gemaakt, is niet terecht. Over de Wederdopers, de predikers, het uitgeven van geschriften niet zonder vergunning, het huwen van geestelijken en het treden uit kloosterorden - waarop geen wereldlijke straf staat - hoopt men in het belang van de Christenheid en de Duitse natie tot een oplossing te komen, en eveneens op het concilie.

Ondanks deze uitdrukkelijke bezwaren, waarvan deze Rijksdag de redelijkheid inzag, is toch op 19 april op het hoofdpunt onverwacht een andere beslissing genomen, de meerderheid heeft daarna, zonder nogmaals naar de tegenwerpingen te willen luisteren, het gebouw (raadhuys) verlaten. Deze beslissing niet bindend achtende, dienden de genoemde vorsten nog op dezelfde dag hun protestation in.

[Nr. 137, blz. 1262]. Daarin zeggen zij gehoopt en vertrouwd te hebben, dat er wel een vergelijk tot stand had kunnen komen met handhaving van het besluit van 1526, dat eenstemmig genomen was, waarom zij dan ook niet bewilligen in het nieuwe besluit met de daaraan toegevoegde sancties. Dan volgt:

'zo menen wij, dat wegens de veelgenoemde bezwaren de hoge en onvermijdelijke noodzaak ons de eis oplegt tegen Uw liefden (*Eure Liebden*; kanselarijtaal jegens de overheid) en U ten aanzien van gemeld besluit, als zijnde een nietig en krachteloos en ons en de onzen op tal van gronden niet bindend voornemen openlijk te protesteren zoals wij dan ook bij deze thans doen, en om de opgegeven redenen niet vermogen, kunnen noch mogen zwijgen, maar het gemelde plan voor nietig en niet bindend houden, en tegenover Uwe liefden en Ulieden hiermede geprotesteerd hebben. Wij willen daarentegen terzake van de religie tot aan het vermelde algemene en vrije Christelijke concilie of de nationale vergadering met Gods hulp en krachtens de inhoud van het veelgenoemde laatste besluit van Spiers (1526) in onze gebieden samen met onze onderdanen en verwanten zo leven en regeren als wij dat jegens God de almachtige en Zijne Roomse keizerlijke Majesteit, onze allergenadigste Heer, vertrouwen te kunnen verantwoorden. En wat de geestelijke cijns, renten en tienden en ook de vrede aangaat, in dat besluit vervat en onder woorden gebracht, daaraan willen wij ons in alle opzichten onberispelijk betonen en houden.

'Verder willen wij, wat de volgende punten, de wederdoop en het uitgeven van boeken betreft, gelijk wij daarmede op de Rijksdag (1526) volkomen ingestemd hebben, met Uwe liefden en U ook thans instemmen en wat betreft deze punten zullen wij ons in alle opzichten behoorlijk weten te gedragen.

'En daarom is op grond van dit alles ons vriendelijk verzoek en onze eerbiedige wens, dat Gij dit ons protest als een voor ons onvermijdelijke noodzaak wilt houden en daaraan gedachtig zijn en daarop, wat er in staat en wat er aan toegevoegd is, vooral letten wanneer men zulk een oordeel als door Uwe liefden en U is voorgenomen, als besluit van deze Rijksdag, zoals wij in het geheel niet voorzien hadden, mocht willen vaststellen.

'Wij gevoelen ons genoodzaakt ons thans uitgesproken protest tezamen met onze bezwaren, die wij tegen de artikelen het laatst in geschrifte voorgedragen hebben, aan Zijne keizerlijke Majesteit te doen toekomen en ook verder algemeen bekend te maken opdat velen er kennis van mogen hebben en krijgen, dat, en waarom wij ons in dit oordeel niet gevoegd maar in tegenwoordigheid van Uwe liefden en U daar openlijk tegen geprotesteerd hebben.

'Wij behouden ons ook voor, onze bezwaren en ons protest verder te verbreiden en naar het nodig is, bekendheid te geven.

'Dat Uwe liefden en Gij, anderen dit alles ten beste, en zoals gezegd, als een noodzakelijkheid voor ons, en niet anders wilt verstaan, zijn wij onzerzijds zeer bereid van Uwe liefden in vriendschap te verdienen en van U, anderen, in gunstige en welwillende gezindheid te erkennen.'

Om het beoogde doel te bereiken heeft men de bezwaren en het protest nogmaals bij koning Ferdinand ingediend, doch deze heeft het stuk niet willen aanvaarden en het doen terugzenden. Dit is het z.g. uitgebreide protest van 24 april 1529 en luidt als volgt:

[Nr. 143, blz. 1273]. 'Doorluchtige koning en hoogwaardigste, hoogwaardige, hooggeboren, eerwaardige, welgeboren en edele, lieve, genadige Heren, ooms, neven, zwagers, vrienden en bijzondere lieven. Nadat wij ons op vordering van Zijne Roomse

keizerlijke Majesteit, onze aller-genadigste heer, en daarnaast op vriendelijke beschrijving van Uwe koninklijke doorluchtigheid tot onderdanige gehoorzaamheid van Zijne Majesteit en vriendelijk en dienstvaardig behagen van Uwe koninklijke doorluchtigheid, en ook ten beste van de algemene Christenheid en het heilige Rijk, hierheen bij deze Rijksdag vervoegd hebben, en nu naast Uwe liefden en U, anderen, de voorgelezen instructie met de machtiging in naam van Zijne keizerlijke Majesteit (op Uwer koninklijke doorluchtigheid en zijner keizerlijke Majesteit verordende commissarissen gesteld) aangehoord hebben, hebben wij daarnaast ook de oproep tot deze Rijksdag van Zijne keizerlijke Majesteit zorgvuldig ingezien en bevonden, dat de zaken, dankzij ongeschikte handelwijze, daarop gericht zijn, dat het artikel in het besluit van de vóór deze Rijksdag [1526] betreffende ons heilig Christelijk geloof en de uitoefening of ceremoniën daarvan opgeheven, en in de plaats daarvan andere, zeer bezwaarlijke artikelen gesteld zouden worden.

'Aangezien echter Uwer koninklijke, zowel als Zijner keizerlijke machthebbende stadhouders en commissarissen, en alle keurvorsten, vorsten en Stenden van het Rijk en hun gezantschappen, over het vermelde artikel op de vroeger hier te Spiers gehouden Rijksdag op goede Christelijke gronden tot in standhouding van de vrede en de eenheid in het heilig Rijk eensgezind tot vergelijk en overeenstemming waren gekomen naar de volgende inhoud:

'Dat in de tijd tot aan een algemeen concilie of nationale vergadering iedere keurvorst, vorst en stende van het Rijk met zijn onderdanen (in zaken die het edict van Worms aangaan), voor zich zo leven, regeren en zich gedragen mag, als een ieder dat jegens God en Zijne keizerlijke Majesteit hoopt en vertrouwt te kunnen verantwoorden;

'En nu Uwe koninklijke doorluchtigheid de stadhouder van Zijne keizerlijke Majesteit in die tijd en op dit ogenblik, tezamen met Uw genoemde hiervoor aangewezen commissarissen krachtens de destijds geschonken (met keizerlijke hand ondertekende en bezegelde) machtiging vanwege Zijne Roomse keizerlijke Majesteit, aan het slot van genoemd besluit gesproken en beloofd hebt, alles en elk ding afzonderlijk, dat in het vermelde besluit geschreven staat en Zijne keizerlijke Majesteit aangaat, vast, onverbrekkelijk en oprecht te houden en te voltrekken, het streng en zonder inbreuk na te komen en na te leven, niets in strijd daarmee te doen, te beramen en te verrichten of uit te vaardigen, noch iemand anders van Uwentwege toe te staan zulks te doen, zonder enige misleiding;

'En evenzo ook Uwe liefde, wij en de andere keurvorsten, vorsten, prelaten, graven en heren, ook de gezantschappen en gemachtigden van de keurvorsten, de vorsten, prelaten, graven en vrije rijkssteden van het h. Roomse Rijk, in het besluit met namen genoemd, daarin openlijk hebben erkend, dat alle en elk neergeschreven punt en artikel met ons aller wèl weten en beraad beraamd en besloten zijn, en dat ook wij in dit alles schriftelijk bewilligd en in rechte, goede, ware trouw gesproken en beloofd hebben, alle punten en artikelen, die in het besluit zijn opgenomen, zoveel een ieder, zijn gebied of vriend, door wie hij gezonden of gemachtigd is, betreft of kan betreffen, in waarheid, bestendig, vast, oprecht en onverbrekkelijk te voltrekken en naar al ons vermogen na te komen en er naar te leven zonder misleiding;

'Gelijk dan het meergemelde besluit van de vroeger gehouden Rijksdag also schriftelijk vastgelegd en door de stadhouder van Zijne keizerlijke Majesteit, de keurvorsten, vorsten en andere Stenden van het Rijk bezegeld, dit alles met duidelijk uitgedrukte woorden bevat, wil en vermag -

'Zo hebben wij met het oog op dit vroeger vastgestelde, bindende, schriftelijk vastgelegde en bezegelde besluit ook om de hiernavolgende, gegronde redenen (die

dan ook Uwe koninklijke doorluchtigheid en U, de andere vorsten op 12 april jl. schriftelijk zijn aangekondigd) in de opheffing van dat voornoemde, eenstemmig bewilligde artikel, dat men te houden verplicht is, en in de met betrekking daartoe bedoelde vermeende (doch op zichzelf geenszins werkelijke) verzachting 5) onmogelijk kunnen instemmen.

'En wel ten eerste om deze gegronde reden, dat wij zonder twijfel menen, dat Zijne keizerlijke Majesteit, als een lofwaardig, rechtvaardig en Christelijk keizer, onze allergenadigste Heer, en ook Uwe koninklijke doorluchtigheid, en Uwe overige medecommissarissen, en evenzo het merendeel van Uwe overige liefden, niets minder dan wij, in hun keizerlijk, koninklijk, keurvorstelijk, vorstelijk en eerzaam, oprecht en bestendig gemoed gezind zijn om datgene wat allen (als boven vermeld) eens en met ons eensgezind bewilligd, als bindend aanvaard, schriftelijk vastgelegd en bezegeld hebben aldus naar de letter bestendig, vast en onverbrekkelijk te handhaven, te voltrekken en daarin volstrekt geen bedenkingen te maken noch in enig opzicht daarmee in strijd te komen of te handelen. Daarin bedenken en zoeken wij niet alleen onze eigen eer, lof, redelijkheid en rechtschapenheid, maar vooral die van Zijne keizerlijke Majesteit en van Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefde en van ons allen.

'In de tweede plaats zouden wij zulks, als hier voor en na gemeld wordt, met goed geweten jegens God de almachtige als de enige Heer, regeerder en onderhouder van ons heilig, Christelijk, zaligmakend geloof, noch ook jegens Zijne keizerlijke Majesteit als Christelijk keizer geenszins weten te verantwoorden.

'Want, ofschoon wij weten, dat onze voorouders, verwanten en wij in al hetgeen, waarin wij naar verschuldigde en verplichte gehoorzaamheid jegens de overleden en thans regerende Roomse, keizerlijke Majesteit gebonden zijn geweest of tot Zijner keizerlijke Majesteit en des Rijks eer, welzijn en best telkenmale hebben kunnen medewerken, en onze bedoelde voorouders, verwanten en wij met volkomen getrouwe, gewillige en gerede onderdanigheid zulks in alle opzichten dermate gedaan hebben, dat wij zonder roem, en zonder iemand te kort te doen, weten bij niemand in enig opzicht achter te staan; gelijk wij dan ook voortaan tot aan ons einde en graf met hulp van de goddelijke genade willig en geneigd zijn ons in alle verschuldigde en mogelijke dingen jegens Zijne Roomse keizerlijke Majesteit als onze aller-genadigste Heer, zonder ons lijf en goed te sparen, gehoorzaam en gewillig en ook jegens Uwe koninklijke doorluchtigheid als onze lieve en genadige Heer, [onze] ooms, neven, zwagers, vrienden en andere Stenden van het h. Rijk, vriendschappelijk, genadig en eensgezind te gedragen;

'Echter, omdat deze zaken, zoals Uwe koninklijke doorluchtigheid en Gij, anderen, weet, de ere Gods en het zieleheil en de zaligheid van een ieder onzer aangaan en betreffen, zijn wij naar Gods bevel en om onzes geweten wil verplicht en verschuldigd aan Hem, onze Heer en God als de hoogste koning en Heer van alle heren, door onze doop en voorts door Zijn heilig Woord, en koesteren wij het ongetwijfelde vertrouwen, dat Uwe koninklijke Doorluchtigheid, liefde en U, anderen, het met bovenvermeld artikel niet eens zijn, noch in dit opzicht aan de meerderheid, zoals enige malen op deze Rijksdag naar voren is gebracht, gehoorzamen willen. Wij overwegen daarbij, dat in het bijzonder het aangehaalde artikel in het vorige rijksbesluit van Spiers duidelijk aantoon, dat dat artikel in eenstemmigheid (en niet alleen door de meerderheid) aldus besloten is, dat daarom ook zulk een eenstemmig besluit van eerlijkheden-, billijkheidsen rechtswege niet anders dan wederom door een eenstemmige wil veranderd moet, en mag worden, en daarbij, dat ook zonder dat in de dingen, die de ere Gods en het heil en de zaligheid onzer zielen aangaan een ieder

voor zichzelf voor God moet staan en rekenschap geven, zodat zich daarin niemand op grond van minder- of meerderheidsbesluiten verontschuldigen kan en op andere redelijke, gegronde goede oorzaken niet verplicht kan worden zo te handelen.

'En opdat Uwe koninklijke doorluchtigheid en liefde en Gij anderen en nog vele anderen, tot wie dit stuk mocht komen, onze bezwaren, gronden en oorzaken (waarom wij ons in de genoemde zaken met U ditmaal niet verenigen kunnen) nogmaals en precies vernemen mogen, zo is het openlijk aan den dag en niet te ontkennen, dat er in zake de leer in onze Christelijke religie op vele punten in artikelen een tijdlang en tot nu toe geschil geweest is. Vanwaar dit geschil veroorzaakt en voortgekomen is, dat weet God in de eerste plaats, aan wiens oordeel wij alles overlaten. En dit is ten dele op de Rijksdag te Neurenberg door de pauselijke legaat, naar luid van zijn aanstelling en instructie, destijds gedaan en overhandigd en ook overigens door vele keurvorsten, vorsten en andere Stenden van het Rijk, die toch ten dele ook bij Uw partij horen, zelf erkend. Gelijk dan ook op vermelde Rijksdag te Neurenberg door de wereldlijke rijksStenden ons aller bezwaren in 80 artikelen onder woorden gebracht en aan genoemde pauselijke legaat zijn overhandigd, en ook verder openlijk in druk zijn verschenen, welke bezwaren en misbruiken echter nog niet zijn afgeschaft en er nog vele van voor ieders ogen bestaan.

'Ofschoon terzelfder tijd en daarna en ook thans alhier op allerlei wegen is gezonnen, zo is ook op alle Rijksdagen altijd gemeend, dat voor de zaken, van alle kanten bekeken, geen passender middel en maatregel te vinden is, dan dat ten spoedigste een vrij, algemeen Christelijk concilie of ten minste een nationale vergadering gevormd en uitgeschreven zou worden. En dat vermelden wij thans met geen andere dan getrouwe, Christelijke, vriendschappelijke, dienstvaardige, goede bedoelingen en ook daarom opdat Uwe koninklijke doorluchtigheid en liefde en Gij, anderen, ook in menig opzicht daaruit opmaken en Uzelf herinneren moogt: wanneer het voegt en past om aan een deel [van het volk] afstand of veroordeling op te leggen van de leer (die bestaat tot Gods eer en der zielen heil en zaligheid), die het voor Christelijk houdt, in acht neemt en in zijn gebieden en landen in acht laat nemen en leven, vóór een vrij, Christelijk, algemeen concilie, dan zou er door de stadhouders van Zijne keizerlijke Majesteit, commissarissen, oratores, keurvorsten vorsten en andere Stenden van het Rijk niet zo dikwijls en plechtig van zulk een concilie gesproken en gehandeld zijn en nog worden, om de geschillen (zowel betwijfelde leringen als andere zaken), waarvan zij zelf niet zeker zijn, aan te horen en daarover te handelen.

'Dat ons echter thans voor ons deel, naar inhoud en strekking van een aantal punten en artikelen (met het oog op het geschil in geloof en vrede opgesteld) zulks overkomt, en niet slechts stilzwijgend, maar ook in het openbaar opgelegd schijnt te zullen worden, is uit de volgende mededeling genoeg te zien en te verstaan.

'Want aldus hebben sommigen in de commissie hun eerst opgestelde en op 10 april herziene, en ook in enige andere opzichten gewijzigde opvatting, vastgesteld, dat de keurvorsten, vorsten en andere Stenden (onder welke wij evenals Uwe liefden en U, anderen, begrepen en bedoeld waren), thans hier met elkander besloten hebben, dat degenen die bij het (vroeger bepaalde) keizerlijke edict [van Worms] tot nu toe gebleven zijn, ook voor het vervolg tot het aanstaande concilie zullen blijven en hun onderdanen daaraan moeten en willen houden. Ons echter, die dat edict met goed geweten in alle onderdelen niet kunnen houden noch ten uitvoer leggen, gelijk dat ook op vroegere Rijksdagen niet alleen door ons maar ook door andere rijksStenden in bedenken is gegeven, is het ten hoogste bezwaarlijk en voor God geenszins te verantwoorden, iemand hetzij van hoge of van nederige stand door ons medebesluiten

van de leer, die wij op goede, aan Gods eeuwig Woord ontleende grond zonder twijfel voor goddelijk en Christelijk houden, af te brengen en, in strijd met ons eigen geweten, onder het genoemde edict te dwingen. Maar wij onderwinden ons geenszins het te bestrijden, indien Uwe koninklijke doorluchtigheid en Uwe liefden en U, de anderen, buiten ons goedvinden of besluit het edict, waarom dan ook, met de Uwen houden wilt. Doch wij bidden God dagelijks en van harte, dat Zijn goddelijke genade ons met de ware kennis van Zijn en ons eigen recht verlichte en ons Zijn H. Geest geven wil om ons in alle waarheid te leiden, waardoor wij tot de eenheid van één recht, waar, liefderijk, zaligmakend Christelijk geloof komen, door Christus, onze enige Genadeschenker, Middelaar, Voorspreker en Heiland. Amen.

'Want omdat het geschil openlijk voor ogen is en, zoals boven gezegd, door de tegenpartij ten dele zelf erkend is, dat het door hen veroorzaken ontstaan is, en dat ook door de tegenpartij zelf toegegeven en niet ontkend wordt, dat de leer bij ons in vele stukken (die immers het keizerlijk edict ook aanroert) terecht is en alleen op bepaalde punten en artikelen met de hunne in tegenspraak, kan menigeen, die een eerlijk verstand en gemoed heeft, gemakkelijk nagaan dat, wanneer wij met de thans door Uwe koninklijke doorluchtigheid, Uwe liefden en U, anderen, opgevatte mening zouden medebesluiten, daaruit zou volgen en ons opgelegd zou worden, dat wij in strijd met ons eigen geweten de leer, die wij tot hiertoe, zonder te twifelen, voor Christelijk hebben gehouden en nog houden, nu zelf als onjuist gaan veroordelen, omdat wij delen in het besluit, dat in tegenstelling daarmee het keizerlijk edict van Worms weer moet gelden.

'En dit is nog duidelijker te zien uit de tegenspraak in de aan het genomen besluit toegevoegde punten, die aldus luiden: 'En daarentegen bij de andere Stenden, bij wie de andere leer is opgekomen en voor een deel zonder grote weerstanden, bezwaren en gevaren niet weggenomen n worden, moet toch voorts alle verdere vernieuwing tot aan het toekomstige concilie zoveel als mogelijk en menselijk [is] verhoed worden' etc. Op grond hiervan zou men gemakkelijk kunnen argumenteren en zeggen, dat wij door zulk een besluit erkend hadden, dat onze Christelijke leer, mening en overtuiging zo onjuist gevormd zouden zijn dat, wanneer zij zonder grote weerstanden, bezwaren en gevaren afgeschaft zouden kunnen worden, het terecht moest geschieden; of dat wij tenminste stilzwijgend toegaven en erkenden, niet op een goede grondslag te staan of noodzakelijke punten en artikelen van geloof te hebben. Wij kunnen dit echter (tenzij wij vóór het toekomstige concilie of anderszins met de heilige, zuivere, goddelijke, bijbelse Schrift anders overtuigd werden) thans volstrekt niet toegeven noch doen.

'Wat zou dit ook anders zijn dan niet slechts stilzwijgend, maar openlijk onze Heere en Heiland Christus en Zijn heilig Woord, dat wij zonder enige twijfel puur, louter, zuiver en recht bezitten, te verloochenen en de Here Christus reden te geven ons voor Zijn hemelse Vader ook te verloochenen en niet te belijden, dat Hij ons van zonden, dood en duivel en hel verlost heeft, waarmee Hij dan ook al degenen, die Hem en Zijn heilig Woord niet vrijuit en openlijk voor de mensen belijden, in het Evangelie verschrikkelijk dreigt. De rechte belijdenis bestaat niet in woorden alleen, maar in de daad zoals ten overvloede verder uiteengezet moge worden.

'Tot welk een grote en verwenste ergernis en afval dat dan niet alleen bij onze Christelijke onderdanen, maar ook bij de goedgezinden van de tegenpartij gedijen en strekken zou, wanneer zij zouden horen, dat wij met Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefde en U, anderen, besloten hadden, dat Gij bij het edict volharden en Uw onderdanen daar ook aan moest houden, dus: ook als God de almachtige iemand tot erkenning van Zijn heilig, alleenzaligmakend Woord brengt, dat hij of zij dit dan niet

zou mogen aannemen - dat kan iedere Christelijke, gewone man zonder moeite bedenken en inzien. Indien enige overheden van Uw partij zouden trachten bij hun onderdanen te doen gelden, dat wij hiertoe met Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, anderen, mede besloten hadden, zouden [die onderdanen] het daarom ook moeten houden en doen.

'In zover wij ook met Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, anderen, besloten, dat degenen, die tot nu toe bij het edict gebleven zijn, daar voortaan tot aan het komende concilie ook bij moeten volharden, zouden wij erkennen niet alleen, dat de opvattingen van Uw partij juist zijn, maar ook, dat het edict nog in stand is en behoort te zijn, ofschoon het door het besluit van de vorige Rijksdag van Spiers, gelijk uit de gehele handeling blijkt, geschorst en opgeheven is, zodat elke stende van het Rijk in zaken, het edict betreffend, voor zichzelf met de zijnen aldus zich houden, leven en regeren kan als hij dat in de eerste plaats jegens God en Zijne keizerlijke Majesteit hoopt te kunnen verantwoorden.

'Daarom kunnen wij ons met zulk een onverplicht juk van het edict niet meer laten bezwaren.

'Wij twijfelen er niet aan, dat dit dan ook niet het welbehagen of de opvatting van Zijne keizerlijke Majesteit is. Maar wij hopen en vertrouwen onze leer, leven, regering, ons doen en laten in dit opzicht jegens God de almachtige en Uwe keizerlijke Majesteit, als een Christelijk keizer, op grond van een waarheidsgetrouwe uiteenzetting van zaken wel te [kunnen] verantwoorden.

'Zo zijn er betreffende het artikel van de Mis dergelijke en nog veel meer bezwaren. Want wij twijfelen er niet aan of Uwe koninklijke doorluchtigheid en Gij, de anderen, hebt reeds voldoende gehoord en vernomen, hoe onze predikers en leraars de pauselijke Mis, zoals deze een tijd lang en tot nu toe in gebruik geweest en gehouden is, met hulp van de heilige, onoverwinnelijke, bestendige Schrift ten sterkste hebben bestreden en verslagen, en daartegenover het edele, kostelijke Avondmaal van onze lieve Heer en Heiland Jezus Christus, zoals de Evangelische Mis genoemd wordt, naar de instelling en het voorbeeld van Christus, onze enige Meester en het gebruik van Zijn heilige apostelen, ingesteld hebben. Zouden wij nu met zulk een opvatting of besluit, zoals door de commissie betreffende de Mis gesteld is, meegaan of daarin bewilligen, dan zou dat echter niet anders verstaan worden, dan dat wij tegen de leer van onze eigen predikers waren, die wij toch Christelijk en gegrond achten en er aan medewerkten deze als onjuist te beoordelen, hetgeen toch, door de verlening van Gods genade, onze gezindheid in het geheel niet is en ook met geen goed geweten geschieden kan. Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en Gij, de anderen, ja menigeen, moogt ook wel bedenken dat, wanneer wij in onze steden, dorpen en gebieden tweeërlei met elkander in strijd zijnde Missen zouden laten houden, alsof de pauselijke Mis niet in strijd met God en Zijn heilig Woord ware - hetgeen toch nimmermeer volgehouden kan worden - daaruit dan toch bij de gemene man en in het bijzonder bij degenen, die een goede ijver voor de eer en de naam van God hebben (niet minder dan een hiertegen strijdende preek het zou doen) verzet, oproer, opstand en allerlei ongeluk zou volgen en die in het geheel tot geen vrede en eenheid zou dienen.

'Dat echter door Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, de anderen, de pauselijke Missen, zoals deze een tijdlang en tot nu toe gehouden en in gebruik zijn geweest, bedoeld zijn en de bepaling daarop betrekking hebbend begrepen moet worden, is voor ons gemakkelijk daaruit af te leiden, dat de vermelde bepaling op die gebieden is gericht, waar de andere leer (zoals ze genoemd is) ontstaan is en in het

geheel niet op de heerschappijen en gebieden van Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en van U, de anderen.

'Daarom heeft het ons niet ten onrechte bevreemd, dat Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en Gij, de anderen, het voornemen hebt, ons en de anderen, die deze leer (dat is het loutere, zuivere Woord van God) aanhangen, hierin een grens te stellen en in onze steden, dorpen en gebieden een ordening en regeling te maken. Hetgeen Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en Gij, de anderen, in het tegenovergestelde geval ongaarne en, naar ons oordeel, in het geheel niet zoudt wensen te verdragen. Daarom moet Gij toch eigenlijk de billijkheid inzien en veel minder er tegen zijn, dat wij met de onzen in onze steden, dorpen, heerschappijen en gebieden het Avondmaal van Christus als de Evangelische en alleen in de Schrift gegronde Mis, naar de openbare en onweersprekelijke instelling van Hem, onze Heiland Jezus Christus eenstemmig gebruiken, gelijk Gij zelf ongaarne zoudt willen dulden, dat Uwe liefden en U, de anderen, in uw steden en dorpen de pauselijke Mis of iets anders van dien aard, dat in strijd met de goddelijke instelling en het gebruik van al Zijn heilige apostelen en alleen op menselijke bedenking en verzinsel gegrond is, werd geweerd, of Gij in dit opzicht U enigszins zoudt laten hinderen.

'Derhalve, aangezien de leer aan onze kant, in onze landen en heerschappijen, op de goddelijke, onoverwonnen Schrift gegrond, zich tegen de pauselijke Mis richtte, en dit artikel niet het minst belangrijk is, waarover op het Christelijk concilie noodzakelijk gehandeld zal moeten worden, hadden wij (omdat bovendien de beschrijving tot deze Rijksdag, in naam van Zijne keizerlijke Majesteit uitgegaan, van jonger datum is dan de vroeger vermelde machtiging en instructie, en deze voorgelezen instructie niets van dit of andere dergelijke artikelen meldt) volstrekt niet verwacht, dat wij, na tevoren dikwijls gedane verklaringen en Christelijke bezwaren te dezen aanzien op zulk een wijze verplicht zouden worden.

'Ofschoon het ook algemeen bekend is, wat wij in onze landen en overheden betreffende het sacrament van het lichaam en bloed onzes Heren en Heilands Jezus Christus, laten prediken en leren, zodat het onnodig is daarvan breedvoerig bericht te doen, zo kunnen wij toch niettemin nogmaals gezegd (gelijk wij ons ook reeds eer hebben doen vernemen) na herhaald overleg en om goede Christelijke redenen het niet voor gepast en verdedigbaar aanzien dat om der wille van de leer (en wel daarmee in strijd) zulk een verordening als die bepaling wil, thans op deze Rijksdag gemaakt zou worden, in het bijzonder omdat Zijner keizerlijke Majesteit beschrijvingsbrief daar ook niets van vermeldt, en omdat ook degenen, wie deze zaak aangaat, niet gedaagd noch verhoord zijn. En men moet waarlijk wel overwegen en bedenken, wanneer zulke zware en gewichtige artikelen buiten het komende concilie om ter hand genomen worden of gevraagd wordt daarin zonder het noodzakelijke en behoorlijke verhoor van al degenen, wie de zaak aangaat, een beslissing en regeling te treffen, als wat voor smaad en onbehoorlijkheid jegens Zijne keizerlijke Majesteit, Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden, ons en de andere Stenden van het Rijk zulks opgevat kan worden.

'Evenzo, gelijk verder in de bepaling van de commissie is opgenomen, dat de predikers het h. Evangelie volgens de uitlegging der Schriften, die door de heilige, Christelijke Kerk is geaprobeerde en aangenomen, moeten prediken en leren, dat zou wel gaan, wanneer wij het in allen dele eens waren, wat de heilige, Christelijke Kerk is. Aangezien echter daarover de grootste strijd bestaat en er geen gewisser prediking of leer is, dan slechts bij Gods Woord te blijven, en er ook naar Gods bevel niets anders gepredikt mag worden, en men daarbij de ene tekst van de h. goddelijke Schrift

met de andere moet verklaren en uitleggen, gelijk ook deze goddelijke Schrift in alle onderdelen te kennen voor ieder Christenmens nodig is, en zij op zich zelf klaar en duidelijk genoeg bevonden wordt om alle duisternis te verlichten, zo denken wij met de genade en hulp van God tot het einde toe daarbij te blijven, dat alleen Gods Woord en het Heilig Evangelie van Oude en N.T., in de boeken van de Bijbel vervat, louter en zuiver gepredikt worden en niets, dat daarmee in strijd is; want daarmee als met de enige waarheid en het rechte richtsnoer van alle Christelijke leer en leven kan niemand dwalen noch zich misgaan. Wie daarop bouwt en daarbij blijft, die n stand houden tegen alle poorten der hel, terwijl daarentegen alle menselijke toevoeging en beuzelarij vallen moet en voor God niet kan bestaan.

'Dat echter de bovenvermelde bepaling ook tot het behoud van de vrede en eenheid in het Rijk gedurende de periode tot aan het concilie niet bevorderlijk noch dienstig is maar regelrecht in strijd daarmee, is ook duidelijk hieruit af te leiden, dat in het eerste punt vastgesteld werd, dat degenen, die tot nu toe bij het keizerlijk edict [van Worms] zijn gebleven, nu ook voor het vervolg daarbij moeten en zullen volharden. Daarin werd geen onderscheid gemaakt, of en in hoeverre zulk een verplichting zich tot de strafbepaling van het aangehaalde edict uitstrekt, gelijk het naar luid van de letter niet anders verstaan kan worden.

'Een aantal van onze geestelijken zijn dan ook door andere overheden bereids in schijnbare overeenstemming met vermeld edict bejegend, omdat zij zich om huns gewetens wil, op grond van Gods Woord, niet in overeenstemming gedragen met het edict, dat aldus uitgelegd werd, dat aan deze onder ons behorende onderdanen op grond van het vorige Rijksdagsbesluit van Spiers, hun tienden, rente, cijnsen, huur, schuld, erfgoed en andere zaken, in het gebied van andere overheden geldend, zonder recht en in strijd met het recht, met geweld zijn ontnomen en onthouden. En er moet op gelet worden, wat verder van dergelijke dingen onder dezelfde onrechtmatigheid ondernomen is en aanleiding zou kunnen geven tot tegenmaatregelen, hetgeen dan telkens tot instandhouding van vrede en eenheid weinig of in het geheel niets bijdraagt, gezwegen nog wanneer iemand van uw partij de moed zou hebben, in schijnbare overeenstemming met het edict en zogenaamde ban en vogelvrijverklaring, de daarmee verbonden straf tegen ons of tegen anderen van onze partij met geweld te hanteren en ons te dwingen datgene te doen, dat tegen God, Zijn heilig Woord, onze zielen en een goed geweten ingaat. Een ieder kan echter wel bedenken wat een Christelijke overheid hierin tot handhaving van Gods Woord, eer en naam en tot beveiliging, schut en bescherming van uw eigen en uwer onderdanen zielen, lijf, leven en goed behoort te doen en waarom het terecht is ten deze te blijven bij het artikel, in het besluit van de vorige Rijksdag te Spiers vervat, dat het edict van Worms om der wille van vrede en eenheid en om andere goede Christelijke redenen schorst en opheft. 'En ziet, dit alles is nu duidelijk genoeg aangetoond en klaar bewezen, dat het besluit van de vorige Rijksdag te Spiers meer tot vrede en eenheid bevorderlijk en dienstig is dan de formulering van het thans ontworpen artikel, gelijk dat besluit dan ook, krachtens de instructie, destijds aan Zijne keizerlijke Majesteit voorgesteld, door de keurvorsten, vorsten en alle andere Stenden van het Rijk vroeger aldus beschouwd is. En indien dit vorige duidelijke besluit, waardoor het edict [van Worms] geschorst en losgelaten is, volgens een vermeende verklaring daarvan, aan de onzen het hunne met geweld en zonder recht in de gebieden van andere overheden wil ontnemen en onthouden, wat zal dan thans van de kant van onze tegenstanders, die ten dele ook nu reeds tegenstand, strijd, twist en allerminst vrede zoeken, geschieden, wanneer voor

hen de deur voor het edict, zoals de gestelde bepaling wil, wederom geopend en van het vredelievende vorige besluit van Spiers afgestapt wordt?

'Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en Gij, anderen, kunt niet staande houden, dat, wanneer de woorden in het besluit van de vorige Rijksdag van Spiers begrepen, dat iedere stende van het Rijk met zijn onderdanen tot aan het concilie in zaken, het edict aangaande, voor zich zelf zo leven, regeren en zich houden moge, als hij dat jegens God (den allerhoogste en voor Zijn aangezicht) en hier, in de tijd, jegens Zijne keizerlijke Majesteit (als onze verordende wereldlijke overheid) hoopt en vertrouwt te kunnen verantwoorden - thans niet, maar de zoëven vermelde punten of artikelen vastgesteld worden, daardoor het vorige Rijksdagsbesluit niet opgeheven maar alleen toegelicht is. Want het betekent duidelijk een volkomen opheffing van het artikel [van 1526] en het is dan aan alle Christelijke rijksStenden niet meer toegestaan, zich in allen dele naar Gods Woord en hun rechte, goede geweten te mogen houden, zoals zij dat jegens God en Zijne keizerlijke Majesteit wèl hoopten en vertrouwden te kunnen verantwoorden. En er bestaat geen grond om aan te nemen dat er ook maar één woord in voorkomt dat iemand zou toelaten tot aan het concilie alles naar eigen goeddunken en welgevallen in te richten of te doen, zoals sommigen (die zonder twijfel niet veel van Gods rechtvaardig en streng gericht, waarvoor die verantwoording in de eerste plaats thuishcrt, geloven of willen weten) zeggen. Zo staat van te voren ook reeds vast, wie van het Rijksdagsbesluit van Spiers misbruik gemaakt of in strijd daarmee gehandeld heeft. Wij zijn ook tegenover een ieder, die ons meent te kunnen beschuldigen, alsof het Rijksdagsbesluit door ons misbruikt zou zijn, bereid overal, waar wij ordelijk thuis horen, ons aan recht en billijkheid te onderwerpen, waartoe wij ons hiermede volledig aanbieden. En daarmee is ook niet in strijd - wanneer men ooit bezorgd mocht zijn, dat meergenoemd artikel tot een deksel voor nieuwe, onchristelijke leer zou kunnen worden gebruikt - dat het, naar de verklaring, die wij met Uw verlof onmiddellijk in de grote commissie gegeven hebben, uitgelegd wordt en niet, zoals Uw ontwerp wil, naar zijn eigenlijke inhoud volkomen opgeheven zou worden, maar naar de letter in waarde en kracht blijven.

'En zo vertrouwen wij dan van Zijne Roomse keizerlijke Majesteit, als een Christelijk keizer en onze allergenadigste Heer, volkomen, zonder te twifelen en tot onze troost, daar aan Uwe keizerlijke Majesteit de dingen, die voor een deel thans door ons zijn verhaald ook overigens met goede grond bericht zijn, dat Uwe keizerlijke Majesteit zich tot datgene, zoals het voorgelezen ontwerp met betrekking tot het aangeroepte artikel wil, volstrekt niet heeft laten bewegen. Gelijk dan uit de beschrijvingsbrief en machtiging van Uwe keizerlijke Majesteit, gelijk wij niet anders weten, duidelijk genoeg bevonden werd, dat ten allen tijde daarover gesproken, gehandeld en beraadslaagd moest worden, opdat vrede en eenheid in het Rijk in stand gehouden mogen worden.

Hierop hebben wij, nevens Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, de andere Stenden, heel ons optreden gericht en in al ons doen niets dan vóór alle dingen de ere Gods en ons aller zielen zaligheid, Christelijke vrede en eenheid gezoCht en niets anders meer begeerd. Dit kunnen en willen wij met God, de almachtige en enige doorgronder en kenner van alle harten, betuigen. Derhalve, indien men gemeend had, dat het wat betreft meergemeld artikel passender wijze bij het voorgelezene ontwerp had moeten blijven, dan waren in dit geval de commissie en dit beraad, deze gehele beweging en actie volstrekt niet nodig geweest, waarmee Gij toch ook van Zijne keizerlijke Majesteits beschrijving afgeweken zijt.

'Op grond van dit alles willen wij in Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, de anderen, als onze lieve en genadige Heren, ooms, neven, zwagers, vrinden en bijzonder geliefden, vertrouwen stellen, als wij U nogmaals vriendelijk vragen en in goedheid begeren, dat Gij de aard van de zaak en van ons bezwaar ter harte wilt nemen ook de grond en reden daarvan nauwkeurig bezien, en U in strijd met het vroeger eensgezind besloten, verplichte, te boek gestelde en bezegelde besluit volstrekt niet laten bewegen, noch wilt handelen, gelijk niemand daartoe, op de aangevoerde en andere gegronde redenen, die wij ditmaal in het belang van het algemeen nalaten te vermelden, de bevoegdheid, de macht of het recht heeft.

'En indien deze derde aankondiging van onze uitdrukkelijke bezwaren bij Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, de anderen, geen gehoor vindt noch krijgt, zo protesteren en betuigen wij hiermede openlijk voor God, onze enige Schepper, Onderhouder, Verlosser en Zaligmaker (die alleen ons aller harten doorvorst en kent, en daarnaar rechtvaardig zal oordelen) en voor alle mensen en creaturen, dat wij voor ons, de onzen en uit naam van vele anderen, met geen enkele handeling en poging tot een besluit, als te voren aangeroerd, in strijd met God, Zijn heilig Woord, ons aller zielen heil en goed geweten en ook in strijd met het besluit door de vorige Rijksdag te Spiers genomen, instemmen noch bewilligen, maar wegens opgegeven en andere redelijke gegronde oorzaken voor nietig en niet-bindend houden; dat wij daartegen ons noodzakelijk verzet openlijk bekend maken en aan Zijne Roomse keizerlijke Majesteit, onze allergenadigste Heer in deze strijd verder grondig en waarachtig bericht doen, gelijk wij ons daaromtrent gisteren, na het vaststellen van het vermeende besluit, terstond door ons in der haast gedaan p r o t e s t, dat wij ook hiermede weder herhalen, hebben laten vernemen, en daarnaast ons bereid verklaard hebben, ons niettemin in de tijd tot aan het algemene en vrije Christelijke concilie of de nationale vergadering, met goddelijke hulp krachtens de inhoud van het vorige Rijksdagsbesluit van Spiers, in onze gebieden en met onze onderdanen en verwanten, aldus te houden, te leven en te regeren, als wij dat jegens de almachtige God en Zijne Roomse keizerlijke Majesteit, onze allergenadigste Heer, als een Christelijk keizer, hopen en vertrouwen te kunnen verantwoorden.

Wat ook de geestelijke renten, cijns, pacht, tienden en de vrede betreft, als in het vorige Rijksdagsbesluit van Spiers vervat en uitgedrukt, dat wij ons onberispelijk zullen houden en betonen. En evenzo willen wij ook in de volgende punten, de wederdoop en de publicatie van boeken betreffend, gelijk wij in alles met deze Rijksdag ingestemd hebben, met Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefden en U, de anderen, eensgezind zijn en ons aan de inhoud dier punten geheel naar behoren houden. Wij behouden ons voor, onze veelgenoemde bezwaren en prot est verder uit te breiden en te doen wat voorts in dit opzicht onze verdere behoefte vereist.

'In dit alles willen wij zonder te twifelen vertrouwen en ons er mede troosten, dat Zijne keizerlijke Majesteit zich jegens ons als een Christelijk, God (boven alles) liefhebbende keizer en onze allergenadigste Heer, met aanzien van onze Christelijke, eerlijke, redelijke en onwankelbare gezindheid en verschuldigde gehoorzaamheid, genadig zal houden en betonen. En daarin willen wij dus Uwe koninklijke doorluchtigheid, liefde en U, de anderen, als onze lieve en genadige Heren, ooms, neven, zwagers, vrinden en bijzondere geliefden, ook overigens onze vriendelijke en welgezinde dienst, gunstige en genadige wil doen en bewijzen. Dat te doen, daartoe zijn wij uit vriendschap en welgezinde gehoorzaamheid, genade en Christelijke liefde en plicht gezind en bereid.

Gedaan te Spiers, 20 april anno enz. negen en twintig.

Johans K.

Gorig marggraf c v Brandembeurgk etc.

Philips L z Hessen etc. sst.

Wolf furst zu anhalt

Johann Furster canzler sst.

De tekst is ontleend aan: Deutsche Reichstagsakten, Jiingere Reihe, 7. Bd., II. Halbband, Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V, bearbeitet von Joh. Kühn (Hist. Komm. bei der Baierischen Akademie der Wissen- schaften), Stuttgart 1935.

Omdat het een zeer samengesteld document is, zijn telkens de nummers van de ingevoegde stukken en de bladzijden, waar ze in deze tekstitgave beginnen, tussen haken toegevoegd. Waar mogelijk zijn korte samenvattingen gegeven; letterlijke vertalingen zijn door aanhalingstekens aangegeven. Door een wat meer overvloedige interpunctie is gepoogd de lectuur iets te vergemakkelijken. Voor de ontcijfering van de ondertekeningen zie volgende stukken.

4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE

CONFESSIO AUGUSTANA

INLEIDING

Keizer Karel V wenste, dat een ieder aan hem zijn overtuiging schriftelijk, in beide talen, zou voorleggen. De totstandkoming van de belijdenis der Lutheranen is een tamelijk ingewikkelde geschiedenis, waarvan hier maar enkele punten in het licht gesteld behoeven te worden.

In het begin is er slechts aan een *Saksische belijdenis* (Zie Ontwerp Saksische Geloofsbelijdenis) gedacht, die een beroep op de keizer persoonlijk zou doen. Dit bleek onvoldoende te zullen zijn voor de grote en gewichtige vergadering, die de Rijksdag zou worden en eveneens onvoldoende als verdediging tegen de aanval van Johann Eck, die 404 ketterse stellingen van de hervormden bijeengebracht had. Melanchthon noemde het nieuwe ontwerp, een 'apologie' waarin met de vroeger opgestelde Schwabacher, Marburger en Torgauer artikelen rekening is gehouden.

In de keizerlijke instructie voor de opening van de Rijksdag, 1529, sprak de keizer, dat hij, het opperste Hoofd van de christenheid, niet langer de verachting van zijn bevelen wilde gedogen. Waarmee hij het Edict van Worms, 1526 bedoelde. De keizer keerde de bedoeling van het Edict om. Daarin werd meer vrijheid beloofd voor de Evangelischen. Deze vrijheid wilde de keizer nu intrekken op de Rijksdag.

Na het openen van de Rijksdag op 15 maart 1529 schreef Minckwitz, een van de keurvorstelijke raden, aan de keurprins Johan Frederik die thuisgebleven was.

De keurvorst van de Palts, van wie zij meenden dat hij de Evangelische leer was toegedaan, heeft aan zijn onderdanen verboden naar de prediking der Keurvorstelijke en de Landgraafse predikers te gaan.

Op deze Rijksdag ging het er vrij scherp aan toe aangezien de Standen in twee partijen verdeeld waren en dr. Jan Faber en dr. Eck niet nalieten om door hun goddeloze raadgevingen zoveel vuur te stoken als mogelijk was.

De Evangelische Standen brachten op 12 april hun bezwaren, ad acta op papier in, omdat hun mondelinge vertogen niets hielpen. Hun klachten waren van de volgende inhoud:

'De zaak betreft Gods eer en onze eeuwige zaligheid en laat zich daarom niet als andere zaken bij meerderheid van stemmen afdoen. De redenen van de ontstane religiestrijd laten wij over aan het oordeel van de alwetende God.' Zij beroepen zich op het antwoord op de Neurenbergse Rijksdag aan de pauselijke gezant gegeven; en omdat men ook bij deze religiestrijd aan beide kanten geen bekwame middel konden vinden als een algemeen vrij christelijk concilie, bleek daaruit vanzelf dat hen niet kon worden opgelegd hun leer af te schaffen, omdat men anders zo dikwijls op een concilie niet had behoeven te blijven staan.

Dit geschrift hebben getekend: de keurvorst van Saksen, de markgraaf Geroge van Brandenburg, de landgraaf Philipp die het woord voerde en aantoonde dat hij van de gezant van de bisschop van Paderborn en de Graaf Gerorge van Wertheid verzocht was in zijn naam alsmede in die van enige andere graven te betuigen dat zij tegen het tevoren genoemde besluit protesteerden; voorts door de vorst Wolfgang van Anhalt en Lunenburgse kanselier D. Förster.

Hoewel de Evangelische Standen hoopten dat hun vertogen in rijpe overweging zouden genomen en het besluit zou verzacht worden, wat zij ernstig verzochten, hebben zij nochtans tegen hun verwachting vernomen, dat de 19e april een Bescheid

in openlijke zitting werd gelezen waarin het gemelde Besluit ten enen male goedgekeurd en bevolen werd; en dit in de vorm van een reces te brengen. Wordende de overgegeven Tegen-vertogen van de Evangelischen in hen waarde gelaten en dezelfde geinijungeerd zich met de meerderen te verstaan. Wanneer deze in een ander vertrek gingen om zich te beraden, vertrok koning Ferdinand met de keizerlijke gezanten en commissarissen zonder terug te keren, hoewel enige Raden hem werden nagezonden. Waarop de Evangelische Standen in haast een Protest opstelden en het voor de nog aanwezige Standen lieten lezen; en verzochten dat het in het Reces mocht worden ingelijfd. Vervolgens maakten zij hun protest uitvoerbaar en zonden het de 20e april door enige Raden aan koning Ferdinand en de keizerlijke gezanten en commissarissen. De koning nam het aan maar gaf het aan de afgezondenen terug. Maar deze lieten het in het vertrek liggen. Daarop zond hij het door enige van zijn Raden terug naar de Evangelischen.

Het Protest hebben getekend de keurvorst Johan van Saksen, de markgraaf George van Brandenburg, hertog Ernst en Frans van Lunenburg, de landgraaf Philipp van Hessen en de vorst Wolfgang van Anhalt en daarbij 14 Rijkssteden.

Van dit Protest heeft de nog gebruikelijke naam van Protestanten zijn oorsprong; welke naar het oordeel van Pallavicinus zoveel betekent als 'belhamels tegen de paus en de keizer'. Maar dit voorgeven is vals, aangezien zij niet verplicht waren zich aan de paus te onderwerpen; en wat de keizer betreft, in dit Protest hebben zij zich verbonden om hem in alle schuldige en mogelijke dingen gehoorzaam te zijn, waarvan de zaak hun eeuwig heil betreffende, uitgezonderd was.

Ik kan niet nalaten, schrijft Seckendorf, nog een geval van deze Rijksdag aan te halen. Simon Grynaeus een geleerd man van Heidelberg kwam te Spiers om Melanchton te spreken. Hij hoorde dr. Jan Faber daar preken en omdat hem veel in de prediking mishaagde ging hij tot hem en betuigde dat hij verzocht met hem als een oprecht vriend te spreken. Hij zei onder andere, dat het hem leed was, dat hij als een geleerd man zich niet ontzag, zulke verfoeilijke dwalingen openlijk te stijven en voor te dragen. Faber ontstelde over Grynaeus' moedige voorslag maar hij hield zich alsof hij tot koning Ferdinand moest gaan en verzocht Grynaeus de volgende dag terug te komen om uitvoerig met hem over deze gewichtige zaak te spreken; wat Grynaeus ook beloofde. Daarop ging Grynaeus naar Melanchton om van het voorgevallene verslag te doen. Maar onder het verhaal werd Melanchton weggeroepen en een geheel onbekend, oud, deftig man, die hem zei, dat Grynaeus op bevel van koning Ferdinand in hechtenis moest genomen worden; zodat hij spoedig de vlucht moest nemen.

Melanchton en enige anderen brachten Grynaeus naar de Rijn. En vertoefden daar zolang totdat hij overgezet was. Bij hun terugkomst vernam Melanchton dat de stadsdienaars in huis waren gevallen om Grynaeus te vangen. En doordat Melanchton niet kon gewaarworden wie deze oude man was, twijfelde hij niet, of God had Grynaeus door de bescherming van Zijn heilige engelen in zekerheid gebracht.

Melanchton heeft dit zelf opgetekend in de verklaring over het 10e hoofdstuk van Daniël; en Camerarius vertelt het geval in *Vita Melanchton*, pagina 114.

Naderhand besloten de Evangelischen enkele gezanten naar de keizer te sturen met hun instructies. De 12e september 1530 werden zij ter gehoor bij de keizer toegelaten. Omdat zij lang op antwoord moesten wachten besloten ze een bijgevoegd Appel af te geven bij de secretaris van de keizer.

Intussen liep het lang aan. Omdat de protesterende standen niet wisten hoe het gezantschap zou aflopen kwamen zij dikwijls bij elkaar om te overleggen wat er te doen stond als de gezanten geen voldoende antwoord ontvingen. De keurvorst van Saksen en de landgraaf Philip hadden reeds op de Spierse Rijksdag met de gedeputeerden van de steden Straatsburg, Neurenberg en Ulm aan een Verbond gewerkt en besloten om in het stadje Totach in het Coburg's district bij elkaar te komen en de laatste hand eraan te slaan en de vorsten van Bronswijk en Brandenburg daarin ook uit te nodigen.

Maar Luther verwekte bij de keurvorst aarzeling door zijn bedenking die hij in zijn naam en die van zijn ambtgenoten had opgesteld.

Dit verbond was onder andere, zei hij wegens de drift van de Landgraaf (Philipp van Hessen) gevaarlijk, die gemakkelijk te ver kon gaan. Zoals men ook in Basel en Straatsburg met de Stichtkerken hadden gedaan die nochtans niet in hun macht stonden, zodat men zichzelf in gevaar bracht tegen het bevel: *gij zult de Heere uw God niet verzoeken*. Daarbij mochten de meesten meer staat maken op menselijke hulp dan op God. Behalve dat er ook met een goed geweten geen verbond kon worden aangegaan met zodanige die in de leer van het Heilig Avondmaal verschillend waren en zich niet wilde laten onderrichten, als daaraan te veel gelegen was omdat iemand niet minder onchristelijk was die één artikel, of vele verloochende; enzovoort.

De Evangelischen besloten om op Bartholomeus dag te Swabach bij elkaar te komen om de laatste hand aan het ontwerp van een alliantie te maken. Dit ontwerp is in die vorm opgesteld zoals de keurvorst Johann zijn gezanten had voorgeschreven en was de hulp in geval van vijandelijkheid om het geloof vanwege de keizer of de Schabachse bondgenoten, alleen op 3000 soldaten en 1500 ruiters vastgesteld. Ondertussen bleef de keurvorst van voornemen zich met de Zwinglianen in geen verbond in te laten en achtte daarom raadzaam dat hij, de Markgraaf, en de Landgraaf de 1e juli in persoon bij elkander kwamen.

Luther ontving kort daarna van alle kanten bericht dat de Evangelischen binnenkort van de keizer zou worden besprongen, waarvan hij de keurvorst kennis gaf en verzocht te weten of hij hem en anderen in zulk geval wilde bijstaan?

Op Luthers brieven antwoordde de keurvorst de 23e september godvruchtig en dapper:

“... Uwe Liefde zal zo God wil niet anders bevinden, dan dat ik door Zijn genade bij Zijn woord ten koste van lichaam, eer en een goed of aardse dingen blijven zal.” Enz.

Te Schleits kwam de keurvorst Johann en de markgraaf George bij elkaar, maar de Landgraaf verontschuldigde zich dat hij niet tegenwoordig kon zijn.

Zij kwamen daar overeen omtrent de instructies die ze aan hun gezanten op de Schwabachse vergadering besproken hadden en die naar Gallidag verschoven was, om deze hen ter hand te stellen. Het hoofdpunt was: ‘dat zij zich met niemand in een alliantie zouden inlaten die met hen niet van een recht christelijk geloof was en één doop en sacrament houdt. Dat te dien einde *zekere artikels* zouden opgesteld en in de vereniging ingelijfd worden, teneinde men van de overeenstemming van het geloof verzekerd was. En als dit verkregen werd moest men alle krachten samenspannen en de keizer niet meer gehoorzamen dan men voor God en met recht verplicht was.’

De overige artikels van deze instructie, vermeerdering der troepen enzovoort, kan de nieuwsgierige lezer in de instructie zelf naslaan.

Er werd een andere vergadering belegd om de 13e december te Schmalkalden te worden geopend en de **17 Schwabachse artikelen** te ondertekenen nadat deze tevoren bestudeerd waren.

Wat deze 17 artikel betreft zij hebben deze titel gekregen: **artikels van de keurvorst van Saksen wegens het geloof** wat deze van andere Schwabachse artikels onderscheidt. De artikels zelf echter zijn degene die in het jaar daarna onder de naam van de **Torgause artikelen** bekendgemaakt werden. Behalve dat hier en daar een kleine verandering gemaakt is, zoals de lezer zal bevinden als hij die bij elkaar vergelijkt.

Omdat de landgraaf van Hessen met de Zwinglianen een alliantie zocht, probeerde hij insgelijks om een vereniging in de leer te treffen en belegde een gesprek te Marpurgg, (Marburg) waarheen hij zowel Luther als Zwingli nevens andere godgeleerden van beide zijden beriep. Maar Luther en Melanchton hadden weinig verwachting van dit gesprek met Zwingli en de Straatsburgers (o.a Bucer was hier tegenwoordig). Saksen, Brandenburg, Lunenburg en Neurenberg wilden zich in geen alliantie inlaten voor en aler men in het geloof was verenigd. De Landgraaf zocht als middelaar een vergelijk te treffen, maar tevergeefs. Er werd besloten dat degene die de 17 *Schwabachse artikels* wilde aannemen, de 6e januari 1530 te Neurenberg op een vervolgvergadering konden komen en de andere thuisblijven.

Op de Rijksdag te Augsburg moest naar de wil van keizer Karel V de godsdiensttwisten besproken en beëindigd worden.

Daarom eiste de godvruchtige keurvorst Johann van Saksen van zijn Godgeleerden een korte en duidelijke samenvatting van het Evangelisch geloof. Zijn zoon, Johan Frederik I de Grootmoedige (Torgau, 30 juni 1503 - Weimar, 3 maart 1554) steunde eveneens de Reformatie. De Torgausche artikelen werden aan de keurvorst te Torgau na een herhaalde omwerking van de 17 Schwabachse artikelen, door de Godgeleerden overhandigd.

De keurvorst liet Luther, die nog in de kerkelijke- en rijksban was, te Coburg achter, en reisde met SPALATIJN, MELANCHTHON en JONAS naar Augsburg.

De aankomst van de keizer werd vertraagd. Melanchton maakte van de vrije tijd gebruik, tot op de opening van de Rijksdag (20 juni), om op grond van de Torgausche artikelen de **Augsburgse confessie** (confessio Augustana) te ontwerpen. Dit bondige, klare, even bepaalde als evenwichtig geschrift verwierf ook Luthers volkomen goedkeuring.

Reeds in de eerste zitting eiste de keizer van de protestantse vorsten, dat zij hun verklaring ten aanzien van de godsdienst schriftelijk zouden overhandigen. Op de 24ste juni 1530 verklaarden zij, dat zij hun belijdenis openlijk wilden voorlezen. Maar slechts met grote moeite verkregen zij, dat de keizer hun de openlijke voorlezing op de 25ste juni toestond. De beide Keursaksische kanseliers, doctor Baier en doctor Brück, traden nu, de eerste met een Duits, de laatste met een Latijns exemplaar van de confessie, voor de vergadering. De keizer verlangde de voorlezing van het Latijnse, maar de keurvorst dreef door, dat het Duitse voorgelezen werd. De confessie maakte op velen van de verzamelde vorsten een gunstige indruk en nam vele vooroordelen omtrent het geloof van de protestanten weg, terwijl de Evangelische belijders zich krachtig voelden gesterkt door de eenparige belijdenis van hun geloof voor keizer en het rijk.

Aan de katholieke godgeleerden JOHANNES FABER, ECK en COCHLAEUS werd door de keizer de taak opgedragen om de confessie te wederleggen. Zij vervaardigden

een zogenaamd *confutatie geschrift*, (een weerlegging of beantwoording) dat op de 3de augustus voorgelezen werd. De keizer verklaarde nu, dat dit geschrift het gevoel bevatte, waaraan hij wilde vasthouden; dat hij van de vorsten hetzelfde verwachtte. Overigens was hij de beschermheer van de kerk, en niet voornemens een kerkelijke scheuring in Duitsland te dulden. De protestanten eisten een afschrift van de Confutatie om nader te overwegen. Dit werd hun geweigerd. Het Rijksdagbesluit van de 22e september luidde aldus: "Daar de confessie van de protestanten weerlegd was, werd hun nog een uitstel tot de 15de april van het aanstaande jaar toegestaan om te overwegen. Zij moesten zich echter tot op dit tijdstip van elke uitbreiding van hun ketterijen door gedrukte schriften en prediking onthouden; binnen zes maanden zou een algemeen concilie samengeroepen worden. Het edict van Worms moest ten uitvoer worden gelegd en het kamergericht de ongehoorzamen straffen."

De protestanten wilden nog de apologie van de Augsburgse confessie overgeven, die ter beantwoording van de Confutatie, door Melancton opgesteld was, maar de keizer weigerde hardnekkig die aan te nemen.

Het ongunstige Rijksdagbesluit van Augsburg noodzaakte de protestanten om zich vaster met elkander te verbinden. Op een convent te Smalkalden (1531) sloten zij een krachtig verbond van verdediging voor zes jaren. Dit kwam de keizer onverwacht en ongelegen. Hij knoopte nieuwe onderhandelingen aan, wier uitkomst de godsdienstvrede was van Neurenberg (1532). Beide partijen moesten tot op het aanstaande concilie de plicht van wederzijdse vriendschap en Christelijke liefde betrachten.

Zie **Vitus Lodewijk von Seckendorf**, 1673-1751, in zijn *Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht*; enz. Deel I.

Zie voor uitvoerige en gedocumenteerde historie van de Augsburgse Rijksdag en Confessie:

- **GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW, VIERDE DEEL, DOOR J. H. MERLE D'AUBIGNÉ.**
- **LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG.** Historie naar aanleiding van brieven geschreven door Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530.

Beide documenten zijn te vinden: www.theologienet.nl rubriek Kerkgeschiedenis

5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE³

A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG

In de stormachtige ontwikkelingen na het aanslaan van de 95 stellingen op 31 oktober 1517 was het nodig om af en toe halt te houden en zich te bezinnen.

Dat was allereerst nodig vanwege alle bezwaren tegen alles wat als revolutionair ervaren werd in deze vernieuwingsbeweging, maar al gauw ook vanwege misverstanden en overdrijvingen in de eigen gelederen.

In 1520 droeg Luther aan de theologische doordenking van de Reformatie bij door een reeks inspirerende geschriften. Zijn boekje *'Over de vrijheid van een christenmens'* wordt nog altijd gelezen.

Ook anderen droegen bij aan de theologische doordenking van de Reformatie. Eén van hen was Philippus Melanchthon, een vriend en collega van Luther. In 1521 gaf Melanchthon een boek uit, dat vaak de eerste dogmatiek van de Reformatie wordt genoemd: de *'Loci communes rerum theologicarum'* ('Hoofdstukken over theologische onderwerpen').

In 1528 voegde Luther een samenvatting van het vernieuwde belijden toe aan zijn boek over het Avondmaal, *'Groszes Bekenntnis vom Abendmahl Christi'*.

De Augsburgse Confessie, waarin opnieuw het belijden geformuleerd werd, staat in diezelfde traditie, maar heeft toch een andere voorgeschiedenis. In 1524 was op een Rijksdag gesproken over de mogelijkheid om een nieuwe Rijksdag te organiseren, waarop de geloofsvragen besproken zouden worden. Zo'n Rijksdag was een vergadering van de vorsten en bisschoppen van alle Duitse staten en bisdommen, onder leiding van de door hen gekozen keizer of zijn plaatsvervanger. Het was een politiek lichaam, maar bij de heersende verstrengeling van politieke en kerkelijke belangen konden ook geloofszaken aan de orde komen. Omdat de steeds weer gestelde vraag om een concilie door Rome werd genegeerd, was het belangrijk, dat er tenminste op een Rijksdag over geloofszaken gepraat kon worden. Op een concilie konden bovendien de vragen van Luther niet meer in discussie genomen worden, omdat zijn leer inmiddels officieel veroordeeld was.

In 1530 had deze Rijksdag plaats. De keizer, bepaald geen vriend van de paus, was vast van plan de geestelijke eenheid van het rijk met kracht in traditionele zin te herstellen. Hij had meer gezag dan ooit, omdat hij de paus gedwongen had de keizerskroon op zijn hoofd te drukken. Bovendien had de keizer de eenheid in zijn rijk hard nodig om de efficiënte legers van de Turkse sultan Soliman II aan te kunnen, die in 1529 zelfs Wenen bedreigden.

Er was dus een geweldige spanning op de Rijksdag die in 1530 samenkwam.

De Spaanse keizer deed een ongehoorde concessie door de aanhangers van Luther in zijn aanwezigheid toe te laten. Luther zelf mocht niet op de Rijksdag aanwezig zijn. *De Augsburgse Confessie* is dan ook niet door hem, maar door Melanchthon opgesteld.

Wie de voorrede wat tam en beleefd vindt, moet die situatie meewegen en ook de rust en de schijnbare afstandelijkheid, waarmee de Confessie begint.

³ Met dank aan Website: Evangelisch Lutherse Gemeente Stadskanaal

In plaats van de controverses te behandelen begint de Confessie met de oude conciliebesluiten. Daarna volgt notabene een artikel over de erfzonde. Toch zit alles daarin vervat. Het begint met te zeggen: *wij zijn goed katholiek*. Vervolgens wordt de zaak op scherp gezet: wij hebben geleerd - uit de Schrift en de ware traditie - dat de mens van nature en uit zichzelf God niet kan 'vrez en liefhebben' (vgl. de Kleine Catechismus), ook niet met hulp van Boven. De hele strijd kan worden samengevat in die vreemde en geweldige uitdrukking: **rechtvaardiging van de goddeloze**.

De tekst van de Augsburgse Confessie kwam niet uit de lucht vallen, er was al heel wat aan vooraf gegaan. Zoals wij al zagen had **Luther in 1528 een 'geloofssamenvatting'** geschreven, waarmee hij te midden van alle verwarring en het 'woeden van Satan' van punt tot punt datgene wilde belijden 'waarbij (hij) tot de dood wil blijven'.

- (1) Deze korte geloofssamenvatting is Trinitarisch opgebouwd; in drie stukken behandelt Luther God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest.
- (2) Het bijzondere hierin is, dat Luther het tweede artikel, over de Zoon, uitbouwt tot een samenvatting van de rechtvaardigingsleer: 'Ook geloof ik, dat deze Zoon van God en van Maria, onze Heer Jezus Christus, voor ons arme zondaars heeft geleden, is gekruisigd, gestorven en begraven, om ons van de zonden, de dood en de eeuwige toorn Gods door zijn onschuldig bloed te verlossen en dat Hij ten derde dage is opgestaan uit de dood en opgevaren ten hemel en zit ter rechterhand Gods, des almachtigen Vaders, een Heer aller heren, een Koning over alle koningen en over alle creaturen in de hemel, op de aarde, over dood en leven, over zonde en gerechtigheid.'

Het is fascinerend, hoe hij doormediteert op de klassieke geloofsformulering. Hij spreekt over de erfzonde en over Christus die ons te hulp is gekomen en voor ons instaat 'als een trouw, barmhartig Middelaar en Heiland en als de enige Priester en Bisschop van onze zielen.'

Pas dan komen de verwerpingen: 'Ik verwerp alle leer die onze vrije wil prijst; want er kan geen kracht, macht, geen wijsheid of verstand zijn waardoor wij naar onze gerechtigheid of ons leven zouden kunnen streven. Ook verwerp ik beide, de nieuwe en de oude Pelagianen, die de erfzonde geen echte zonde willen laten zijn, maar slechts een gebrek.'

Pelagius had zich in de derde eeuw optimistisch uitgelaten over de menselijke mogelijkheden om het goede te doen, maar hij had de officiële kerk tegen zich gekregen. Daarom wilde niemand graag een pelagiaan genoemd worden. Luther heeft de actualiteit van dat geding herontdekt in zijn dagen. Hij ziet met alle scherpzinnigheid, dat wie stelt dat de mens gedeeltelijk een beetje zondig is, dus ook een beetje heilig is uit zichzelf, een beetje het goede kan doen. Hij verafschuwt dat half-half. God haalt ons omhoog uit een diepte van waaruit wij uit onszelf God niet eens meer zien. Je kunt geen eigen bijdrage geven aan het heil dat in Christus Gods werk is. Daarom verwerpt hij alles, dat als extra verdienstelijk werd beschouwd, ook de kloosterordes. Toch voegt hij daaraan toe - en daar is meestal overheen gelezen -: 'al hebben daarin (in de kloosters) vele grote heiligen geleefd, die als uitverkorenen Gods toch door het geloof in Christus verlost en ontkomen zijn.'

- (3) Dan komt het derde artikel over de Heilige Geest, door wie 'alle gelovigen met het geloof en andere geestelijke gaven versierd, uit de dood opgewekt, van zonden bevrijd en vrolijk en getroost, vrij en zeker van geweten gemaakt worden. Door de

Geest komt de genade tot de mens, blijft ze niet verborgen, de Geest leert ons die weldaad van Christus, toont die ons, leert die ons kennen, helpt die behouden, goed gebruiken en uitdelen en doet die gedijen: innerlijk door het geloof, uiterlijk door het Evangelie, door de Doop en het sacrament van het altaar; langs die drie wegen komt de Geest tot ons, oefent Hij het lijden van Christus in ons, ten dienste van ons behoud.'

- (4) Over de kerk die nu in het vizier komt, is hij heel kort: 'zij is de gemeenschap van alle christenen in de wereld, de enige bruid van Christus, zijn geestelijk lichaam, waarvan Hij ook het enige hoofd is. De bisschoppen of priesters zijn geen hoofden, heren of bruidegoms, maar dienaren, vrienden en (zoals het woord bisschop zegt) opzieners, verzorgers of voorgangers.' Dan gaat hij vrij uitvoerig, net als Melanchthon later in de Augsburgse Confessie, in op alle gebruiken en misbruiken in de kerk. Zijn laatste opmerking in dit verband is tegen de radicalisten gericht: geen beeldenstorm!
- (5) Tenslotte bespreekt hij de opstanding van de doden op de jongste dag. Hij eindigt heel persoonlijk: 'Dit is mijn geloof, zo geloven alle ware christenen en zo leert ons de Schrift. Wat ik te weinig gezegd heb, daarvan getuigen mijn andere boekjes genoeg, vooral die, welke in de laatste vier of vijf jaar uitgekomen zijn. Daarom vraag ik alle vrome harten om mijn getuigen te zijn en voor mij te bidden, dat ik in zulk geloof mag blijven standhouden tot mijn einde. Wat ik - wat God verhoede - anders zou ,zeggen in aanvechting of doodsnood, laat het niets zijn; ik wil hiermee openlijk beleden hebben, dat dat dan ten onrechte en van de duivel zou zijn. *Daartoe helpe mij mijn Heere en Heiland, Jezus Christus, gezegend zij Hij in eeuwigheid. Amen.*'

Deze belijdenis heeft grote invloed gehad op de 'Schwabacher Artikelen', die voor een conferentie met een aantal steden en vorsten in 1529 samengesteld werden. Luther zelf bewerkte die artikelen nog weer eens voor een gesprek met Zwingli in Marburg, ook in 1529.

Al dat materiaal lag op tafel, toen er in 1530 een stuk voor de 'buitenwacht' moest komen. Vooral wat opbouw betreft sluit de *Augsburgse Confessie* nauw aan bij *Luthers geloofssamenvatting* van 1528.

Als voorbereiding voor de Rijksdag van 1530 liet de keurvorst van Saksen, Johan Frederik, die de opvolger van Frederik de Wijze was en een openlijk aanhanger van Luther, de theologen uit Wittenberg naar Torgau komen. Onder die theologen waren Luther en Melanchthon. In Torgau vervaardigden zij een stuk, dat alleen over de 'misbruiken' handelt die men in Wittenberg had afgeschaft, om duidelijk te maken, dat ze de ware traditie wilden herstellen en geen nieuwlichters wilden zijn.

Samen gaat men van Torgau op weg naar Augsburg. Maar Luther wordt in het uiterste puntje van Saksen achtergelaten, op de Coburg. Daar is hij zo dicht mogelijk bij Augsburg.

Als gebannene kan hij niet verder mee. Melanchthon draagt nu de volle verantwoordelijkheid. Dat zou hij meteen merken. In Augsburg circuleerde een stuk van Luthers tegenstander, Johannes Eck uit Leipzig. Op 404 punten wees hij ketterijen in de werken van Luther en Melanchthon aan. Dat betekende dat men dieper op de kernvragen in zou moeten gaan dan voorzien was in Torgau.

Melanchthon werd zo min of meer gedwongen een stevig theologisch stuk te publiceren: *de Confessie van Augsburg*. Bovendien zou de Confessie een breed draagvlak krijgen; het aantal vorstendommen en steden, dat zich achter de hervormingsbeweging stelde, groeide.

Op 24 juni 1530 zou het stuk van Melanchthon worden voorgelezen, maar de agenda liep uit en zo werd het 25 juni, 3 uur in de middag. De keizer probeerde nog even de voorlezing achterwege te laten, maar gaf snel toe onder het hevige protest daartegen. Men zegt, dat de Saksische kanselier Beyer het stuk zo luid voorlas, dat men het buiten kon verstaan.

Onmiddellijk daarna gaf de keizer de Confessie mee aan een commissie die ermee aan het werk moest en een reactie moest formuleren. Al heel spoedig verschenen, ondanks het publicatieverbod, zes Duitse drukken van de Confessie en één in het Latijn.

Het karakter van de Augsburgse Confessie.

Voor wij ons nu tot de inhoud van de Augsburgse Confessie wenden is het van groot belang vast te stellen, wat het karakter is van dit stuk. Het heeft in later tijd gewerkt als een norm, een onwrikbaar document. Dat werd ook in de hand gewerkt door de latere ontwikkelingen die de behoefte aan zo'n norm deden ontstaan, zij het als een norm die door de schrift genormeerd wordt. Maar was dat de bedoeling van de artikelen die de keizer in Augsburg werden aangeboden?

'Neen, de Augsburgse Confessie is geen theologisch leerboek met autoriteit, zij is ook niet, althans niet in aanleg, een norm voor het geloof. Zij is een door de omstandigheden opgedrongen uiteenzetting van wat er in de Evangelische kerken wordt geleerd op grond van de Schrift, met daarbij de veroordeling niet zozeer van de afwijkende mening in het algemeen als wel van die ketterijen, die in feite door de gehele kerk, al dan niet door de Reformatie gegrepen, werden afgewezen.'

Aldus prof. dr. C.W. Mönnich in zijn in 1980 in Baarn uitgegeven boek 'Toegegaan de onveranderde Confessie van Augsburg, 1530-1980.' De enige grondslag voor het belijden is de Heilige Schrift; dat sprak zo vanzelf dat het pas aan het eind van de Confessie even gezegd wordt: 'iuxta scripturas', 'naar de Schriften'. Wie dat als 'fundamentalisme' verstaat heeft de Reformatie niet begrepen. Deze maakt van het begin af een onderscheid tussen 'letter' en 'geest'.

Inhoud en opzet van de Confessie van Augsburg.

De voorrede is niet zo onderdanig van inhoud als de protocollaire toon doet vermoeden. Met de keizer legt Melanchthon de nadruk op de eenheid die hersteld moet worden. Tegelijkertijd wordt de keizer duidelijk gemaakt, dat de reformatorische en de keizerlijke partij gelijkwaardige partijen zijn, die samen tot overeenstemming over de ene waarheid moeten komen. Naar aanleiding van de Rijksdag van 1526 spreekt Melanchthon nadrukkelijk over een algemeen concilie. In 1526 was, hangende zo'n concilie - de paus voelde er nog niets voor -, aan de Reformatiegezinden behoorlijk wat ruimte toegestaan.

Ferdinand, de broer van de keizer, had op een Rijksdag in 1529 te Spiers, waar hij de keizer verving, geprobeerd deze concessies terug te draaien. Maar hij moest wijken voor een hevig **protest** (daar danken wij de naam *protestanten* aan). Daar in Spiers was de roep om een concilie herhaald. Het is op het brutale af, dat de voorrede herinnert aan het feit, dat, nu er weer vrede is tussen de keizer en de paus - de keizer is immers gekroond -, de keizer ook een concilie zou kunnen afdwingen. Waarom hecht men zo'n belang aan dat concilie?

Verwachtte men er iets van? Een concilie kon tijdwinst geven en vooral: het was een uitweg voor het geval, dat er geen overeenstemming bereikt zou worden; dat wordt in het laatste stuk van de voorrede zelfs met zoveel woorden gezegd. Het slot is keurig maar zeer duidelijk: denk eraan, keizer, het beroep van ons op een concilie is eenstemmig en wij blijven erbij. U kunt er niet onderuit!

Het begin.

Zoals al even aangeduid begint de Augsburgse Confessie zelf met een heel merkwaardige tweeslag: 'De Deo' ('over God') met een klassieke uiteenzetting over de Triniteit.

Dan: 'De peccato originis' (over de erfzonde), de 'grondzonde' zou beter gezegd kunnen worden.

Twee hoofdlijnen, één over God, één over de mens? God alles, de mens niets? Dat klopt in het geheel niet met de verdere opbouw van de Augsburgse Confessie en ook niet met de inhoud. Is de mens tot niets in staat? We weten wel beter!

Dit artikel over de 'grondzonde' wil alleen duidelijk maken, dat ook dat wat in het eerste artikel over God gezegd wordt niet uit de gedachten van de mens zelf voortkomt, zelfs niet gedeeltelijk. De mens kan uit zichzelf niet in God geloven. De mens kan uit zichzelf God niet liefhebben en vertrouwen. De mens is God totaal kwijt. Om die mens gaat het God. Daarvan getuigen alle artikelen, ook artikel drie over het Woord van God, 'dat is de Zoon van God'.

In het vierde artikel worden de artikelen 1, 2 en 3 samengevat als - de grote term van de Reformatie - de 'iustificatio', de rechtvaardiging. De mens wordt weer *recht gezet* als mens voor Gods aangezicht. Het is rechtvaardiging niet van wie al een beetje van die dingen weet heeft, niet van wie al een eindje op weg is, maar van de mens die God kwijt is, de 'goddeloze'. Het staat er in koele, duidelijke woorden. De vraag is of wij er de gedrevenheid en de kracht nog van horen. Waarom begint de Augsburgse Confessie met zo'n zwaar begrip? Het gaat hier niet om een theologische theorie, maar om een weer helder geworden inzicht in de realiteit van wereld en mens. Het gaat ook niet om zonde in morele zin, al is dat er één van de uitingen van. Het gaat om het eindelijk weer echt ernst maken met wat er van de wereld geworden is, een hopeloze jungle, waar de kleine lichtplekken steeds weer zoek raken in de dikke duisternis van menselijke waanzin en verblinding; het, gaat om het sterven en het doden, het creperen, om onverschilligheid en om de totale verlorenheid, waaruit mensen vluchten in een cynisch egoïsme, of zogenaamd realisme of in een bitter nihilisme. Deze beschrijving is een wat modernere (hoewel altijd al geldende) schets van wat in de Confessie de 'grondzonde' heet, die als een besmetting het leven doortrekt.

Het is de wereld, de mensheid, waar God alleen nog iets van kon maken door zelf in het gericht te gaan, door zelf op de plaats van en slachtoffers en schuldigen te gaan staan, liggen, sterven. Een andere exodus, uitweg, was er voor zijn liefde niet - zo is het met ons gesteld. Als je dat wegwuift met een gevoel dat het wel meevalt, dat dit wel erg donkere tonen zijn, dan zul je nooit echt iets kunnen zien van dat wonder, dat in deze lijn *iustificatio impii* heet, de onbegrijpelijke 'rechtvaardig-noeming' van de goddeloze, de totaal verlorene, die hoe dan ook met zijn wereld niet uit Gods hand mag vallen, omdat het alles Zijn oogappel is en blijft. Zo is onze God. Dat moeten wij leren.

Leren, verkondigen.

Hoe wordt dat hele gebeuren nu 'mijn' gebeuren, hoe geschiedt dat aan de mens die van niets weet? Dat staat in artikel 5: door het kerkelijk of predik (dus niet priester)ambt. Het gaat om het *leren, verkondigen van het Evangelie* en in één adem ook *om het bedienen van de sacramenten*. Door deze wordt als door 'instrumenten' de Heilige Geest gegeven. De Geest schenkt het geloof, naar Gods vrije wil. Het laatste zinnetje van dit artikel tegen de wederdopers is veel belangrijker dan het lijkt: je hoeft niet te wachten op een innerlijke stem. Hoor het 'uiterlijke', 'externe' woord dat je oren bereikt als het Woord van God, dat je opbeurt.

En dan, verandert er dan iets, ook in het gewone leven van de mens? Het grote verwijt was, dat de leer van de 'rechtvaardiging van de goddeloze' de mens lui en apatisch zou maken. Het komt immers toch wel goed. Wie zal zich nog druk maken om goede werken te doen? De Augsburgse Confessie kent het probleem maar al te goed en wil zeggen: denk eraan, dat het Woord een werkend woord is, een werkwoord dat iets op gang brengt. Vandaar artikel 6: 'Over de nieuwe gehoorzaamheid'. Het geloof dat door dit Woord gewekt wordt is als een boom die vrucht draagt en als een vuur dat warmte geeft.

Luther heeft daar in zijn boek '*Over de goede werken*' uit 1520 een prachtig beeld voor gebruikt: 'wie moet ze (de mensen die elkaar echt liefhebben) dan nog leren wat ze moeten doen, laten, zeggen, zwijgen - het vertrouwen alleen leert hun alles al. En meer dan nodig is: daar is geen onderscheid in werken, ze doen het grote, lange, vele net zo graag als het kleine, korte, weinige en ze doen het bovendien met een vrolijk, vreedzaam en zeker hart, in alle vrijheid. Maar zodra er twijfel opkomt, zoeken ze wat het beste is, dan begint het onderscheid in werken te tellen: met welk valt het meeste te bereiken? En dan gebeurt het ook met een bezwaard hart en met grote tegenzin, je raakt erin verschrikt, meer dan half vertwijfeld en je staat nog vaak voor gek ook.'

Dan is het uit met de vrijheid van een christen! Luther heeft deze relatie tussen geloof en werken op zijn allersterkst vorm gegeven in zijn voorrede op de Brief aan de Romeinen: 'Het geloof is zoiets levends, bezigs, krachtigs en machtigs, dat het onmogelijk is, dat het niet voortdurend goede dingen zou doen. Het vraagt er ook niet naar, of er goede werken te doen zijn, maar voor men ernaar vraagt heeft ze die al gedaan, het is altijd bezig.'

Daarbij steekt artikel 6 van de Augsburgse Confessie eerlijk gezegd wel wat bleek en vooral moralistisch af, er komen woorden als 'moet' en 'behoort' in voor. Wij moeten de verschillen tussen Melanchthon en Luther niet op de spits drijven - zulke uitdrukkingen komen bij Luther later ook voor -, maar misschien is hier toch al iets te zien van wat een zeker verschil tussen Melanchthon en Luther zou worden. De ethiek krijgt bij Melanchthon meer een eigen plaats. Overigens: noch voor hem, noch voor Luther werden de 'werken' weer een voorwaarde tot heil.

Artikel 7 gaat over de kerk, die - en dat is zeker in die tijd bepaald niet vanzelfsprekend- beschreven wordt als congregatio sanctorum, gemeente der heiligen. Dit artikel is het meest aangehaalde artikel van de Augsburgse Confessie vanwege de manier, waarop zowel de grenzen als de ruimte van het kerk-zijn worden aangeduid.

Artikel 8 bestrijdt een heel oude ketterij en onderstreept, dat ook een slechte voorganger de goede boodschap kan brengen. De kerk op aarde is altijd een 'gemengd' gezelschap.

In de artikelen 9 en 10 komen de sacramenten naar voren, onmiddellijk gevolgd door biecht en boete. Melanchthon heeft nog veel sterker dan Luther de sacramentaliteit van de 'vrijspraak van de zonde' vastgehouden. Deze vrijspraak is een 'priesterlijke' dienst die alle christenen elkaar verschuldigd zijn.

Heel belangrijk is de omschrijving in artikel 13 van de sacramenten als *signa et testimonia voluntatis Dei erga nos*, 'tekenen en getuigenissen van Gods wil jegens ons'. God is heel concreet in onze maatschappij aanwezig.

Artikel 14 maakt dan ook in een paar woorden het misverstand onmogelijk, dat reformatie betekent, dat iedereen zijn eigen gang kan gaan. Je zult geroepen moeten zijn. Door God? Ja, maar God roept de mens altijd via andere mensen, via de gemeente.

In artikel 16 gaat het over de politiek, het 'wereldlijk regiment', ook toen een heet hangijzer, zeker in die wereld, waar alles met alles samenhang. Geen wonder dat artikel 15 over de kerkelijke bepalingen en artikel 16 vlak na elkaar staan. Het hoeft niet te verbazen, dat juist op dit punt een felle discussie loskwam met de keizerlijke adviescommissie.

Artikel 17 gaat over de toekomst, de eschatologie. Daarna volgen er nog een paar punten die zeer controverser waren: het vraagstuk van de vrije wil, door Luther in het genoemde 'Groszes Bekenntnis vom Abendmahl Christi' niet voor niets meteen aan het begin geplaatst, en de vraag waar de zonde dan vandaan komt als de wil niet vrij is, en het vraagstuk van de ethiek: 'over geloof en goede werken'. Het slot wordt gevormd door een artikel over de heiligen, dat voor ons niet zo opwindend meer is, maar toen het venijn in de staart was.

Hier eindigt het eigenlijke stuk.

Nu volgt een **tweede gedeelte** met wat men in Torgau als 'apologie' had samengesteld: *de afgeschafte misbruiken*.

Het lijken minder belangrijke zaken, maar toen hing er veel van af. Bovendien hangen deze zaken ten nauwste samen met de hoofdzaken, zoals telkens weer wordt aangetoond. Het gaat over het Avondmaal onder twee gestalten, over het celibaat, de mis, de kloostergeloften, de macht van de bisschoppen etc. Het is wonderlijk, dat heel wat van deze zaken nu nog een bepaalde actualiteit bezitten.

Eeuwen later.

Toch mogen wij nooit vergeten, dat er sindsdien eeuwen verstreken zijn. De Augsburgse Confessie is onze confessie, maar we moeten ons wel realiseren, dat de kloosters, de missen en de bisschoppen nu niet meer de kloosters, de missen en de bisschoppen van toen zijn. En er is één groot verschil: ten aanzien van de in deze artikelen opgesomde bezwaren vinden wij nu tal van trouwe katholieken aan onze zijde. Aan sommige bezwaren is ook al officieel tegemoetgekomen, zoals die rond de misviering en ten aanzien van het kloosterleven. Het is belangrijk bij dit vele materiaal de grote lijn steeds in het oog te houden: vrijheid tegenover dwang, tegenover menselijke regels die als goddelijke wetten de mens weer een angstig geweten bezorgen. Natuurlijk moet er een ordening zijn van het leven in kerk en wereld, maar

Gods liefde gaat niet op en neer met ons al of niet houden van geboden, zelfs niet van Zijn geboden. Zelfs Zijn toorn over ons falen of over onze laksheid komt uit Zijn liefde voort. Hij rechtvaardigt in Christus niet de aardige, brave mensen alleen, maar de goddelozen.

Dit adembenemende geschenk zal ons op het spoor zetten om voor de ander zo te zijn als God in Christus voor ons is. Omdat wij zijn zoals we zijn, moeten wij daartoe worden aangespoord, is er 'ethiek' nodig; het gaat niet vanzelf. Maar dat doet aan het principe niets af. Nergens is dat zo duidelijk door Luther gesteld als in de dubbelstelling in 'Over de vrijheid van een christenmens': een christen is in vrijheid heer van alles en niemands knecht en tegelijk knecht van alle dingen en ieders onderdaan.

De brieven van Paulus brachten de Reformatoren tot hun kijk op de mens. Bij de laatste woorden van de Augsburgse Confessie valt het iuxta scripturas op: 'naar de Schriften'. Daar zit de ruimte en de begrenzing van de gehele reformatie in: de tegenstanders zullen met goede argumenten moeten komen en die argumenten kunnen uiteindelijk alleen Schriftuurlijke argumenten zijn in de dingen waar het werkelijk om gaat.

Vertaling.

De Augsburgse Confessie is voor deze uitgave opnieuw vertaald en wel uit het Latijn. Dat levert een aantal verschillen op met de Nederlandse vertaling van 1953 van de hand van prof. dr. P. Boendermaker, de tot nu toe beschikbare vertaling, die de Duitse versie volgt. Hoewel de Confessie zeker eerst in het Latijn geschreven is, zijn de Duitse en de Latijnse versie in dezelfde tijd, juni 1530, vastgesteld. Ze zullen toen als niet zeer verschillend ervaren zijn.

Voor ons is het verrassend om te zien, dat bij voorbeeld artikel 5 in de Duitse versie de titel 'predikambt' en de Latijnse versie 'kerkelijk ambt' (*ministerium ecclesiasticum*) krijgt. Zo kan een vergelijking van beide versies interessant zijn en leiden tot een beter inzicht in de tekst van de Augsburgse Confessie.

B. ONVERANDERD of VERANDERD

Onze kerk heet van oudsher niet naar Luther, maar naar de Augsburgse Confessie, en wel de 'onveranderde' ('*Invariata*'). Want in 1540 brengt Melanchthon, in 1530 de auteur van de Augsburgse Confessie, wijzigingen aan in een aantal artikelen, zodat er vanaf die tijd ook een '*Confessio Augustana Variata*' ('veranderde') bestaat. Ten behoeve van weer een godsdienstgesprek werden die herzieningen aangebracht. Dit gebeurde mede met het oog op Calvijn, met wie Melanchthon in 1539 kennis had gemaakt. Ze konden het goed met elkaar vinden. Overigens heeft ook Luther geen bezwaar aangetekend tegen de formuleringen van de veranderde Augsburgse Confessie. Blijkbaar was er een zekere vrijheid, waardoor ook andere formuleringen mogelijk waren.

Toch was er een drietal punten, waarop Melanchthon zijn eigen accenten legde:

1. de leer van het synergisme. Dat wil zeggen: de menselijke wil werkt mee bij het verkrijgen van de Goddelijke genade.

Luther daarentegen had altijd de nadruk gelegd op de soevereiniteit van Gods handelen: de mens kan niets aan Gods heil af- of toedoen. De mens kan dat niet en hoeft dat ook niet. De mens is daarmee bevrijd van elke dwang en angst om het heil te beërven. Het wordt de mens *om niet* gegeven.

Melanchthon nu wil Gods overmacht niet ontkennen, maar wil toch een grotere plaats inruimen voor de wil en mogelijkheden van de mens.

2. De leer van de noodzakelijkheid van de goede werken.

Ook Luther legde zeer grote nadruk op de goede werken. 'Ik wil de geschiedenis ingaan als "doctor der goede werken"' zei Luther. Goede werken, die voortkomen uit het geloof. Goede werken, die vrucht zijn van de rechtvaardiging van Godswege. Goede werken door de mens, omdat God zo'n geweldig groot en goed werk aan de mens heeft gedaan. Daarmee keerde Luther zich tegen goede werken, die voorwaarde waren voor de mens om ooit tot het heil te geraken. Alsof de mens ooit genoeg goede werken zou kunnen doen om z'n schuld te betalen.

Melanchthon nu neigt ertoe, om de goede werken toch wel op een of andere manier mee te laten tellen als (noodzakelijke) prestatie, zij het dan op grond van de door God geschonken genade.

3. De leer van het Avondmaal. Een der conflictpunten tussen Luther en Zwingli was de visie op het Avondmaal: of en hoe Christus aanwezig was. Luther: *Christus is werkelijk aanwezig, onder gedaante van brood en wijn.*

Zwingli zei: *nee, het is slechts symbolisch, het Avondmaal verwijst naar wat Christus indertijd voor ons heeft gedaan.*

Ook Calvijn belijdt de werkelijke tegenwoordigheid van Christus bij het Avondmaal. Maar tegelijkertijd wil hij het geheim van Christus' verhoging ter rechterhand van God eerbiedigen. Daarom leert hij, *dat wij de gemeenschap met Christus deelachtig worden door de Heilige Geest in het geloof. Zonder het geloof kan Christus niet ontvangen worden.* Daarbij dreigt het gevaar, dat het geloof een creatieve factor wordt, die bepalen zal, of de mens Christus ontvangt of niet.

Melanchthon geeft in de tekst van de veranderde Augsburgse Confessie ruimte voor een interpretatie naar Calvijns ideeën.

De onveranderde Augsburgse Confessie zegt in artikel 10: '... dat lichaam en bloed van Christus waarlijk aanwezig zijn en uitgedeeld worden in de maaltijd van de Heer...' (latijn: ... vere adsint et distribuantur).

De veranderde Augsburgse Confessie (1540) heeft hier: '... dat met brood en wijn waarlijk worden aangeboden het lichaam en bloed van Christus aan hen die eten in de maaltijd van de Heere' (Latijn: ... cum pane et vino vere exhibeantur ...).

Het verschil zit in het *ontvangen en aanbieden*. In de oorspronkelijke tekst staat, dat ieder die brood en wijn ontvangt, *Christus Zelf ontvangt*. Ongeacht de vroomheid of ongelovigheid van de ontvanger. Zeker, de ongelovige kan op een verkeerde manier met de door hem ontvangen Christus omgaan. En pas het geloof maakt de ontvangst zinvol en heilzaam. Maar vanwege dat 'risico' onttrekt Christus zich niet aan zijn aanwezigheid in deze wereld, en dus ook niet aan brood en wijn. Integendeel, Christus is juist gekomen om de goddeloze te rechtvaardigen. Ook zij die niet geloven ontvangen dus waarachtig Christus.

Het 'aanbieden' in veranderde tekst van 1540 maakt brood en wijn los van Christus ('met brood en wijn') en laat zo ook ruimte voor de mogelijkheid om Christus niet te ontvangen. Zij, die niet geloven, ontvangen dan wel de uiterlijke tekenen van brood en wijn, maar niet Christus Zélf.

Er zit een zekere tragiek in wat Melanchthon in de teksten van 1530 en die van 1540 gepoogd heeft. De zorg om de eenheid in de kerk te bewaren was groot bij Melanchthon. Hij heeft in 1530 dan ook zo min mogelijk willen zeggen, wat de Rooms-katholieke theologen aanleiding zou kunnen geven tot protest.

Melanchthons formulering 'dat Christus' ware lichaam en bloed waarachtig onder de gestalte van brood en wijn aanwezig zijn' konden de verdedigers van de transsubstantiatieleer niet afwijzen. Melanchthon zweeg over Luthers verzet tegen de wezensverandering van brood en wijn. De pogingen om Lutheranen en katholieken op één noemer te krijgen, betekende echter een bijna definitieve verwijdering met de Zwinglianen. In de Augsburgse Confessie werd immers 'de tegengestelde leer' verworpen.

In 1540 blijkt, dat een vergelijk met Rome onmogelijk is geworden. In de herziene tekst van dat jaar is de toon tegenover Rome dan ook harder geworden. Zo wordt het celibaat nu betiteld als 'barbaarse slavernij van Rome' en wordt het woord 'veroordelen' nu ook gebruikt voor de leer over het vagevuur. Met name ten aanzien van de Avondmaalsopvatting zoekt Melanchthon naar formuleringen, die tenminste de Reformatorische kerken op één lijn kunnen brengen. Maar ook daarvoor is het dan te laat. Melanchthons verwoording van zijn visie op het Avondmaal komt een heel eind tegemoet aan de Calvinistische opvattingen. Maar de eenheid met hen blijkt niet mogelijk, de meeste Lutheranen kiezen voor een eigen weg. En Melanchthon komt tussen Wittenberg en Genève in te staan. Tot aan zijn dood in 1560 weigert hij zich uit te spreken in de soms hoog oploeiende tegenstellingen over het Avondmaal tussen hen die zich de 'echte' Lutheranen noemen (gnesio-Lutheranen) en aanhangers van Melanchthons visie (Philippisten, door tegenstanders ook wel crypto-Calvinisten genoemd).

In het *Formulier van Eendracht* (Formula Concordiae) is gekozen voor de eerste (en gezien de veranderingen van 1540) *onveranderde Augsburgse Confessie van 1530*.

De Lutherse gemeente van Antwerpen (1566) en daarna die in de andere gebieden van de Nederlanden, hebben gekozen voor de oorspronkelijke versie. Vandaar dat op menig gemeentezegel te lezen is: Conf(essio) Aug(ustana) Inv(ariata), oftewel: *toegedaan de onveranderde Augsburgse Confessie*.

Zie website: Evangelisch Lutherse Gemeente Stadskanaal

6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE

DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS⁴

door Gregorius Brück 1530

Allerdoorluchtigste, grootmachtigste, onoverwinnelijkste keizer, allergenadigste heer. Toen uwe keizerlijke Majesteit kortgeleden een algemene Rijksdag hier te Augsburg genadiglijk uitgeschreven had, met de mededeling van 'uw ernstig verlangen om over zaken, de ervvijand van ons en van de Christennaam, nl. de Turk, betreffend, en hoe hem met duurzame hulp krachtig te weerstaan, en ook hoe aangaande de tweespalt in het heilig geloof en de Christelijke religie gehandeld moet worden, te beraadslagen en te bevorderen; en ieders overtuiging, opvatting en mening onder onszelf in liefde en goedheid aan te horen, te verstaan en te overwegen, en dan tot één enige Christelijke waarheid te brengen en met elkaar in overeenstemming te brengen; alle dingen, die aan beide kanten niet goed uitgelegd of gedaan zijn, in orde te brengen en te maken, dat door ons allen één enige en ware religie worde aangenomen en gehouden en zoals wij allen onder één Christus staan en strijden, zo ook allen in één gemeenschap, Kerk en eenheid leven',⁵ hebben wij, de hieronder genoemde keurvorst en vorsten, met onze verwanten, evenals andere keurvorsten, vorsten en Stenden hiertoe opgeroepen, ons dermate opgemaakt dat wij - niet om ons hier te beroemen - terstond hierheen zijn gekomen.

En toen dan ook uwe keizerlijke Majesteit tot onderdanigste voldoening aan haar oproep, en daarmee in overeenstemming, wat deze zaak, het geloof, aangaat van keurvorsten, vorsten en Stenden tezamen genadiglijk en met alle aandrang en ernstig begeerd heeft, dat een ieder, krachtens genoemde oproep, zijn overtuiging, opvatting en mening over die dwalingen, twisten en misbruiken enz. in het Duits en Latijn op schrift zou stellen en indienen; daarop dan, na genomen bedenkingen en gehouden raad is aan aan uw keizerlijke Majesteit laatsleden woensdag (22 juni), voorgesteld, dat wij voor ons deel het onze, krachtens uwer keizerlijke Majesteits voorstel in het Duits en Latijn heden, vrijdag (24 juni), zouden indienen. Hierom en uit onderdanigste gehoorzaamheid aan uwe keizerlijke Majesteit bieden wij aan en geven wij over de Belijdenis van onze geestelijken, predikers en hun leer van ons geloof, wat en hoe zij op grond van de goddelijke heilige Schrift in onze landen, vorstendommen, heerschappijen, steden en gebieden prediken, leren, geloven en onder richten.

En wij zijn jegens uwe keizerlijke Majesteit, onze allergenadigste Heer, in alle onderdanigheid bereid, indien de andere keurvorsten, vorsten en Stenden thans ook een dergelijke schriftelijke indiening in twee talen van hun mening en opvatting in het Latijn en Duits zullen doen, met u en hen gaarne over passende, redelijke wegen te spreken om die, voorzoveel naar billijkheid mogelijk, met elkaar in overeenstemming te brengen, opdat het schriftelijk ingediende van ons, als partijen, en de strijd tussen ons in liefde en vriendelijkheid behandeld en die twisten tot één enige, ware religie, 'gelijk wij allen onder één Christus staan en strijden en Christus belijden moeten', alles naar luid van, meergemelde oproep van uwe keizerlijke Majesteit, en naar goddelijke

⁴ Voor deze tekst zie: Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche, 1930. Corpus Reformatorum II, no. 739 A en B, 130-139.

⁵ Letterlijk citaat uit de beschrijvingsbrief van de keizer tot de rijksdag.

waarheid geleid mogen worden; gelijk wij dan ook God, de Almachtige met de hoogste deemoed willen aanroepen en bidden, Zijn goddelijke genade daartoe te verlenen. Amen!

Indien echter bij onze Heren, vrienden en bijzonderen, de keurvorsten, vorsten en Stenden van de andere partij, deze gang van zaken, zoals uwer keizerlijke Majesteits oproep bedoelt - passende behandeling onder elkaar in liefde en vriendelijkheid - niet welkom noch nuttig zijn mocht, zal het toch bij ons aan niets ontbreken, dat met God en een goed geweten dienstig kan zijn tot de Christelijke eenheid; zoals uwe keizerlijke Majesteit, ook onze genoemde vrienden, de keurvorsten, vorsten, Stenden en een ieder, die de Christelijke religie liefheeft, en op wiens weg deze dingen komen, uit de hierna volgende Belijdenis van ons en de onzen, genadig, in vriendschap en genoegzaam vernemen kunnen.

Nadat dan uw keizerlijke Majesteit vroeger aan keurvorsten, vorsten en Stenden van het rijk genadig te verstaan heeft gegeven, in het bijzonder door een openlijk voorgelezen instructie op de Rijksdag, in 1526 te Spiers gehouden, dat uwe keizerlijke Majesteit ter zake van ons heilig geloof niet van plan was een besluit te nemen, maar om redenen, die daarbij zijn opgegeven, bij de paus met aandrang om een concilie wilde aanhouden; en een jaar geleden, op de laatste Rijksdag te Spiers, door een schriftelijke instructie aan de keurvorsten, vorsten en Stenden van het Rijk door uwer keizerlijke Majesteits stadhouder in het rijk, de koning van Hongarije en Bohemen enz., met uwer keizerlijke Majesteits orator en commissarissen, onder meer hebt laten voordragen en mededelen, dat uwe keizerlijke Majesteit, haar stadhouder, plaatsvervanger en de raden van de keizerlijke regering, ook de boodschappers van de afwezige keurvorsten, vorsten en standen, die op de te Regensburg uitgeschreven Rijksdag (1528) bijeen zijn geweest, over het voorstel tot een concilie hebben nagedacht en dit te verwezenlijken ook vruchtbaar geacht hebben; en omdat tussen uwe keizerlijke Majesteit en de paus de zaken zich tot een goed en Christelijk wederzijds verstaan schikten, zodat uwe keizerlijke Majesteit zeker kon zijn, dat een generaal concilie door de paus niet geweigerd zou worden, zo mocht uwer keizerlijke Majesteits bereidverklaring zijn om te bevorderen en te maken, dat de paus zulk een generaal concilie met uwe keizerlijke Majesteit zo spoedig mogelijk zou willen uitschrijven en dit geen uitstel zou lijden.

Zo verklaren wij ons jegens uwe keizerlijke Majesteit hiermede in alle onderdanigheid en ten overvloede, in het genoemde geval bereid tot zulk een algemeen, vrij, Christelijk concilie, waartoe op alle Rijksdagen, die uwe keizerlijke Majesteit gedurende haar regering in het rijk hebt gehouden, door keurvorsten, vorsten en Stenden uit hoge en edele motieven is besloten, en waarop wij met uwe keizerlijke Majesteit ons wegens deze hoogst belangrijke zaken op wettige wijze en vorm te goeder tijd hebben beroepen en geappelleerd.⁶

Hieraan houden wij ons en laten ons daarvan door deze of volgende handelingen (tenzij deze strijd eindelijk in liefde en vriendelijkheid, naar luid van uwer keizerlijke Majesteits oproep, gehoord, overwogen, bijgelegd en tot Christelijke eenheid gebracht wordt) niet afbrengen. Dit getuigen en verklaren wij hiermede openlijk.

En dit is de Belijdenis van ons en de onzen, zoals zij artikelsgewijze hierna volgt.

⁶ Het protest van Spiers 1529.

De ondertekenaars waren in de eerste uitgave:

Johann, hertog van Saksen, keurvorst.
 Georg, markgraaf van Brandenburg.
 Ernst, hertog van Brunswijk en Lünburg.
 Philipp, landgraaf van Hessen.
 Hans Friedrich, hertog van Saksen.
 Franz, hertog van Lünburg.
 Wolf, vorst van Arnhalt.
 Burgemeesters en raden van Neurenberg.
 Burgemeesters en raden van Reutlingen.

DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN

I. Over God

Bij ons wordt in grote overeenstemming met de kerk geleerd, dat de uitspraak van het concilie van Nicea 1), *dat God in Wezen één is en dat er drie Personen zijn*, waar is en zonder enige twijfel geloofd moet worden. Die uitspraak houdt in, dat er één goddelijk Wezen is, dat bestaat en genoemd wordt: eeuwige, onlichamelijke, ondeelbare God, onmetelijke macht, wijsheid, goedheid, Schepper en Bewaarder van alle dingen, zichtbare en onzichtbare. En toch zijn er drie Personen, in wezen gelijk, met dezelfde macht en eeuwigheid: de Vader, de Zoon en de Heilige Geest.

Het woord 'Personen' wordt hier gebruikt in die betekenis, waarin de Kerkvaders het in deze kwestie gebruiken. Het betekent niet een deel of een eigenschap van iemand, maar iets dat op zichzelf bestaat.

Vervloekt worden alle ketterijen, die tegen dit artikel te voorschijn gekomen zijn, zoals de Manicheeën²⁾, die van twee goden uitgaan, een goede en een kwade; hetzelfde geldt voor de Valentinianen³⁾, de Arianen⁴⁾, de Eunomianen⁵⁾, de Mohammedanen⁶⁾ en alle vergelijkbare groepen. Ook worden de Samosaten⁷⁾ vervloekt, de ouden en de nieuwen, die beweren dat er slechts één Persoon is.

Zij redeneren over het Woord en de Heilige Geest listig en goddeloos, dat het geen op zichzelf staande Personen zijn, maar dat het 'Woord' het gesproken woord betekent, en dat de 'Geest' de beweging in de schepping veroorzaakt⁸⁾.

II. Over de erfzonde.

Er wordt ook geleerd, dat na de zondeval van Adam alle mensen, die volgens de natuur verwekt zijn, met zonde geboren worden. Dat betekent: zonder ontzag voor God, zonder vertrouwen op God, en met slechte begeerte. Deze ziekte of erfzonde is werkelijk een zonde, die diegenen, die niet opnieuw geboren worden door de Doop en de Heilige Geest, tot verderf en de eeuwige dood brengt.

Vervloekt worden de Pelagianen⁹⁾ en anderen¹⁰⁾, die ontkennen dat de erfzonde een zonde is, zodat zij de eer van de verdienste en de weldaden van Christus verkleinen. Zij beweren dat de mens zich door eigen krachten van het verstand kan rechtvaardigen tegenover God.

III. Over de Zoon van God

Er wordt ook geleerd dat het Woord, dat is: Gods Zoon, de menselijke natuur aannam in de schoot van de gezegende maagd Maria, zodat twee naturen, de Goddelijke en de menselijke, in de eenheid van één Persoon onlosmakelijk verbonden zijn. Er is één Christus, waarlijk God en waarlijk mens, geboren uit de maagd Maria, die waarlijk heeft geleden, die gekruisigd, gestorven en begraven is, opdat hij de Vader met ons verzoende. Hij was niet alleen het offer voor de erfzonde, maar ook voor alle daadwerkelijk begane zonden van de mens. Diezelfde Christus daalde af in de hel en stond waarlijk op, op de derde dag; vervolgens steeg hij op naar de hemel, opdat hij aan de rechterzijde van de Vader zou zitten, en eeuwig zou regeren en heersen over alle schepselen. Hij zal degenen die in hem geloven heiligen, door in hun hart de Heilige Geest te zenden, die hen regeert, troost en levend maakt, en hen beschermt tegen de duivel en de kracht van de zonde.

Ook wordt geleerd dat Christus voor ieders ogen zal terugkeren, om de levenden en de doden te oordelen, etc., zoals de Apostolische geloofsbelijdenis luidt.

IV. Over de rechtvaardiging

Ook wordt geleerd, dat de mensen zich tegenover God niet kunnen rechtvaardigen door hun eigen krachten, verdiensten of werken, maar dat ze door genade gerechtvaardigd worden vanwege Christus, door het geloof, omdat ze geloven dat ze uit genade geaccepteerd worden en dat de zonden vanwege Christus vergeven worden, die door zijn dood genoegdoening verschaften voor onze zonden. Dit geloof ziet God aan als gerechtigheid tegenover hem, Rom. 3 en 4, 11).

V. Over het kerkelijk ambt

Om dit geloof te bereiken is het ambt ingesteld, dat het Evangelie leert en de sacramenten uitreikt. Want door het woord en door de sacramenten wordt, als door werktuigen, de Heilige Geest gegeven, die, waar en wanneer het God behaagt, geloof bewerkstelligt, in diegenen, die het Evangelie horen. Het Evangelie: dat God degenen die geloven dat zij vanwege Christus uit genade geaccepteerd worden, rechtvaardigt, niet vanwege eigen verdiensten, maar wegens Christus. Galaten 3: 'Opdat wij de belofte van de Geest door het geloof aannemen'.

Vervloekt worden de Anabaptisten en anderen, die menen dat de Heilige Geest de mensen bereikt zonder het woord van buitenaf, maar door eigen voorbereidingen en werken.

VI. Over de nieuwe gehoorzaamheid

Ook wordt geleerd, dat dat geloof goede vruchten moet voortbrengen en de goede werken die door God geboden zijn moet doen, naar Gods wil, maar niet in de overtuiging door die werken rechtvaardiging tegenover God te verwerven. Want de vergeving van zonden en de rechtvaardiging worden door het geloof toegeëigend, zoals ook Christus bewijst: 'Wanneer jullie al deze dingen gedaan hebben, zegt dan: wij zijn nutteloze slaven'. Zo leren ook de Kerkvaders. Ambrosius zegt immers: 'Dit is door God besloten, dat wie in Christus gelooft, gered wordt zonder werken, alleen door het geloof, door uit genade de vergeving van zonden te aanvaarden.'

VII. Over de Kerk

Ook wordt geleerd, dat er eeuwig één heilige Kerk moet blijven. Want de Kerk is de gemeenschap van heiligen, waarin het Evangelie zuiver geleerd wordt, en waarin de

sacramenten op de juiste wijze worden bediend. En voor de echte eenheid van de Kerk is het voldoende wanneer men het eens is over de leer van het Evangelie en over de bediening van de sacramenten. Het is niet noodzakelijk dat menselijke tradities en riten of ceremoniën, die door mensen ingesteld zijn, overal gelijk zijn, zoals Paulus zegt: 'Eén geloof, één Doop, één God en Vader van allen etc.'

VIII. Wat is de Kerk?

Hoewel de Kerk eigenlijk de vergadering van heiligen en echte gelovigen is, is het toch toegestaan, omdat er zich in dit leven veel hypocrieten en slechten onder gemengd hebben, de sacramenten die door slechte gelovigen bediend zijn te ontvangen. Christus zegt immers: 'De Schriftgeleerden en Farizeeën zitten op de stoel van Mozes etc.' De sacramenten en het woord zijn werkzaam omdat Christus ze ingesteld en opgedragen heeft, ook al worden ze door slechten uitgereikt.

Vervloekt worden de Donatisten 12) en vergelijkbare groepen, die ontkennen dat het toegestaan is van de sacramentsbediening door slechte mensen gebruik te maken, en die menen dat die bediening niet werkzaam is.

IX. Over de Doop

Over de Doop wordt geleerd, dat die noodzakelijk is voor het heil, en dat door de Doop Gods genade aangeboden wordt.

Ook wordt geleerd dat kinderen gedoopt moeten worden, en dat zij door die Doop aan God aangeboden en door Hem in genade ontvangen worden.

Vervloekt worden de Anabaptisten, die de kinderdoop verwerpen, en ervan overtuigd zijn dat kinderen zonder Doop gered worden.

X. Over de maaltijd van de Heere

Over de maaltijd van de Heere wordt geleerd, dat lichaam en bloed van Christus waarlijk aanwezig zijn en uitgereikt worden aan degenen die deelnemen aan het Avondmaal.

Verworpen worden degenen die een andere leer aanhangen.

XI. Over de biecht

Over de biecht wordt geleerd, dat de persoonlijke absolutie in de Kerken gehandhaafd moet worden, hoewel het bij de biecht niet noodzakelijk is dat alle overtredingen opgesomd worden. Dat is immers onmogelijk, zoals de Psalm zegt: 'Wie kent de overtredingen?' (Ps. 19:13).

XII. Over de boete

Over de boete wordt geleerd, dat zij die na de Doop zondigen ten allen tijde vergeving van zonden krijgen, als zij zich bekeren. En er wordt geleerd dat de Kerk aan degenen die boetvaardig terugkeren vergeving moet schenken.

Het wezen van de boete bestaat uit deze twee delen: het ene is het berouw of de angst van het geschokte geweten, dat de zonde erkent. Het andere is het geloof, dat door het Evangelie of de absolutie geschonken wordt. Dat geloof vertrouwt erop dat vanwege Christus de zonden vergeven worden, en het geweten getroost en van angsten bevrijd wordt. Dan moeten de goede werken volgen, die de vrucht van de boete zijn.

Vervloekt worden de Anabaptisten, die ontkennen dat degenen die eenmaal gerechtvaardigd zijn de Heilige Geest kunnen verliezen. Ook worden degenen

vervloekt die beweren, dat de gerechtvaardigden in dit leven een zodanige volmaaktheid bereiken, dat zij niet kunnen zondigen.

Tevens worden de Novatianen¹³) vervloekt, die weigeren om degenen, die na de Doop gezondigd hebben en boete doen, de absolutie te geven. Ook worden diegenen verworpen, die niet leren dat de vergeving van zonden door het geloof verkregen wordt, maar die ons opdragen de genade door onze genoegdoeningen te verdienen.

XIII. Over het gebruik van de sacramenten

Over het gebruik van de sacramenten wordt geleerd, dat de sacramenten niet alleen ingesteld zijn om een onderling kenteken van de Christenen te zijn, maar veeleer om een getuigenis te zijn van Gods wil ten opzichte van ons. Ze zijn bedoeld om in diegenen, die ze ontvangen, geloof op te wekken en te versterken. Daarom moet voor het ware ontvangen van de sacramenten het geloof erbij komen, dat vertrouwt op de beloften, die door de sacramenten aangeboden en getoond worden.

XIV. Over het kerkelijk ambt

Over het kerkelijk ambt wordt geleerd, dat niemand in het openbaar in de Kerk mag leren of de sacramenten uit mag reiken, tenzij hij op de juiste wijze daartoe geroepen is.

XV. Over de kerkelijke gebruiken

Over de kerkelijke gebruiken wordt geleerd, dat die gebruiken bewaard moeten worden, die zonder zonde gehandhaafd kunnen blijven, en die bijdragen tot rust en goede orde in de Kerk, zoals bepaalde vieringen, feesten en dergelijke dingen. Laten de mensen bij zulke zaken ervoor gewaarschuwd zijn dat zij hun geweten er niet mee belasten, alsof ze noodzakelijk zijn voor het heil. Laten zij er ook voor gewaarschuwd zijn dat menselijke tradities die ingesteld zijn om God met ons te verzoenen, om de genade te verwerven, en om genoegdoening te verschaffen voor de zonden, tegen het Evangelie en de geloofsleer ingaan. Daarom zijn geloften en regels met betrekking tot voedsel en vastendagen, die ingesteld zijn om de genade te verwerven en om genoegdoening voor de zonden te verschaffen, nutteloos en in tegenspraak met het Evangelie.

XVI. Over burgerlijke zaken

Over burgerlijke zaken wordt geleerd, dat wettelijke burgerlijke ordeningen goede instellingen van God zijn, en dat het Christenen toegestaan is een wereldlijk ambt te bekleden, zaken naar keizerlijk en ander geldend recht te beoordelen, naar het recht doodstraffen uit te spreken, naar het recht oorlog te voeren, soldaat te zijn, verdragen af te sluiten, eigendom te hebben, een eed te zweren als dat van overheidswege wordt geëist, zich een vrouw te nemen, te trouwen.

Vervloekt worden de Anabaptisten, die de Christen deze burgerlijke ambten verbieden. Ook worden diegenen vervloekt, die de Evangelische volmaaktheid niet zoeken in het ontzag voor God en in het geloof, maar in het opgeven van de burgerlijke ambten, omdat het Evangelie de innerlijke rechtvaardigheid leert. Maar het Evangelie vlakt de wereldlijke regering en het staatsleven niet uit, maar eist dat die, als instellingen van God, zo goed mogelijk in stand gehouden worden, en dat de daarmee verbonden ambten liefdevol uitgeoefend worden. Daarom moeten Christenen het als een noodzaak zien om overheden en wetten te gehoorzamen, tenzij deze

bevelen te zondigen. Dan moeten ze God meer gehoorzamen dan de mensen (Handelingen 5:29).

XVII. Over de wederkomst van Christus om te oordelen

Ook wordt geleerd, dat Christus aan het einde der tijden zal verschijnen om te oordelen, en alle doden zal opwekken. De gelovigen en uitverkorenen zal hij het eeuwige leven en eeuwige vreugde schenken. De ongelovigen en de duivels zal hij veroordelen, zij zullen zonder einde gepijnigd worden.

Vervloekt worden de Anabaptisten, die menen dat er een einde aan de toekomstige straffen voor veroordeelde mensen en duivels zal zijn.

Vervloekt worden ook anderen, die de Joodse opvatting verbreiden dat vóór de opstanding van de doden de gelovigen de wereldheerschappij in handen zullen krijgen, en de goddelozen overal verdrukt zullen worden.

XVIII. Over de vrije wil

Over de vrije wil wordt geleerd, dat de menselijke wil een zekere vrijheid heeft om burgerlijke rechtvaardigheid tot stand te brengen, en om een keuze te maken in zaken die aan het verstand onderworpen zijn. Maar de wil heeft zonder de Heilige Geest niet de kracht om de geestelijke rechtvaardigheid tot stand te brengen, omdat de mens van nature niet inziet wat uit Gods Geest is. Dat gebeurt in het hart, wanneer de mens door het Woord de Heilige Geest ontvangt. Augustinus zegt dat met zoveel woorden in boek III van de Hypognosticon:

'Wij geven toe dat alle mensen een vrije wil hebben, een zeker redelijk oordeel. Maar daardoor zijn ze nog niet in staat in zaken die op God betrekking hebben, zonder God iets te beginnen, laat staan te volbrengen. Ze zijn slechts in staat te beslissen over de zaken van het huidige leven, ten goede en ten kwade. Goed noem ik die dingen, die uit een goede gezindheid voortkomen zoals: willen werken op de akker, willen eten en drinken, een vriend willen hebben, een huis willen bouwen, een vrouw willen trouwen, vee houden, de kunst om de verschillende goede dingen te onderscheiden. Kortom, de wil tot alle goede dingen die betrekking hebben op het huidige leven. Al die dingen blijven niet bestaan zonder dat God ze bestuurt, ze zijn immers ontstaan en bestaan uit Hem en door Hem. Kwade dingen noem ik: een afgod willen dienen, een moord willen plegen etc.' 14)

XIX. Over de oorzaak van de zonde

Over de oorzaak van de zonde wordt geleerd dat, hoewel God de natuur schept en bewaart, toch de wil van de slechten, zoals de duivel en de goddelozen, de oorzaak van de zonde is. Die wil keert zich, zonder Gods hulp, van God af, zoals Christus zegt: 'Wanneer hij een leugen spreekt, spreekt hij zoals hem eigen is.' (Joh. 8:44)

XX. Over het geloof en de goede werken

Ten onrechte worden de onzen ervan beschuldigd, dat zij goede werken verbieden. Want hun geschriften over de tien geboden en andere vergelijkbare geschriften leveren afdoende bewijs dat zij nuttig onderricht gegeven hebben over alle beroepen en ambten. Zij hebben geleerd welke manieren van leven en welke werken God in de verschillende beroepen welgevallig zijn. Over die zaken leerden de predikers vroeger weinig, maar zij drongen des te sterker aan op kinderachtige en niet noodzakelijke werken, zoals bepaalde feestdagen en vastenperiodes, broederschappen 15), pelgrimstochten, heiligenvereringen, rozenkransen, het kloosterleven en dergelijke.

Onze tegenstanders, die daar door ons op gewezen zijn, hebben er afstand van genomen en propageren deze nutteloze werken niet meer zozeer als vroeger. Zij beginnen ook het geloof te noemen, waarover vroeger een verbazend stilzwijgen heerste. Zij leren ons dat wij niet alleen door werken gerechtvaardigd worden, maar verbinden geloof en werken, en zeggen dat wij door geloof én werken gerechtvaardigd worden. En die leer is verdraaglijker dan de vroegere, en kan meer troost verschaffen dan hun oude leer.

Omdat nu de leer over het geloof die in de Kerk het voornaamste moet zijn, zo lang ongeacht is blijven liggen - want iedereen moet toegeven dat er in de preken een volledig stilzwijgen heerste over de rechtvaardiging uit het geloof, alleen de leer over de werken circuleerde in de Kerk - hebben de onzen de gemeente over het geloof als volgt onderwezen:

(1) Ten eerste, dat onze werken ons niet met God kunnen verzoenen of vergeving van zonden en genade kunnen verdienen. Die krijgen we alleen door het geloof, door erop te vertrouwen dat we vanwege Christus in genade aangenomen worden. Want Hij alleen is aangesteld als Middelaar en zoenoffer, waardoor men met de Vader verzoend wordt. Daarom wijst diegene, die erop vertrouwt door werken de genade te verdienen, Christus' verdienste en genade af. Hij zoekt zonder Christus door middel van menselijke kracht een weg naar God, hoewel Christus over Zichzelf zei: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven' (Joh. 14:6).

Deze leer over het geloof wordt overal bij Paulus behandeld: 'Door genade zijn jullie gered, door het geloof, en niet uit werken etc.' (Efeze 2:8).

En laat niemand zichzelf wijsmaken dat wij een nieuwe uitleg van Paulus gevonden hebben, deze opvatting wordt volledig gesteund door de Kerkvaders (16). Want Augustinus verdedigt in veel boeken de genade en de rechtvaardigheid uit het geloof tegen de verdiensten van de werken.

En iets van gelijke strekking leert Ambrosius (16) in 'De vocatione gentium'. Zo begint immers 'De vocatione gentium': 'De verlossing door het bloed van Christus zou waardeloos zijn, en de voorrang van Gods erbarmen boven de menselijke werken zou vervallen als de rechtvaardiging, die door de genade bewerkstelligd wordt, door voorafgaande verdiensten verworven zou worden. Dan zou de genade geen geschenk zijn van degene die geeft, maar loon van degene die werkt'.

Hoewel deze leer door degenen die niet door de aanvechting heen zijn gegaan, veracht wordt, ondervinden mensen met een vroom en angstig geweten hoeveel troost deze leer kan brengen. Want het geweten kan door geen enkel werk tot rust komen, maar alleen door het geloof, wanneer het ervan verzekerd is, dat het vanwege Christus Gods behagen heeft, zoals Paulus Romeinen 5 leert: 'Gerechtvaardigd door het geloof hebben wij vrede met God' (Rom. 5:1). Deze hele leer moet teruggevoerd worden op de strijd van het hevig verschrikte geweten, en kan zonder die strijd niet begrepen worden. Daarom oordelen onervaren en goddeloze mensen slecht over deze leer. Zij beelden zich in dat de christelijke rechtvaardigheid niets anders is dan de burgerlijke of filosofische rechtvaardigheid.

Vroeger werd het geweten gekweld met de leer van de werken en hoorde het de troost uit het Evangelie niet. Sommigen werden door het geweten in de eenzaamheid gedreven, in de kloosters, in de hoop daar de genade te verdienen door het kloosterleven. Anderen verzonnen andere werken om genade en genoegdoening voor de zonden te verwerven. Daarom was het hoogstnoodzakelijk deze leer over het geloof in Christus te verkondigen en te vernieuwen, opdat de troost voor het angstige

geweten niet zou ontbreken, maar men zou weten, dat door het geloof in Christus genade en vergeving van zonden gegrepen kunnen worden.

De mensen worden er ook aan herinnerd, dat dit woord 'geloof' niet alleen 'kennis van een gebeuren' betekent, die kennis hebben de ongelovigen en de duivel ook. Maar het duidt een geloof aan, dat niet alleen een gebeuren voor waar houdt, maar ook op de werking van dat gebeuren vertrouwt. Bij dit geloofsartikel over de vergeving van zonden betekent dat, dat wij door Christus genade, rechtvaardigheid en vergeving van zonden krijgen. Wie dan weet dat hij door Christus een Vader heeft die hem gunstig gezind is, die kent God waarlijk, weet dat God zorg voor hem draagt, die roept Hem te hulp, kortom, hij is niet zonder God zoals de heidenen. Want de duivel en de ongelovigen kunnen niet op dit geloofsartikel, de vergeving van zonden, vertrouwen. Daarom haten zij God als een vijand, roepen Hem niet te hulp, verwachten niets goeds van Hem.

Ook Augustinus leert op deze manier over het begrip 'geloof'. Hij leert dat in de Heilige Schrift het woord geloof niet gebruikt wordt in de betekenis van 'kennis', zoals bij de ongelovigen, maar in de betekenis van 'vertrouwen', het vertrouwen dat troost en hevig verschrikte zielen opricht.

(2) Verder leren de onzen, dat het noodzakelijk is goede werken te doen, niet in het vertrouwen daarmee de genade te verdienen, maar omdat God het wil. Alleen door het geloof worden vergeving van zonde en genade verkregen. En omdat door het geloof de Heilige Geest ontvangen wordt, wordt het hart vernieuwd en met een nieuwe genegenheid gevuld, zodat het goede werken kan voortbrengen.

Zo zei Ambrosius het immers: 'Het geloof is de moeder van de goede wil en van het rechtvaardig handelen'. Want de menselijke krachten zijn zonder de Heilige Geest vol van goddeloze neigingen, en te zwak om goede werken, naar Gods wil, te doen. Bovendien zijn ze in de macht van de duivel, die de mens tot allerlei zonden dwingt; tot goddeloze opvattingen, tot onmiskenbare misdaden. Dat is te zien aan de filosofen, die zich inspanden om eerlijk te leven en dat niet konden bereiken, maar besmet waren met allerlei onmiskenbare gebreken. Zo is de zwakheid van de mens die zonder geloof en zonder de Heilige Geest leeft, en zich laat regeren door menselijke krachten. Hiermee is duidelijk aangetoond dat deze leer er niet van beschuldigd kan worden, dat hij goede werken verbiedt. Maar hij moet juist geprezen worden, omdat hij aantoon hoe goede werken gedaan moeten worden. Want zonder geloof kan de menselijke natuur op geen enkele wijze de werken van het eerste en het tweede gebod doen. Zonder geloof roept hij God niet te hulp, verwacht hij niets van God, draagt hij het kruis niet, maar zoekt hij hulp bij mensen en vertrouwt daarop. Zo heersen in het hart alle begeerten en menselijke inzichten, wanneer er geen geloof en vertrouwen op God is. En daarom zegt Christus: 'Zonder Mij kunnen jullie niets doen', Joh. 15. En de Kerk zingt: "Zonder Uw Naam, is er niets in de mens, niets dat onschadelijk is." 17)

XXI. Over de heiligenverering

Over de heiligenverering wordt geleerd, dat het gedenken van heiligen ertoe kan dienen hun geloof na te volgen, en de goede werken die zij in hun beroep deden. Zo kon de Keizer het voorbeeld van David in oorlogvoering volgen, om de Turken uit zijn vaderland te verdrijven. Want ze waren allebei koning.

Maar de Heilige Schrift leert niet dat heiligen aangeroepen moeten worden, of dat om hulp van heiligen gesmeekt moet worden, omdat de Heilige Schrift ons alleen Christus als Middelaar, zoenoffer, Priester en Tussenpersoon voorhoudt. Hij moet te hulp

geroepen worden, en hij heeft beloofd onze gebeden te verhoren. Déze verering beveelt hij zeer aan: hij wil te hulp geroepen worden in alle verdriet. 1 Joh. 2: 'Als iemand zondigt, hebben wij een Voorspraak bij God etc.' (1 Joh. 2:1).

Dit is zo ongeveer onze hele leer, waarin niets te ontdekken valt dat afwijkt van de leer van de Heilige Schrift of van de katholieke Kerk (l8) of van de Roomse kerk, voor zover wij die kennen uit de geschriften van de theologen. En aangezien dat een feit is oordelen diegenen, die eisen dat wij als ketters beschouwd worden, onrechtvaardig. Het hele meningsverschil betreft een klein aantal misbruiken die zonder duidelijke toestemming in de kerken binnengeslopen zijn. En als daarover enig verschil van mening zou zijn, dan zouden de bisschoppen zo mild moeten zijn dat zij de onzen tolereren vanwege de belijdenis, die wij zojuist uiteengezet hebben. Want de kerkelijke voorschriften zijn nooit zo hard dat zij overal dezelfde gebruiken eisen, en de gebruiken van alle kerken waren ook nooit identiek. Bij ons worden overigens zoveel mogelijk de oude gebruiken zorgvuldig bewaard. Het is dan ook een gemene aantijging dat wij alle ceremoniën, alle oude gewoonten in onze kerken afgeschaft zouden hebben. Maar de algemene klacht was, dat zich bepaalde misbruiken aan de gangbare gewoonten hadden gehecht. Die zijn, omdat ze niet met een goed geweten aanvaard konden worden, in zekere mate verbeterd.

Artikelen waarin de afgeschafte misbruiken behandeld worden

Onze kerken wijken in geen enkel geloofsartikel af van de katholieke kerk, ze verwijderden slechts een aantal misbruiken die nieuw zijn en die in strijd met de bedoeling van de kerkelijke wetten in de loop der tijden abusievelijk zijn ingevoerd. Daarom vragen we Uwe Keizerlijke Majesteit genadig aan te horen, wat er veranderd is en wat de oorzaken daarvan waren, opdat het volk niet gedwongen wordt zich aan die misbruiken, tegen het geweten in, te houden.

Laat Uwe Keizerlijke Majesteit niet diegenen geloven, die om de haat tegen de onzen aan te wakkeren, verbazende lasterpraat onder het volk verspreiden. Op die manier raakten goede mensen geïrriteerd, en zo gaven zij aanleiding tot deze onenigheid. En met hetzelfde kunstje proberen ze nu de tweedracht te vergroten. Want Uwe Keizerlijke Majesteit zal zonder twijfel tot de conclusie komen dat de vorm van de leer en van de ceremoniën bij ons verdraaglijker is dan zoals vijandige en kwaad willende mensen deze beschrijven. Men komt de waarheid niet op het spoor door de gangbare geruchten en verdachtmakingen van onze vijanden. Maar het is eenvoudig in te zien, dat niets méér kan bijdragen tot het bewaren van de waardigheid van de ceremoniën en tot het bevorderen van eerbied en vroomheid onder het volk dan het op de juiste wijze vieren van de ceremoniën in de kerken.

XXII. Over de beide gestalten

Aan leken worden beide gestalten van het sacrament gegeven bij de maaltijd des Heeren, omdat deze gewoonte door de Heere bevolen wordt; Mattheüs 26: 'Drinkt allen hier uit' (Matth. 26:27). Daar schrijft Christus duidelijk voor, dat allen uit de beker moeten drinken. En laat niemand zichzelf wijsmaken dat dit alleen betrekking heeft op de priesters. Paulus noemt de Corinthiërs een voorbeeld waaruit duidelijk blijkt dat de hele Kerk beide gestalten ontving (1 Cor. 11:20-30). Deze gewoonte bleef in de Kerk lang in stand, en het staat niet vast wanneer of door wie dit veranderd is, ook al noemt de kardinaal van Kues, wanneer de verandering goedgekeurd is (19).

Cyprianus laat op een aantal plaatsen zien dat het bloed aan het volk uitgereikt werd. Van hetzelfde getuigt Hieronymus, die zegt: 'De priesters delen de eucharistie uit en verdelen het bloed van Christus onder het volk'. Zelfs Paus Gelasius beveelt dat er in het sacrament geen scheiding mag zijn. (Distinctio 2, over de consecratie, het hoofdstuk dat begint met Comperimus) 20)

Alleen de gewoonte, die niet zo oud is, denkt er anders over. Het staat echter vast dat een gewoonte, die tegen Gods gebod ingevoerd is, niet goedgekeurd mag worden, zoals de kerkelijke wetten bewijzen. (Distinctio 8, het hoofdstuk dat begint met Veritate, en wat daarop volgt).

Deze gewoonte gaat evenwel niet alleen tegen de Heilige Schrift, maar ook tegen de oude kerkelijke wetten in en is in strijd met het voorbeeld van de Kerk gebruik geworden. Daarom had men diegenen, die het sacrament in beide gestalten wensten te ontvangen, niet mogen dwingen het anders te doen, in strijd met hun geweten. En omdat de scheiding tussen de elementen van het sacrament niet in overeenstemming is met Christus' opdracht, is het bij ons gewoonte de processie, die men tot nu toe pleegt te houden, te laten vervallen. 21)

XXIII. Over het priesterhuwelijk

Er werd algemeen geklaagd over het slechte voorbeeld van priesters die zich niet aan het celibaat hielden. Daarom, zegt men, heeft Paus Pius verklaard dat er bepaalde redenen zijn waarom priesters het huwelijk ontzegd is. Maar er zijn veel gewichtiger redenen om hun het recht om te trouwen terug te geven.

Zo schrijft Platina immers. Omdat de priesters bij ons openlijke ergernis willen vermijden, treden zij in het huwelijk, en leren dat het hun toegestaan is te trouwen. Ten eerste omdat Paulus zegt: 'Een ieder heeft zijn vrouw met het oog op de ontucht' (1 Cor. 7:2). Idem: 'Het is beter te trouwen dan door hartstocht verteerd te worden' (1 Cor. 7:9). Ten tweede: Christus zegt: 'Niet allen begrijpen deze uitspraak' (Matth. 19:11). Daar leert Hij dat niet alle mensen geschikt zijn voor het celibaat, omdat God de mens voor de voortplanting schiep, Gen. 1. En de mens heeft niet het vermogen, zonder een bijzondere gave en hulp van God, de schepping te veranderen. Daarom moeten zij die niet geschikt zijn voor het celibaat trouwen. Geen enkele menselijke wet, geen enkele gelofte, kan Gods gebod en zijn ordening opheffen. Om die redenen leren de priesters dat het hun toegestaan is in het huwelijk te treden.

Het staat vast dat ook in de oude Kerk de priesters gehuwd waren. 22) Paulus zegt ook, dat iemand die getrouwd is, tot bisschop gekozen moet worden. En in Duitsland werden de priesters 400 jaar geleden voor het eerst met geweld gedwongen tot het celibaat. Zij waren daar echter dusdanig tegen gekant, dat de aartsbisschop van Mainz 23), die van plan was het bevel van de bisschop van Rome over deze zaak openbaar te maken, bijna door woedende priesters in een oproer omgebracht werd. De zaak werd zo onmenselijk doorgevoerd, dat niet alleen toekomstige huwelijken verboden werden, maar dat ook al bestaande ontbonden moesten worden, in strijd met ieder goddelijk en menselijk recht, en in strijd met de kerkelijke voorschriften, die niet alleen door de pausen, maar ook door de grote concilies opgesteld zijn.

En nu de menselijke natuur in deze wereld, die op z'n einde loopt, langzamerhand zwakker wordt, is het nodig voorzorgsmaatregelen te treffen, opdat er niet meer misstanden binnensluipen in Duitsland. God stelde het huwelijk in, opdat het een redmiddel zou zijn tegen de menselijke zwakheid. Zelfs de kerkelijke voorschriften menen dat de oude strengheid in later tijden met het oog op de zwakheid van de mensen verzacht moet worden. Het is te hopen dat dit ook op dit punt zal gebeuren.

Het is te voorzien dat er in de toekomst kerken zonder herders zullen zijn, als het huwelijk nog langer verboden blijft.

Aangezien Gods gebod duidelijk is, en de gewoonte van de oude Kerk bekend is, aangezien een onzuiver celibaat veel ergernis veroorzaakt - echtbreuk en andere misstappen, die de aandacht van een goede overheid verdienen - is het verwonderlijk dat nergens strenger tegen opgetreden wordt dan tegen het trouwen van priesters. God heeft geboden het huwelijk te eren; de wetten, ook bij de heidenen, geven het huwelijk de hoogste eer. En nu worden de mensen met enorme straffen belast, vooral de priesters, in strijd met de kerkelijke voorschriften, om geen andere reden dan het huwelijk. Paulus noemt de leer die het huwelijk verbiedt demonisch, 1 Tim. 4. Dat is gemakkelijk te begrijpen, nu het verbod om te trouwen met zulke zware straffen verdedigd wordt.

Zoals geen enkele menselijke wet Gods gebod kon opheffen, zo kan ook geen gelofte Gods gebod opheffen. Daarom raadt Cyprianus vrouwen die de kuisheidsgelofte niet kunnen houden aan te trouwen. Hij zegt het als volgt, in het eerste boek van zijn brieven, brief XI: 'Als zij de gelofte niet kunnen of willen houden, is het beter dat zij trouwen dan dat zij door hun lusten in het vuur vallen. Maar laten zij vooral hun broeders of zusters geen aanstoot geven'.

Tenslotte, de kerkelijke voorschriften betrachten terughoudendheid jegens diegenen, die vóór de daartoe geschikte leeftijd de gelofte hebben afgelegd, hetgeen tot nu toe meestal het geval is.

XXIV. De mis

Onze kerken worden er ten onrechte van beschuldigd, dat zij de mis afschaffen. De mis wordt echter bij ons in ere gehouden, en met de grootste eerbied gevierd. Bijna alle gebruikelijke ceremoniën houden wij in stand, alleen worden op bepaalde plaatsen aan de Latijnse gezangen Duitse toegevoegd, met het doel het volk te onderwijzen. Want de ceremoniën zijn vooral nodig om diegenen, die niet op de hoogte zijn, te leren. Paulus schrijft voor dat in de Kerk een taal gebruikt moet worden die het volk begrijpt. Het volk is eraan gewend geraakt het sacrament gezamenlijk te ontvangen, na een voorbereiding daarop.

Dit draagt bij tot de eerbied en de vrome beleving van de openbare ceremoniën. Want niemand wordt toegelaten, als hij niet van tevoren (in de biecht) onderzocht en gehoord is. Ten aanzien van het waardige en op de juiste wijze ontvangen van het sacrament wordt de mensen voorgehouden hoeveel troost dat een beangstigd geweten brengt, opdat zij leren in God te geloven en alle goeds van God te verwachten en te vragen. Zo'n viering behaagt God, als het sacrament zo ontvangen wordt, bevordert dat het ontzag voor God. Daarom is het duidelijk dat de missen bij onze tegenstanders niet met meer eerbied gevierd worden dan bij ons. Het staat vast dat er al sinds lange tijd door alle goedgezinden openlijk en hevig over geklaagd is, dat de mis op schandelijke wijze ontheiligd wordt, gebruikt om geld te verdienen. Dat is geen verborgen zaak, maar dit misbruik is duidelijk zichtbaar in alle heiligdommen, waar alleen voor de opbrengst of vanwege een legaat missen opgedragen worden. Paulus spreekt dreigende taal tot degenen die op onwaardige wijze omgaan met de eucharistie, wanneer hij zegt: 'Wie dit brood onwaardig eet of de beker van de Heer onwaardig drinkt, maakt zich schuldig aan het lichaam en bloed van de Heere' (1 Cor. 11 :27). Daarom worden de priesters bij ons gewaarschuwd voor deze zonde en zijn er bij ons geen privaatommissen, omdat er bijna geen privaatommissen om een andere reden dan om het geld gehouden worden. Van deze misbruiken waren de bisschoppen wel

degelijk op de hoogte, en als zij die misbruiken op tijd hadden gecorrigeerd was er nu minder verschil van mening. Zij hebben vroeger de ogen gesloten, en zo hebben zij vele kwalijke zaken de Kerk binnen laten sluipen. Nu het te laat is beginnen zij te jammeren over rampen in de Kerk, terwijl deze onrust nergens anders uit voortgekomen is dan uit die misbruiken, die zo duidelijk waren dat ze nauwelijks meer verdragen konden worden. Er zijn grote meningsverschillen over de mis en de sacramenten ontstaan, en zo moet misschien de hele wereld boete doen voor een dergelijke langdurige ontheiliging van de mis, die zij, die daarin verbetering hadden kunnen en moeten brengen, zoveel eeuwen hebben laten gebeuren. Want in de tien geboden staat geschreven: 'Wie de Naam van God misbruikt zal niet ongestraft blijven' (Ex. 20:7). En vanaf het begin van de wereld schijnt geen enkele zaak zo tot een geldkwestie te zijn geworden als de mis.

Daar kwam de opvatting bij, die de privaاتمissen tot in het oneindige deed toenemen, namelijk dat Christus door zijn lijden genoegdoening verschaft heeft voor de erfzonde, en de mis heeft ingesteld om als offer te dienen voor de dagelijkse overtredingen, zowel voor doodzonden als voor andere zonden.

Daaruit kwam de algemene opvatting voort, dat de mis een werk is dat de zonden van levenden en doden uitwist, zonder meer door het bedienen ervan. 24) Daaruit ontstond de discussie, of een mis die voor velen gelezen werd, evenveel baatte als een voor iedereen afzonderlijk gelezen mis. Deze discussie veroorzaakte die oneindige hoeveelheid missen.

Over die opvattingen hebben de onzen geleerd, dat ze in strijd zijn met de Heilige Schrift en de heerlijkheid van het lijden van Christus te kort doen.

Want het lijden van Christus was niet alleen het offer en de genoegdoening voor de erfschuld, maar ook voor alle andere zonden, zoals in Hebréeën geschreven staat: 'Wij zijn eens en voor altijd geheiligd door het offer van het lichaam van Christus' (Heb. 10: 10). En ook: 'Door één offer heeft Hij voor eeuwig degenen die geheiligd zijn, heel gemaakt' (Heb. 10: 14).

De Schrift leert ons ook dat wij tegenover God gerechtvaardigd zijn door het geloof in Christus. Als het bedienen van de mis zonder meer de zonden van levenden en doden uitwist, wordt de rechtvaardigheid ons deel door het houden van de mis, niet door het geloof, hetgeen de Schrift niet toelaat.

Maar Christus beveelt de mis te houden, om hem te gedenken. De mis is ingesteld, opdat het geloof in hen, die het sacrament ontvangen, weer beseft wat voor weldaden het door Christus heeft ontvangen, en zo het angstige geweten opricht en troost. Want dit is Christus gedenken: zijn weldaden gedenken, en voelen dat die werkelijk aan ons bewezen zijn. Het is immers niet genoeg te gedenken wat er gebeurd is, dat kunnen ook de Joden en de goddelozen. Maar de mis moet gehouden worden om het sacrament uit te reiken aan diegenen, die troost nodig hebben, zoals Ambrosius zegt: 'Omdat ik altijd zondig, moet ik altijd een geneesmiddel ontvangen'.

Omdat de mis bestaat uit het deelhebben aan het sacrament, houdt men bij ons vast aan één gezamenlijke mis, op de verschillende feestdagen en ook op andere dagen, als er mensen zijn die het sacrament willen ontvangen. In dat geval wordt het aan degenen die erom vragen uitgereikt. En deze gewoonte is niet nieuw in de Kerk. De kerkvaders voor Gregorius maken immers geen melding van privaاتمissen, maar over de gezamenlijke mis spreken zij vaak.

Chrysostomus zegt: 'Dagelijks staat de priester bij het altaar, sommigen nodigt hij uit ter communie, anderen weert hij af'. En uit de oude kerkelijke verordeningen blijkt dat er één de mis celebreeerde, van wie de overige priesters en diakenen het lichaam van de

Heer ontvingen. Zo luiden immers de woorden van de bepaling van Nicéa: 'Laten de diakenen naar rangorde na de priesters de Heilige Communie van de bisschop of van de priester ontvangen'. En Paulus beveelt over de communie dat men op elkaar moet wachten, opdat men gezamenlijk deelneemt (1 Coll. 11 :33).

Aangezien de mis bij ons gehouden wordt naar het voorbeeld van de Kerk, gebaseerd op de Schrift en de kerkvaders, vertrouwen wij erop dat men er geen aanmerkingen op kan hebben, vooral omdat de ceremoniën voor het grootste deel in stand gehouden worden.

Alleen het aantal missen wijkt af, maar vanwege de zeer grote en overduidelijke misbruiken zou een hervorming hier zeker op zijn plaats zijn. Want vroeger werd zelfs in de drukste kerken niet dagelijks de mis gehouden, zoals de *Historia Tripartita*, boek 9, bewijst: 'In Alexandrië daarentegen wordt op woensdag en vrijdag uit de Heilige Schrift gelezen en geleerden geven daarover uitleg, en dat alles gebeurt zonder de plechtige viering van het misoffer'. 25)

XXV. Over de Biecht

De Biecht is in onze kerken niet afgeschaft. Want men is gewoon het lichaam van de Heer alleen uit te reiken aan degenen die van tevoren gebiecht en absolutie ontvangen hebben. En het volk wordt zorgvuldig onderwezen over het vertrouwen op de absolutie, waarover in vroeger tijden groot stilzwijgen heerste. De mensen worden geleerd de absolutie zeer hoog te achten, omdat hier Gods stem en Gods bevel klinkt. De sleutelmacht wordt in ere gehouden, en er wordt aan herinnerd hoeveel troost die een angstig geweten schenkt.

Ook wordt eraan herinnerd dat God geloof vraagt, in die zin dat men op de absolutie vertrouwt alsof het Gods stem is die uit de hemel klinkt. Dat geloof bereikt en ontvangt waarlijk de vergeving van zonden. Vroeger werden de genoegdoeningen mateloos op de voorgrond gesteld, maar het geloof in Christus, Zijn verdiensten en de rechtvaardigheid uit het geloof werden niet genoemd. Op dat punt treft onze kerken geen blaam. Want zelfs onze tegenstanders moeten wel erkennen dat de leer over de boetedoening bij ons zorgvuldig behandeld en naar voren gebracht wordt. Maar over de Biecht wordt geleerd dat een opsomming van overtredingen niet noodzakelijk is. Het geweten hoeft zich er niet mee te belasten of alle overtredingen opgesomd zijn, omdat het onmogelijk is alle overtredingen te noemen, zoals de Psalm bewijst: 'Wie kent de overtredingen?' (Ps. 19:13). En Jeremia: 'Het menselijk hart is slecht en ondoorgrondelijk' (Jer. 17:9). Als de zonden niet vergeven worden, tenzij ze genoemd zijn, kan het geweten nooit tot rust komen, omdat men zeer veel zonden niet beseft of zich kan herinneren.

De oude theologen getuigen er ook van dat een dergelijke opsomming niet noodzakelijk is. Want in de Decreten wordt Chrysostomus geciteerd, die zegt: 'Ik zeg niet, dat je je in de openbaarheid moet begeven en jezelf in het bijzijn van anderen moet beschuldigen. Maar ik wil dat je de profeet gehoorzaamt, die zegt: "Openbaar je doen en laten voor God". Belijd dus je zonden voor God, de ware Rechter, in het gebed. Noem je overtredingen niet met je tong, maar in je geweten, dat ze zich herinnert'. En de glosse over de boetedoening, *Distinctio 5*, in het hoofdstuk *Consideret* geeft toe, dat de biechtpraktijk op menselijk recht gebaseerd is. Maar de Biecht wordt bij ons in stand gehouden, vanwege de zeer grote zegen van de absolutie, en vanwege alle verdere hulp die het geweten daaruit ontvangt.

XXVI. Over het onderscheid der spijzen

Het was de overtuiging van het volk en van de leraren in de kerken dat het onderscheid der spijzen en vergelijkbaar menselijke tradities nuttige werken zijn, waarmee genade en genoegdoening voor zonden verdiend kunnen worden.

Dat de wereld het zo opvatte blijkt uit het feit dat er dagelijks nieuwe ceremoniën, nieuwe regels, nieuwe feestdagen en nieuwe vastendagen ingesteld werden. De geleerde heren in hun heiligdommen hebben uitgemaakt dat deze werken noodzakelijk waren om de genade te verdienen, en zij hebben het geweten angst aangejaagd als men er iets van naliet. Door die overtuiging met betrekking tot de tradities zijn misstanden in de Kerk ontstaan.

1. Ten eerste is de leer over de genade en de rechtvaardigheid uit het geloof verduisterd, die de kern van het Evangelie is, en die in de Kerk boven alles uit moet steken en op de voorgrond moet treden. Zo kan Christus' verdienste op de juiste wijze erkend worden en het geloof, dat erop vertrouwt dat de zonden vanwege Christus vergeven worden, ver boven de werken en boven alle andere manieren om God te dienen, gesteld worden. Daarom legt Paulus hier ook de nadruk op, hij ruimt de wet en de menselijke tradities uit de weg, om aan te tonen dat de christelijke rechtvaardigheid iets anders is dan wat voor werken ook. Die rechtvaardigheid is namelijk het geloof, dat erop vertrouwt dat wij vanwege Christus in genade aangenomen worden. Die leer van Paulus is bijna helemaal weggedrukt door de tradities, die resulteerden in de opvatting dat de genade en de rechtvaardigheid door onderscheid van spijzen en dergelijke leefregels verdiend moesten worden. Bij de boetedoening werd niet over het geloof gesproken, maar werden alleen werken ter genoegdoening opgedragen. Men meende dat de hele boetedoening daaruit bestond.
2. Ten tweede: Deze tradities hebben Gods voorschriften verduisterd, omdat men aan de tradities verre de voorkeur gaf boven Gods voorschriften. Men meende dat het christen-zijn geheel bestond uit het in acht nemen van bepaalde feestdagen, rituelen, vastendagen, en een bepaalde manier van kleden. Deze godsdienstige leefregels waren verbonden met eervolle titels, want zij stonden garant voor een geestelijk en volmaakt leven. Ondertussen stonden Gods geboden ten aanzien van het dagelijks werk totaal niet in aanzien; bijvoorbeeld dat de vader des huizes zijn kroost opvoedde, dat de moeder kinderen baarde, dat de vorst het land regeerde. Dat soort dingen beschouwde men als wereldlijke en onvolmaakte werken, veel minder waard dan die prachtige godsdienstige leefregels. Die dwaling brak mensen met een vroom geweten bijna op; ze treurden erover dat ze een onvolmaakt leven moesten lijden, in het huwelijk, in ambten of in andere burgerlijke functies. En ze bewonderden monniken en dergelijken, en meenden abusievelijk dat de leefregels van diegenen God welgevalliger waren.
3. Ten derde: De tradities hebben grote gevaren voor het geweten veroorzaakt, omdat de mensen zich onmogelijk aan alle tradities konden houden, en toch van mening waren dat die leefregels noodzakelijk waren om God te dienen. Gerson schrijft, dat velen aan vertwijfeling ten prooi gevallen waren en enkelen zelfs zelfmoord pleegden, omdat ze meenden dat ze niet aan de eisen van de tradities konden voldoen. Ondertussen hoorden ze niets over de troost van de rechtvaardigheid uit het geloof en over de genade.

Wij zien dat de schrijvers van Summa's 26) en theologen de tradities verzamelen en verzachting 27) van de regels zoeken, om het geweten op te beuren. Maar zij slagen daar niet voldoende in, en brengen het geweten ondertussen nog meer in het nauw. De theologische scholen en de predikers waren zo druk bezig met het verzamelen van tradities, dat er geen tijd over was om de Schrift ter hand te nemen en een nuttige leer te zoeken over het geloof, het kruis, de hoop, de waardigheid van wereldlijke zaken, en de troost voor het geweten in zware aanvechtingen. Daarom hebben Gerson 28) en andere theologen ernstig geklaagd dat zij door deze twisten over tradities verhinderd werden om zich met belangrijker onderdelen van de leer bezig te houden. Augustinus verbiedt het geweten te beladen met dergelijke leefregels, en hij maakt Januarius er wijselijk op attent, 'dat het in acht nemen van die leefregels er niet toe doet'. Zo zegt hij het.

Daarom moet men niet denken dat de onzen zich zomaar of uit haat jegens de bisschoppen met deze zaak bezig houden, waar sommigen ons ten onrechte van verdenken. Het was dringend noodzakelijk de kerken op die dwalingen te wijzen, die ontstaan waren door een verkeerde opvatting over de tradities.

Want het Evangelie dwingt ertoe de leer over de genade en de rechtvaardigheid uit het geloof steeds in de Kerk aan de orde te stellen. Die leer kan echter niet begrepen worden als de mensen menen dat zij de genade verdienen door zelf gekozen tradities. Daarom leerden de onzen dat we, door ons te houden aan menselijke tradities, de genade niet kunnen verdienen of genoegdoening voor de zonden kunnen verschaffen. Om die reden mag men niet van mening zijn dat dergelijke leefregels noodzakelijk zijn om God te dienen. Zij voegen er bewijzen uit de Schrift aan toe. Christus verontschuldigt in Mattheüs 15 de apostelen die zich niet aan de gebruikelijke regels hielden. Die regels behoorden tot de niet essentiële dingen en hadden te maken met reinigingswetten. Hij zegt immers: 'Tevergeefs eren zij mij met geboden van mensen' (Matth. 15:9). Dus eist hij geen nutteloze eredienst. En even later voegt hij eraan toe: 'Alles wat door de mond naar binnen gaat maakt de mens niet onrein' (Matth. 15:11). Hetzelfde in Rom. 14: 'Het koninkrijk Gods bestaat niet in eten of drinken' Rom. 14:17). Coll. 2: 'Laat niemand jullie beoordelen op grond van eten, drinken, sabbatviering of vastendagen' (Coll. 2:16).

Handelingen 15 zegt Petrus: 'Waarom stellen jullie God op de proef door een juk op de hals van de discipelen te leggen, dat noch wij, noch onze vaders hebben kunnen dragen? Maar door de genade van onze Heere Jezus Christus geloven wij behouden te worden, op dezelfde wijze als zij' (Hand. 15:10). Hier verbiedt Petrus het geweten te belasten met allerlei gebruiken, hetzij van Mozes, hetzij andere.

1 Timotheüs 4 noemt spijsverboden een duivelse leer, want het is in strijd met het Evangelie zulke werken in te voeren of ze te doen, om daarmee de genade te verdienen, en het zo voor te stellen alsof er geen christelijke rechtvaardigheid is buiten een dergelijke 'eredienst' (1 Tim. 4: 13). Hier verwijten de tegenstanders de onzen, dat zij de tuchtiging en de versterving van het vlees verbieden, zoals Jovinianus 29).

Maar men zal in de geschriften van de onzen iets heel anders aantreffen. Zij hebben namelijk altijd over het kruis geleerd, dat de christenen lijden moeten verdragen. Dat is de ware, ernstige, en niet gesimuleerde versterving: door allerlei lijden geoefend en met Christus gekruisigd worden. Daar komt nog bij dat zij leren dat ieder christen zich door lichamelijke discipline of lichamelijke arbeid en oefening zo moet oefenen en in toom houden, 'dat verzadiging of luiheid hem niet tot zonde prikkelen. Maar niet om

door die oefeningen zondenvergeving te verdienen of genoegdoening voor zonden te verkrijgen. Op die lichamelijke discipline moet altijd aangedrongen worden, niet alleen bij weinigen en op vastgestelde dagen, zoals Christus voorschrijft: 'Pas op, dat jullie hart niet bezwaard wordt door een roes' (Lukas 21 :34). Tevens: 'Dit duivelsgeslacht kan door niets uitgedreven worden, tenzij door vasten en gebed' (Markus 9:29). En Paulus zegt: 'Ik tuchtig mijn lichaam en houdt het in bedwang' (1 Cor. 9: 27). Daar toont hij duidelijk aan waarom hij zijn lichaam tuchtigt. Niet om door die discipline vergeving van zonden te verdienen, maar om een lichaam te kweken dat bruikbaar en geschikt is voor geestelijke zaken, en dat de plichten van het dagelijks werk kan vervullen. Daarom wordt niet het vasten op zich vervloekt, maar de tradities die het geweten belasten door bepaalde dagen en bepaald voedsel voor te schrijven, alsof dergelijke werken noodzakelijk zijn om God te dienen.

Bij ons worden veel tradities in stand gehouden, zoals de volgorde van de lezingen in de mis, feestdagen etc., die ertoe bijdragen dat de zaken in de Kerk ordelijk verlopen. Maar ondertussen wijzen wij de mensen erop, dat een dergelijke leefwijze niet rechtvaardig maakt tegenover God, en dat men er geen zonde in moet zien als dergelijke zaken zonder problemen worden weggelaten. Deze vrijheid ten opzichte van menselijke gebruiken was de kerkvaders niet onbekend. Want in het Oosten werd Pasen op een andere tijd dan in Rome gevierd. 30)

Toen de Romeinen vanwege die ongelijkheid het Oosten van een schisma beschuldigden, werden zij er door anderen op gewezen dat zulke gewoonten niet overal hetzelfde hoeven te zijn. Irenaeus zegt: 'Een verschil in vasten heft de eenstemmigheid in het geloof niet op'. En in *Distinctio 12* wijst paus Gregorius erop dat een dergelijke verscheidenheid de eenheid van de Kerk geen schade doet. In de *Historia Tripartita* zijn veel voorbeelden van verschillende gewoontes verzameld, en staan deze woorden geschreven: 'Het was niet de bedoeling van de apostelen feestdagen vast te stellen, maar vroomheid en een goede levenswandel te prediken'.

XXVII. Over de kloostergeloften

Men begrijpt beter wat er bij ons over de kloostergeloften geleerd wordt, als men zich herinnert, in wat voor staat de kloosters verkeerden, hoeveel er dagelijks gebeurde, dat tegen de kerkelijke voorschriften van de kloosters inging.

In de tijd van Augustinius waren het nog vrije gemeenschappen. Later, toen de discipline overal verslapt was, werden er geloften aan toegevoegd om, als het ware door het bedenken van een gevangenis, de discipline te herstellen.

Langzamerhand zijn aan die geloften veel andere regels toegevoegd. In die boeien zijn velen, tegen de voorschriften in, voor de daartoe vastgestelde leeftijd geketend. Velen kwamen door een vergissing in deze levensstaat terecht, niet omdat zij niet de juiste leeftijd hadden, maar omdat zij geen goed oordeel over hun eigen krachten hadden. Degenen die zo in een valstrik terechtgekomen waren, werden gedwongen te blijven, ook al konden zij door een milde toepassing van de voorschriften bevrijd worden. Dit gebeurt in vrouwenkloosters nog meer dan in mannenkloosters, hoewel men met het zwakke geslacht behoedzamer moet omgaan.

Deze strengheid beviel veel goedgezinde mensen vroeger al niet. Zij zagen hoe meisjes en opgroeiende jongens vanwege het levensonderhoud in kloosters weggestopt werden. Zij zagen ook wat voor ongelukken zo'n besluit met zich meebracht, wat voor ergernis het tot gevolg had, in wat voor valstrik het geweten terecht kwam. Zij betreurden het dat de autoriteit van de kerkelijke voorschriften in deze hoogst gevaarlijke zaak totaal verwaarloosd en geminacht werd. Bij deze

kwelijke zaken voegde zich nog een zo hoge waardering van de geloften dat monniken uit vroeger tijd er ontstemd over geweest zouden zijn, althans de verstandigen onder hen. Zij zeiden dat de kloostergelofte gelijk is aan de doop, en leerden dat men door deze levenswijze vergeving van zonden en rechtvaardiging tegenover God verdiende. Zij gingen zelfs nog verder: met het kloosterleven zou niet alleen rechtvaardigheid tegenover God verdiend worden, maar meer nog, men zou hiermee niet alleen de geboden vervullen, maar ook wat het Evangelie vraagt.

Zo overtuigden zij de mensen ervan dat de kloostergelofte veel meer waard was dan de Doop, en dat het kloosterleven verdienstelijker was dan het leven van regeerders, geestelijken en anderen, die zonder zelf verzonnen verplichtingen in overeenstemming met Gods geboden in hun beroep leven. Zij kunnen hier niets van ontkennen, het staat immers in hun boeken.

Wat gebeurde er vervolgens in de kloosters? Vroeger waren het scholen waar de Heilige Schrift en andere zaken, die nuttig voor de Kerk zijn, onderwezen werden, en kwamen priesters en bisschoppen daar vandaan. Nu gaat het anders toe, maar dat is zo bekend dat het niet verteld hoeft te worden. Vroeger kwamen ze in het klooster bijeen om te leren, nu verbeelden ze zich dat het een manier van leven is, die ingesteld is om genade en rechtvaardigheid te verwerven. Ze verkondigen zelfs dat het de volmaakte manier van leven is, en geven daar verre de voorkeur aan boven alle andere manieren van leven die God ingesteld heeft.

Wij hebben dit opgesomd zonder enige hatelijke overdrijving, alleen voor een beter begrip van de leer van de onzen in deze zaak.

Ten eerste: Zij leren over diegenen, die een huwelijk sluiten, dat het allen die niet geschikt zijn voor het celibaat toegestaan is te trouwen, omdat geloften de ordeningen en geboden van God niet op kunnen heffen. Dit is immers God gebod: 'Met het oog op hoerij moet ieder zijn eigen vrouw hebben' (1 Cor. 7:2). Niet alleen het gebod, maar ook Gods schepping en de ordening daarin dwingen diegenen, die niet door een bijzondere gave van God uitgezonderd zijn, tot het huwelijk. Zoals er staat: 'Het is niet goed dat de mens alleen is' (Gen. 2: 18). Daarom zondigen degenen die Gods gebod en ordening gehoorzamen, niet.

Wat kan men tegen deze opvatting inbrengen? Men kan de verplichting van de gelofte verheerlijken, zoveel men wil, maar men kan niet bereiken dat de gelofte Gods gebod opheft. De kerkelijke voorschriften leren dat bij elke gelofte een uitzondering wordt gemaakt voor het recht van een hoger persoon. Hoeveel minder tellen die geloften dan tegenover Gods geboden.

Als er geen enkele mogelijkheid was geweest om de plichten, verbonden aan de gelofte, op te heffen, dan hadden de pausen nooit dispensatie kunnen verlenen. Want geen mens mag een verplichting, die tot het goddelijk recht behoort, ongedaan maken. Maar de pausen hebben, zeer verstandig, geoordeeld dat bij deze verplichting mildheid betracht moet worden. Daarom wordt dikwijls melding gemaakt van dispensaties. Bekend is immers het verhaal van de koning van Aragon, die uit het klooster teruggeroepen werd, en er zijn ook voorbeelden uit onze tijd.

Vervolgens, waarom leggen onze tegenstanders de nadruk op de verplichting en de consequenties van de gelofte, wanneer ze ondertussen zwijgen over de voorwaarden van de gelofte, namelijk dat deze betrekking moet hebben op iets dat mogelijk is, en vrijwillig moet zijn, uit eigen motivatie en overwegingen. Het is toch bekend hoe weinig de mens in staat is tot eeuwigdurende kuisheid. En hoe weinig en doen de gelofte uit eigen motivatie en overwegingen.

Jonge meisjes en opgroeiende jongens worden, voor ze erover kunnen oordelen, overgehaald en soms zelfs gedwongen de gelofte af te leggen. Daarom is het niet billijk zo streng over de verplichting van de gelofte te spreken, want iedereen moet toegeven dat het tegen de aard van de gelofte ingaat, dat deze niet uit eigen motivatie en eigen overwegingen afgelegd wordt. Zeer veel kerkelijke voorschriften verklaren beloften vóór het 15e jaar gedaan ongeldig, omdat men op die leeftijd niet in staat is te oordelen hoe men zijn hele leven wil doorbrengen. Een ander voorschrift, dat nog meer rekening houdt met de menselijke zwakheid, voegt daar een paar jaar aan toe, en verbiedt een gelofte te doen voor het 18e jaar. Welk voorschrift moeten we volgen? In ieder geval heeft het grootste deel reden om de kloosters te verlaten, omdat zeer velen voor deze leeftijd de gelofte afgelegd hebben.

Tenslotte, ook al zou er sprake zijn van een afkeurenswaardige schending van een gelofte, dan zou daar nog niet direct uit volgen, dat het huwelijk van de betreffende personen ontbonden moet worden. Want Augustinus zegt dat het niet ontbonden moet worden (Causa 27, Quaestio I, het hoofdstuk Nuptiarum) en zijn uitspraak is gezaghebbend, ook al hebben anderen na hem anders geoordeeld.

Hoewel Gods gebod over het huwelijk zeer velen bevrijdt van hun geloften, voeren de onzen nog een ander argument aan waarom de geloften ongeldig zijn. Alle manier om God te dienen, die door de mensen zonder bevel van God ingevoerd en bedacht zijn om rechtvaardigheid en genade te verwerven, zijn goddeloos, zoals Christus zegt: 'Tevergeefs eren zij mij met geboden van mensen' (Matth. 15:9). En Paulus leert overal dat de rechtvaardigheid niet gezocht moet worden in onze leefregels en voorschriften om God te dienen, die door mensen bedacht zijn. Maar hij leert dat de rechtvaardigheid diegenen ten deel valt, die geloven dat zij vanwege Christus door God in genade geaccepteerd worden.

Het is bekend dat de monniken geleerd hebben dat de verzonnen godsdienstige voorschriften genoegdoening verschaffen voor de zonde, en dat men daarmee genade en rechtvaardigheid verdient. Wat is dat anders dan afbreuk doen aan Christus' eer, en de rechtvaardigheid door het geloof verdonkeremanen en ontkennen? Daaruit volgt dat de gebruikelijke geloften goddeloze pogingen zijn om God te dienen, en daarom zijn ze ongeldig. Want een goddeloze gelofte, tegen Gods gebod in gedaan, heeft geen waarde, en een gelofte mag nooit tot iets zondigs verplichten, zoals de kerkelijke voorschriften luiden. Paulus zegt: 'Jullie zijn los van Christus, als jullie door de wet gerechtigheid verwachten; buiten de genade staan jullie' (Gal. 5:4). Degenen die door geloften rechtvaardigheid verwachten zijn dus los van Christus, en staan buiten de genade. Want zij die de rechtvaardiging verbinden aan geloften, verbinden aan hun eigen werken datgene wat alleen Gods eer toekomt.

Men kan ook niet ontkennen dat de monniken geleerd hebben dat men zich door geloften en leefregels kan rechtvaardigen en vergeving van zonden kan verdienen. Zij hebben er zelfs nog iets dwazers aan toegevoegd: zij beroemen zich erop dat zij hun werken aan anderen kunnen toedelen. Als iemand uit haat zou willen overdrijven zou hij hier heel wat stof kunnen verzamelen. Zaken waar de monniken zich nu zelf ook voor schamen! Daar komt nog bij dat zij de mensen ervan overtuigden dat de verzonnen godsdienstige voorschriften een volmaakt christelijk leven inhielden. Betekent dat niet de rechtvaardiging toekennen aan de werken? Het is geen gering schandaal in de Kerk, wanneer men het volk een bepaalde, door mensen verzonnen levenswijze zonder gebod van God voorschrijft, en leert dat een dergelijke levenswijze de mensen rechtvaardigt. Want de rechtvaardigheid door het geloof, die in de Kerk vóór alles verkondigd moet worden, wordt verdonkeremaand wanneer die

wonderbaarlijke, engelachtige godsdienstige voorschriften, het simuleren van armoede en nederigheid, en het celibaat de ogen van de mensen verblinden. Voorts worden de geboden van God en de ware godsdienst verduisterd, wanneer de mensen horen dat alleen monniken in staat zijn volmaakt te leven.

Want de christelijke volmaaktheid is God werkelijk vrezen, en tegelijk een groot geloof hebben en er vanwege Christus op vertrouwen dat we een genadige God hebben, deze God om hulp vragen, en die hulp zeker verwachten in alle zaken waarvoor we in ons beroep verantwoordelijk zijn, ondertussen naar buiten toe ijverig goede werken doen en ons beroep goed uitoefenen. Daarin ligt de werkelijke volmaaktheid en de ware Godsverering, niet in het celibaat of in het bedelen en het kleed van de armoede. Maar het volk neemt veel verderfelijke opvattingen over door die valse lofzangen op het kloosterleven.

Men hoort het celibaat mateloos prijzen, daarom leeft men met bezwaard geweten in het huwelijk. Men hoort dat alleen de bedelaars volmaakt zijn, daarom behoudt men met bezwaard geweten zijn bezittingen, en gaat men er met bezwaard geweten mee om. Men hoort dat het een Evangelische aanbeveling is geen wraak te nemen. Daarom aarzelen sommigen in hun privé-leven niet om zich te wreken. Zij horen immers dat het afzien van wraak slechts een aanbeveling is, geen gebod.

Anderen daarentegen dwalen nog meer, zij menen dat alle burgerlijke ambten en taken een christen onwaardig zijn, en in tegenspraak zijn met wat het Evangelie aanbeveelt. Men leest over mensen die het huwelijk en het staatsbestuur lieten voor wat het was, en zich in kloosters verborgen. Dit noemden ze: de wereld ontvluchten en een heilige manier van leven zoeken. Zij zagen niet in dat God gediend moet worden naar die geboden, die Hij zelf opgedragen heeft, en niet naar de geboden die mensen verzonnen hebben. Een goede en volmaakte manier van leven is die, waarbij men Gods gebod eerbiedigt. Het is noodzakelijk de mensen dat duidelijk te maken.

Al vóór onze tijd keurde Gerson de dwaling van de monniken ten aanzien van de volmaaktheid af, en hij verklaart dat de gedachte dat het monnikenleven de volmaakte levensstaat zou zijn, toen een nieuwigheid was. Er kleven zoveel goddeloze opvattingen aan de kloostergeloften: ze zouden rechtvaardig maken, ze zouden de christelijke volmaaktheid betekenen, de monniken zouden zich aan de geboden en aanbevelingen van het Evangelie houden, zij zouden overvloedige goede werken kunnen doen. Al deze dingen zijn verkeerd en onzinnig, en maken dat de geloften niet gelden.

XXVIII. Over de kerkelijke macht

Vroeger hebben er grote discussies plaatsgevonden over de macht van de bisschoppen, waarbij velen de kerkelijke macht en de macht van het zwaard vermengden, met alle nadelige gevolgen van dien. Uit die vermenging zijn grote oorlogen en onlusten voortgekomen. Want de bisschoppen hebben, steunend op hun kerkelijke macht, de 'macht der sleutelen', niet alleen nieuwe manieren van Godsverering ingevoerd, en het geweten bezwaard door uitzonderingen te maken voor bepaalde gevallen en door gewelddadige excommunicatie. Maar zij probeerden ook de wereldlijke macht te verlenen en de keizer zijn Rijk te ontnemen.

Deze fouten zijn allang geleden afgekeurd door vrome en geleerde mannen in de Kerk. Daarom wisten de onzen zich gedwongen, terwille van het juiste, het geweten bevrijdende onderricht, het verschil tussen kerkelijke macht en de macht van het zwaard aan te tonen. Zij leerden dat beiden omwille van Gods geboden geëerbiedigd en in ere gehouden moeten worden als de beste gaven Gods op aarde. Zij zijn van mening dat de sleutelmacht, dat is de macht van de bisschoppen, volgens het

Evangelie de macht of de opdracht van God is om het Evangelie te verkondigen, zonden wel of niet te vergeven, en de sacramenten uit te delen. Want met deze opdracht zond Christus de apostelen uit: 'Zoals de Vader mij gezonden heeft, zo zend ik jullie. Ontvangt de Heilige Geest: wie jullie de zonden vergeven, die zijn ze vergeven; wie jullie ze toerekenen, die zijn ze toegerekend' (Joh. 20:23). En Markus 16: 'Gaat heen, verkondigt het Evangelie aan alle schepselen' (Markus 16:15).

Deze macht wordt alleen uitgeoefend door het Evangelie te leren en te verkondigen, en door de sacramenten uit te delen, aan velen of aan weinigen, overeenkomstig de roeping (tot het ambt). Want daarmee worden geen lichamelijke zaken, maar eeuwige, zoals de Heilige Geest en het eeuwige leven, geschonken. Daaraan kan men alleen deel hebben door de dienst van het Woord en de sacramenten, zoals Paulus zegt: 'Het Evangelie is een kracht van God tot behoud voor een ieder die gelooft' (Rom. 1:16). En Psalm 118: 'Uw belofte maakt mij levend' (Ps. 119:50).

Omdat de kerkelijke macht eeuwige zaken schenkt, en slechts uitgeoefend wordt door de dienst van het Woord, verhindert deze het politieke bestuur niet, net zo min als de zangkunst dat doet. In de politiek gaat het om andere zaken dan in het Evangelie. De overheid beschermt niet de ziel, maar het lichaam en aardse zaken tegen duidelijk onrecht, en regeert de mensen met het zwaard en met lichamelijke straffen. Het Evangelie beschermt de ziel tegen goddeloze opvattingen, tegen de duivel en de eeuwige dood.

Daarom moeten de kerkelijke en de wereldlijke macht niet vermengd worden. De kerkelijke macht heeft de opdracht het Evangelie te prediken en de sacramenten uit te delen. Deze macht dient zich niet op een vreemde taak te storten, mag geen wereldlijke macht verdelen, mag geen wetten van de overheid afschaffen, noch de daaraan verschuldigde gehoorzaamheid opheffen. Deze macht dient geen oordeel te verhinderen over burgerlijke regelingen of contracten, en mag de overheid geen voorschriften geven voor de inrichting van de staat. Christus zegt immers: 'Mijn rijk is niet van deze wereld' (Joh. 18:36). Ook: 'Wie heeft Mij tot rechter of scheidsman tussen jullie aangesteld?' (Lukas 12: 14). En Paulus zegt in Phil. 3: 'Wij zijn burgers van een rijk in de hemelen' (Phil. 3:20). 2 Cor. 10: 'Maar de wapens van onze veldtocht zijn niet vleeselijk, maar krachtig voor God tot het slechten van bolwerken etc.' (2 Cor. 10:4). Op deze manier onderscheiden de onzen de taken van beide machten en zij bevelen beiden te eerbiedigen en te erkennen, dat beiden een geschenk en een weldaad van God zijn.

Voor zover de bisschoppen de macht van het zwaard hebben, hebben zij die niet als bisschoppen, in opdracht van het Evangelie, maar op grond van menselijk recht, gegeven door koningen en keizers tot het burgerlijk beheer van hun bezittingen. Dat is een andere functie dan de dienst van het Evangelie. Wanneer daarom naar de jurisdictie van de bisschoppen gevraagd wordt, moet onderscheid gemaakt worden tussen het burgerlijk bestuur en de kerkelijke jurisdictie. Volgens het Evangelie, of, zoals men zegt, naar goddelijk recht, komt deze jurisdictie de bisschoppen toe, als diegenen aan wie de dienst van Woord en sacrament toevertrouwd is. Zij hebben de macht om zonden te vergeven, leer die afwijkt van het Evangelie te verwerpen, goddelozen, van wie de goddeloosheid bekend is, van de kerkelijke gemeenschap uit te sluiten, niet op grond van menselijk gezag, maar op gezag van het Woord. In deze zaken zijn de kerken genoodzaakt op grond van goddelijk recht de bisschoppen gehoorzaamheid te bewijzen, volgens de uitspraak: 'Wie jullie hoort, hoort Mij' (Lukas 10:16). Maar wanneer zij iets leren of vaststellen dat in strijd is met het Evangelie, hebben de kerken een bevel van God, dat hen verbiedt te gehoorzamen. Mt. 7: 'Hoedt

jullie voor valse profeten' (Matth. 7: 15). Gal. 1: 'Als een engel uit de hemel jullie een ander Evangelie zou verkondigen, hij zij vervloekt' (Gal. 1:8). 2 Cor. 13: 'Wij vermogen niets tegen de waarheid, maar wel voor de waarheid' (2 Cor 13:8). En ook: 'De macht is ons gegeven om te bouwen, niet om te verwoesten' (2 Cor 13:19). Zo schrijven ook de kerkelijke wetten voor. (Causa 11, Quaestio VII, de hoofdstukken Sacerdotes en Oves). En Augustinus zegt in zijn brief tegen Petilianus: 'Men hoeft het niet eens te zijn met de katholieken, wanneer zij zich ergens in bisschoppen vergissen of iets leren dat in strijd is met de canonieke Schriften'.

Voor zover de bisschoppen een andere macht of jurisdictie hebben om bepaalde zaken te berechten, bijvoorbeeld huwelijkszaken of de heffing van de tienden, hebben zij die macht op grond van menselijk recht. En waar geen bisschoppen meer zijn, zijn de vorsten ertoe verplicht, desnoods tegen wil en dank, over hun onderdanen recht te spreken, om de openbare vrede in stand te houden.

Daarnaast wordt erover gediscussieerd, of bisschoppen en priesters het recht hebben ceremoniën in te voeren in de Kerk, en wetten over voedsel, feesten, de rangorde van geestelijken etc. op te stellen. Degenen die dit recht toekennen aan de bisschoppen voeren als bewijs deze tekst aan: 'Ik heb jullie nog veel te zeggen, maar jullie kunnen het thans niet dragen; doch wanneer Hij komt, de Geest der waarheid, zal Hij u de weg wijzen tot de volle waarheid' (Joh. 6: 12, 13). Zij halen ook het voorbeeld van de apostelen erbij, die geboden hebben zich te onthouden van 'het verstikte en het bloed' (Hand. 15:20, 29). Men wijst ook op de sabbat, die veranderd is in de dag des Heren, wat schijnbaar in strijd is met de tien geboden. Met geen enkel argument wordt meer geschermd dan met die wijziging van de sabbat. Men beweert dat de Kerk een zo grote macht heeft, dat ze zelfs één van de tien geboden kan opheffen.

Maar in deze strijdvraag leren de onzen dat de bisschoppen niet de macht hebben om iets vast te stellen dat in strijd met het Evangelie is, zoals boven aangetoond is. Dat leren ook de kerkelijke wetten, Distinctio 9 in zijn geheel.

Verder gaat het tegen de Schrift, in voorschriften vast te stellen en te verklaren dat men genoegdoening voor de zonden verschaft of rechtvaardiging verdient, door zich daaraan te houden. Want de eer van Christus' verdienste wordt tekort gedaan, wanneer we menen dat we door dergelijke verplichtingen gerechtvaardigd worden. Het staat echter vast, dat op grond van deze opvatting de voorschriften tot in het oneindige zijn toegenomen, en dat ondertussen de leer over het geloof en de rechtvaardiging door het geloof onderdrukt zijn. Allengs werden er feestdagen vastgesteld, vasten bepaald, nieuwe ceremoniën en nieuwe ordeningen ingesteld, omdat zij die deze zaken invoerden daarmee de genade dachten te verdienen. Zo groeiden eertijds de bepalingen over de boete, en daarvan zien we nu nog de sporen in al die werken tot genoegdoening.

Zij die deze voorschriften invoeren gaan daarmee ook tegen Gods gebod in, wanneer zij een verband leggen tussen zonde en voedsel, het houden van bepaalde dagen en dergelijke zaken. Zij belasten de Kerk met een wettische slavernij, alsof er onder christenen, ter verkrijging van de rechtvaardigheid, een levenswijze nodig is, vergelijkbaar met de Levitische, een dienst waarvan God dan het beheer zou hebben opgedragen aan de apostelen en de bisschoppen.

Zo vindt men dat bij sommige theologen, en het schijnt dat ook de pausen, door zich te spiegelen aan het voorbeeld van de wet van Mozes, voor een deel in deze val gelopen zijn. Daar komen die dingen vandaan die de mensen zo zwaar belasten: dat het een doodzonde is, ook wanneer niemand er aanstoot aan neemt, op feestdagen handarbeid te verrichten; dat bepaald voedsel het geweten bezoedelt; dat vasten, niet

gewoon, maar als boetedoening, een werk is dat God behaagt; dat het een doodzonde is de geboden op de vaste tijden te verzuimen; dat zonde in geval van casus reservati alleen door degene die die reservatie heeft vastgesteld kan worden vergeven - en dat, terwijl het hier niet om schuld, maar om een kerkelijke straf gaat, zoals de kerkelijke bepalingen zelf zeggen!

Waar halen de bisschoppen het recht vandaan de Kerk dergelijke voorschriften op te leggen en het geweten in het nauw te brengen, wanneer Petrus zijn discipelen verbiedt een juk op te leggen, en Paulus zegt dat de macht hun gegeven is om te bouwen, niet om te verwoesten? Waarom vermeederen ze dan de zonden met zulke voorschriften? Toch zijn er duidelijke bewijzen, dat het verboden is verplichtingen op te leggen om God te behagen of te stellen dat ze noodzakelijk zijn voor het heil.

Paulus zegt Col. 2: 'Laat niemand jullie oordelen op grond van eten, drinken, feestdagen, nieuwe maan of sabbat' (Col. 2: 16). En ook: 'Als jullie met Christus afgestorven zijn aan de wereldgeesten, waarom laten jullie je dan, alsof jullie nog in de wereld leven, geboden opleggen: raak niet aan, smaak niet, roer niet aan; dat alles zijn dingen, die door het gebruik verloren gaan; het zijn geboden en leringen van mensen, die een schijn van wijsheid hebben' (Col. 2:20-23). En Titus 1: 'Leen niet het oor aan Joodse verdichtsels en geboden van mensen, die zich van de waarheid afkeren' (Tit. 1:14). Christus zegt Mattheüs 15 over diegenen, die voorschriften uitvaardigen: 'Laat hen gaan: blinden zijn zij, die blinden leiden'. Hij keurt dergelijke regels af: 'Elke plant, die mijn hemelse Vader niet geplant heeft, zal uitgeroeid worden' (Matth. 15: 13, 14).

Als de bisschoppen het recht hebben het geweten met dergelijke voorschriften te belasten, waarom verbiedt de Schrift dan zo vaak die voorschriften op te stellen? Waarom noemt de Schrift ze leerstellingen van demonen? Heeft de Heilige Geest er dan tevergeefs voor gewaarschuwd?

De conclusie moet dus zijn: Omdat voorschriften, die als noodzakelijk beschouwd worden om de rechtvaardigheid te verwerven, in strijd zijn met het Evangelie, mogen bisschoppen zulke bepalingen niet invoeren of tot noodzakelijke dingen verklaren. De leer van de christelijke vrijheid moet in de Kerk behouden blijven, omdat voor de rechtvaardiging niet nodig is een slaaf van de wet te zijn, zoals in Galaten geschreven staat: 'Laat jullie niet weer een slavenjuk opleggen' (Gal. 5:1). De kern van het Evangelie moet behouden blijven, namelijk dat de genade voortkomt uit het geloof in Christus en niet uit bepaalde voorschriften of door allerlei bepalingen die mensen vastgesteld hebben.

Hoe moet men dan denken over de zondag en dergelijke gebruiken in de Kerk?

Daarop antwoorden de onzen, dat het bisschoppen of priesters toegestaan is regelingen te ontwerpen, die ervoor zorgen dat het in de Kerk ordelijk toegaat, maar niet om daarmee genoegdoening te verschaffen voor de zonden of om het geweten ermee te belasten, door ze als een noodzakelijke en verplichte manier van Godsverering te beschouwen. Zo schrijft Paulus voor, dat de vrouwen tijdens bijeenkomsten haar hoofd moeten bedekken, en dat er in de Kerk in goede orde naar de uitleggers geluisterd moet worden. De gemeenten behoren, met het oog op de liefde en de rust, dergelijke voorschriften op te volgen en zo in acht te nemen, dat men elkaar geen aanstoot geeft, maar dat alles in de Kerk ordelijk en zonder onrust verloopt. In geen geval mag de mening post vatten dat ze nodig zijn voor het heil, want dat zou weer een gewetensbelasting opleveren. Het is ook geen zonde ze te overtreden, als dat verder geen aanstoot geeft.

Zo is het dus gesteld met het vieren van de zondag, van Pasen, Pinksteren en dergelijke feesten en gebruiken. Want wie menen dat door de autoriteit van de Kerk het vieren van de zondag in plaats van de sabbat als een noodzakelijke plicht is ingevoerd, vergissen zich. De Schrift heeft de sabbat afgeschaft, niet de Kerk. Want na de openbaring van het Evangelie kunnen alle ceremoniën van Mozes opgeheven worden. Maar omdat het toch nodig is dat er een bepaalde dag vastgesteld wordt, zodat het volk weet wanneer het samen moet komen, heeft de Kerk daartoe de zondag aangewezen. Die dag is ook om die reden uitgekozen, dat de mensen een voorbeeld van christelijke vrijheid zouden hebben en zouden weten, dat het houden van de sabbat of van een andere dag niet noodzakelijk is.

Er zijn onmogelijke discussies gevoerd over verandering van de wet, over ceremoniën van de nieuwe wet, over de wijziging van de sabbat. Al die discussies zijn ontstaan uit de verkeerde overtuiging, dat er in de Kerk een geheel van godsdienstige regels moet zijn, vergelijkbaar met de Levitische, en dat Christus de apostelen en bisschoppen opgedragen heeft nieuwe ceremoniën in te voeren, die noodzakelijk zijn voor het heil. Deze dwalingen zijn binnengeslopen in de Kerk, omdat de rechtvaardigheid door het geloof niet duidelijk geleerd werd.

Sommigen beweren dat het houden van de zondag weliswaar niet geheel, maar toch wel bijna een goddelijke verplichting is; zij schrijven voor, hoeveel men op feestdagen mag werken. Wat zijn zulke discussies anders dan een valstrik voor het geweten? Hoe ze ook proberen de voorschriften te verzachten, men komt er niet op de werkelijke goede manier uit, zolang de opvatting blijft dat de voorschriften heilsnoodzakelijk zijn. En die opvatting blijft, als men geen inzicht heeft in de rechtvaardigheid uit het geloof en in de christelijke vrijheid. De apostelen hebben bevolen zich te onthouden van bloed etc.

Wie houdt zich daar nu nog aan? En toch zondigt men niet, als men zich er niet aan houdt, omdat de apostelen zelf het geweten niet met een dergelijke slavernij wilden belasten, maar, om ergernis te vermijden, in een bepaalde tijd een verbod uitvaardigen. Men moet bij dit bevel de eeuwig blijvende wil van het Evangelie in het oog houden. Er zijn bijna geen kerkelijke voorschriften, waar men zich heel nauwgezet aan houdt, en dagelijks raken vele voorschriften in onbruik, ook bij diegenen die de tradities verdedigen. Men kan het geweten niet helpen, waar het relativiserende inzicht ontbreekt, dat deze voorschriften niet noodzakelijk zijn, en dat het geweten zich niet bezwaard hoeft te voelen als zulke menselijke gebruiken veranderen.

De bisschoppen zouden zich gemakkelijk van de gehoorzaamheid die hun toekomt, kunnen verzekeren, als zij geen tradities verplicht stellen waar men zich niet met een goed geweten aan kan houden. Nu eisen ze het celibaat en accepteren niemand, die niet zweert dat hij de zuivere leer van het Evangelie niet predikt. Onze gemeenten verlangen niet dat de bisschoppen de eenheid herstellen door afstand te doen van hun erepositie, hoewel goede herders dat eigenlijk zouden moeten doen. Zij vragen slechts om afschaffing van onredelijke plichten, die nieuw zijn en die in strijd met de gewoonte van de Kerk in z'n geheel zijn ingevoerd.

Misschien waren er in het begin aannemelijke oorzaken voor die gebruiken, maar die waren in latere tijden niet meer relevant. Het blijkt echter dat een aantal gebruiken door vergissingen ingevoerd is. Daarom zou de mildheid van de bisschoppen ervoor moeten zorgen dat die plichten verzacht worden, want een dergelijke verandering brengt de eenheid van de Kerk niet aan het wankelen. Maar als men het niet gedaan kan krijgen dat ze die verplichtingen laten vallen, waar men niet zonder zonde aan kan

voldoen, dan moeten we ons aan de apostolische regel houden, die voorschrijft dat we God meer moeten gehoorzamen dan mensen. Petrus verbiedt de bisschoppen met dwang te heersen in de kerk (1 Pt. 5:2). Het gaat er niet om dat de bisschoppen afstand doen van hun heerschappij, maar wij vragen alleen dit ene: dat zij toelaten dat het Evangelie zuiver gepredikt wordt, en dat zij een aantal verplichtingen afschaffen, waar men zich niet zonder zonde aan kan houden. Als zij dat niet doen, zullen zij zelf moeten zien hoe ze voor God verantwoorden dat hun hardnekkigheid een reden tot kerkscheuring vormt.

Wij hebben de voornaamste artikelen behandeld, waarover gestreden wordt. Hoewel er nog veel meer misbruiken aan de orde hadden kunnen komen, zijn, om breedsprakigheid te voorkomen, alleen de belangrijkste punten besproken.

Er waren ernstige klachten over de aflaten, de bedevaarten, en het misbruiken van de excommunicatie. Veel gemeenten leden dikwijls onder aflatpredikers. Er waren eindeloze twisten tussen pastoors en monniken over hun rechten in de gemeente, over het biechthoren, over begravenissen en onnoemelijk veel andere zaken. Aan dergelijke zaken zijn wij voorbijgegaan, zodat de zaken waar het werkelijk om gaat na een korte uiteenzetting gemakkelijk begrepen kunnen worden. Daarbij werd niets gezegd of opgesomd om iemand te beledigen. Alleen die dingen zijn genoemd, waarvan wij meenden dat ze gezegd moesten worden, opdat men zou begrijpen dat er bij ons in leer en ceremoniën niets is opgenomen dat in strijd is met de Schrift of met de katholieke kerk.

Want het is duidelijk dat wij er zeer nauwgezet voor gezorgd hebben dat er geen nieuwe en goddeloze leerstellingen in onze gemeenten binnendrongen.

De hierboven behandelde artikelen hebben wij willen aanbieden, overeenkomstig het bevel van Uwe Keizerlijke Majesteit.

Hierin wordt onze belijdenis uiteengezet, en kan men zich op de hoogte stellen van de hoofdzaken van de leer van degenen die bij ons prediken.

Mocht men iets in deze belijdenis missen, dan zijn wij bereid, zo God het wil, daarover verdere uitleg te geven, in overeenstemming met de Heilige Schrift.

Aan Uwe Keizerlijke Majesteit, in trouwen onderworpenheid,

Johannes, Hertog van Saksen,
 Keurvorst Georg Markgraaf van Brandenburg
 Ernst, met eigenhandige ondertekening
 Philip, Landgraaf van Hessen
 Johan Frederik, Hertog van Saksen
 Frans, Hertog van Lunenburg
 Wolfgang, Vorst van Anhalt
 Burgemeester en stadsbestuur van Neurenberg
 Stadsbestuur van Reutlingen

Voetnoten:

1. Eén van de drie oecumenische geloofsbelijdenissen: het Nicaeno-Constantinopolitanum, tot stand gekomen op de concilies te Nicea (325) en te Constantinopel (381).
2. Secte van Perzische oorsprong, die twee goden onderscheidde, namelijk de god van het licht en van de duisternis, van goed en kwaad.
3. Aanhangers van de leer van Valentinus (Egypte, 2e eeuw). De Valentinianen worden gerekend tot de Gnostiek. Deze stroming leert dat er één goddelijk wezen is, waaruit traspgewijs alles voortvloeit: eerst de hogere machten (waaronder Christus, de engelen, de Heilige Geest), dan de lagere.
4. Aanhangers van Arius (gestorven 336), die leerde dat alleen God ongeboren en ongeschapen is. Jezus is niet gelijk aan God, maar het hoogste en eerste schepsel.
5. Eunomius (Alexandrië, 4e eeuw), aanhanger van Arius.
6. De Islam kent geen Drieëenheid.
7. Volgens Paulus van Samosata (bisschop in Antiochië, c.260) was Christus een mens, die door zijn wil en liefde door God als zoon aangenomen werd.
8. Tegen de anti-trinitarische geestdrijvers.
9. De monnik Pelagius (einde 4e, begin 5e eeuw) leerde dat de mens van nature in staat is om het goede te doen en zonder zonde te leven.
10. Hiermee worden de Scholastici bedoeld, zoals Thomas van Aquino, Duns Scotus en Gabriël Biel. Zij menen dat de erfzonde de wil om het goede te doen niet heeft aangetast.
11. De Augsburgse Confessie spreekt hier over het toerekenen van het geloof als 'gerechtigheid, die voor God geldt'. De Scholastici spraken alleen over het 'niet-toerekenen van de zonde van de mens'.
12. De Donatisten waren een groep in de kerk van Noord-Afrika in het begin van de 4e eeuw die aan bisschoppen het ambt ontzegde, omdat zij zich onwaardig gedragen hadden in de tijd van de vervolging onder keizer Diocletianus. Sacramentsbediening door deze bisschoppen hielden zij voor ongeldig en waardeloos. Voor Luther zijn Woord en Sacrament niet afhankelijk van menselijke heiligheid, maar van Gods handelen.
13. In de 3e eeuw was er strijd over de vraag of mensen die na de Doop zware zonden begaan hadden weer in de kerkelijke gemeenschap opgenomen mochten worden. Hierbij ging het vooral om afvalligen tijdens christenvervolgingen. Novatianus en zijn volgelingen weigerden deze mensen weer op te nemen.
14. Augustinus (354-430, bisschop van Hippo, Noord-Afrika) was de belangrijkste theoloog van de vroege Kerk. In de Middeleeuwen was zijn bijnaam 'Doctor gratiae', leraar van de genade.
15. Verenigingen van leken voor bepaalde vroomheidsoefeningen en kerkelijke arbeid.
16. De grote theologen van de eerste eeuwen worden 'Kerkvaders' genoemd. Ambrosius (ca. 340-397) was bisschop in Milaan en wordt tot die groep gerekend. Dat geldt ook voor Cyprianus (3e eeuw), Hiëronymus (4e/5e eeuw), Chrysostomus (4e eeuw) en Irenaeus (2e eeuw), die verderop geciteerd zullen worden.
17. Uit het Pinksterlied 'Veni, sancte spiritus' (omstreeks 1200). Vergelijk het Liedboek, gezang 238:3,11.

18. Katholieke kerk duidt hier niet een bepaald kerkgenootschap aan, maar betekent: de kerk in z'n geheel. Met de Roomse kerk wordt de beleidslijn uit Rome bedoeld.
19. Dat leken de kelk onthouden werd is in het Westen vanaf de 13e eeuw gewoonte geworden. Nicolaas van Kues schrijft in 1514 dat daartoe besloten werd op het 4e Lateraans Concilie (1215).
20. Kort na 1140 schreef Gratianus (12e eeuw) zijn 'Concordantia discordantium canonum', gewoonlijk 'Decretum Gratiani' genoemd. Verderop in de Confessio wordt dit werk met 'De Decreten' aangeduid. In het Decretum Gratiani wordt een samenvatting van het geldende kerkelijke recht gegeven. Er worden veel theologen in geciteerd. Het Decretum is onderverdeeld in: onderdelen (Distinctio), hoofdstukken (Caput) en punten (Quaestio).
21. Hier wordt de processie op Sacramentsdag (donderdag na Trinitatis) bedoeld. Op deze feestdag, die in de 13e eeuw ingevoerd werd, hield men een processie waarbij men de geconsecreerde hostie ronddroeg.
22. Het celibaat voor priesters was tot het begin van de 12e eeuw niet verplicht. Wel werd er in de daaraan voorafgaande eeuwen, onder invloed van het monnikenwezen, steeds meer op aangedrongen dat priesters zich aan het celibaat zouden houden. In Duitsland was in de 12de eeuw het grootste deel van de priesters gehuwd.
23. Siegfried van Mainz op de Synoden te Erfurt en Mainz (1075).
24. Dit is een vertaling van het latijnse: ex opere operato. Daarmee wordt aangeduid dat het voor de mis alleen bepalend is of deze op de juiste wijze, dat wil zeggen volgens de geldende voorschriften, gehouden wordt. Is dat het geval, dan is de mis inderdaad een offer voor de zonden, ongeacht het geloof van degene die daaraan deelneemt.
25. De *Historia Tripartita* is een kerkgeschiedenis, in de 6e eeuw in opdracht van Cassiodorus geschreven.
26. Summa: de naam die men in de Middeleeuwen gaf aan een systematische uiteenzetting van de geloofsleer. De bekendste is die van Thomas van Aquino.
27. Dit is een vertaling van een Latijns werkwoord, dat weer teruggaat op het Griekse woord 'epieikeia'. Dat betekent, dat men niet moet rekenen naar de strenge letter van de wet, maar naar de bedoeling van die wet.
28. Johannes Gerson (1363-1429), die aan het hoofd van de universiteit van Parijs stond, streed voor hervormingen binnen de Kerk.
29. Jovinianus (vanaf ca. 385 in Rome) was een asceet die de verdienstelijkheidsleer van de monniken bestreed.
30. In Klein-Azië werd Pasen gevierd op de datum van het Joodse Paasfeest (de dag na de eerste Nieuwe Maan na de voorjaars-dag-en-nacht-evening). In Rome vierde men het Paasfeest op de daaropvolgende zondag.

7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA⁷

INLEIDING

De oorspronkelijke handschriften in het Duits en het Latijn van de Augsburgse Geloofsbelijdenis zijn verloren, althans onvindbaar. Wel bestaan er afschriften uit de archieven der ondertekenaars afkomstig en ook uit keizerlijk en Katholiek bezit, zoals van de medewerkers aan de Weerlegging (Confutatio) en van anderen. Men kan er over van mening verschillen, welke de meest letterlijke betrouwbaarheid bezitten.

Het oorspronkelijk van de Latijnse tekst is waarschijnlijk tot 1569 in het keizerlijk archief te Brussel bewaard. Koning Philips beval toen aan Alva het mede te brengen naar Spanje om het boze stuk daar te vernietigen, evenals alle bereikbare afschriften. Hij scheen niet te weten, dat de Augustana reeds lang gedrukt was. President Viglius van Zwichem van de Geheime en Grote Raad maakte het Alva moeilijk om aan dit bevel te voldoen omdat hij de zaak van de andere kant bekeek. Door dit stuk konden ketters later nog altijd van hun verkeerdheid overtuigd worden. Philips echter herhaalde zijn bevel en dit moet het einde van het Latijnse origineel geweest zijn. Van het Duitse origineel weet men sedert de voorlezing op de Rijksdag, 25 juni 1530, in het geheel niets meer.

Keizer Karel V wenste, dat een ieder aan hem zijn overtuiging schriftelijk, in beide talen, zou voorleggen. De totstandkoming van de belijdenis der Lutheranen is een tamelijk ingewikkelde geschiedenis, waarvan hier maar enkele punten in het licht gesteld behoeven te worden. In het begin is er slechts aan een Saksische belijdenis gedacht, die een beroep op de keizer persoonlijk zou doen. Dit bleek onvoldoende te zullen zijn voor de grote en gewichtige vergadering, die de Rijksdag zou worden en eveneens onvoldoende als verdediging tegen de aanval van Johann Eck, die 404 ketterse stellingen van de hervormden bijeengebracht had.

Melanchthon noemde het nieuwe ontwerp, waarin met de vroeger opgestelde **Schwabacher, Marburger en Torgauer** artikelen rekening is gehouden, '*een apologie, ofschoon het eerder een confessie is*'; aldus in zijn begeleidende brief aan Luther van 11 mei 1530.

Bovendien kreeg zij de bestemming voor de Evangelischen in het algemeen te gelden. Na nog al wat moeite zou ook de landgraaf van Hessen, die men eer als Zwingliaan dan als Lutheraan zou kunnen beschouwen, haar mede ondertekenen. Half juni waren de ten opzichte van elkander tamelijk onafhankelijke Latijnse en Duitse teksten ongeveer gereed.

Deze wordingsgeschiedenis heeft meegebracht, dat er ook heel wat met de voorreden of opdrachten is gebeurd. De keizer trad in het begin te Augsburg zo onredelijk op, dat hij aan de Protestanten verbood te preken en van hen eiste, dat ze aan de Sacramentsprocessie deel zouden nemen. Dit moest hij wel intrekken, maar het tekent de situatie, waarop ook door anderen een zeer verderfelijke invloed bij de keizer was uitgeoefend. De opdracht, die Melanchthon ontworpen had en waarin het conflict op een beperkte manier werd voorgesteld om de oplossing te vergemakkelijken, moest wijken voor een andere. Deze werd door de Saksische kanselier dr. Gregor Brück

⁷ Deze hoofdstukken over de Ontwerpen van de Augustana en de voorrede van Melanchthon, alsook de belijdenis van Zwingli zijn overgenomen uit: **PROTESTANTSE PLEIDOOIEN**, deel I, door Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink

opgesteld en had een zeker rechtskarakter; zij beriep zich op de beschrijvingsbrief voor deze Rijksdag, op het besluit van Spiers, 1526, en herhaalde het beroep van de Protestanten op de tweede Rijksdag te Spiers op een algemeen concilie. Brück heeft een grote rol gespeeld in de totstandkoming van de Belijdenis in haar algemeen karakter.

Om nu een goede indruk te verkrijgen van de mogelijkheden en wenselijkheden, die de Evangelischen hierbij bezighielden, geven wij naast deze officiële praefatie van de hand van Brück - oorspronkelijk Duits en door Justus Jonas in het Latijn vertaald - ook twee van de ontwerpen van Melanchthon.

Het oordeel van Luther over het gehele werk van zijn vriend aan de Confessie is bekend, namelijk dat Luther zelf niet zo zachtzinnig te werk had kunnen gaan. Men zal zien, dat het desondanks toch heel duidelijk is in de ontwerpen, welk een beslist standpunt Melanchthon in zake de aflaten, de rechtvaardiging, de kerkelijke misbruiken en de weerlegging van de onwaardige bestrijding, die men tot nu toe had ondervonden, aan de keizer wilde voorleggen. Ontzag hij de keizer persoonlijk zoveel mogelijk, dit doet aan de zakelijke inhoud van zijn gehele Confessie niets af, waarin geen enkel reformatorisch gezichtspunt prijs gegeven is. Melanchthon had vooral een andere tactiek en een andere wijze van zeggen dan Luther. Overigens gaat het niet aan, hier diens oordeel te trachten te corrigeren.

In de eerste **ontwerp-voorrede**, waarschijnlijk op de Coburg door Melanchthon geschreven, (zie onder) spreekt hij de keizer met de vrijmoedigheid van de prediker aan: de keizer moet zich door Gods Woord laten gezeggen in zijn taak, die zich ook tot de zorg over de Kerk uitstrekt. De keizer heeft voorgegeven herstel van de eenheid te willen: dat zal alleen op de grondslag van de Schrift kunnen. Gezag kent Melanchthon niet aan menselijke overleveringen toe, nog minder aan het door de boze steeds uitgestrooide zaad; hiervan geeft hij een aantal historische voorbeelden. Dan komt hij op het euvel van de eigen tijd, de aflaatkramerij, vooral door leden van orden, waarvoor hij als synoniem schisma's gebruikt. Hij laat duidelijk blijken, dat dit geen zaak is van uiterlijke aard, het gaat steeds om de leer zowel als om ceremoniën. Melanchthon vestigt er dan de aandacht op, dat die misbruiken uiteenzettingen van de zuivere leer uitgelokt hebben en dat deze op haar beurt voortdurend verdere misbruiken doen verdwijnen, een zeer positieve gang van zaken dus, de beste apologie voor de Hervorming in Saksen, die denkbaar is. Zij heeft dan ook de instemming van weldenkende en geleerde lieden verworven en het zou onverantwoordelijk zijn geweest om niet aldus voor Gods waarheid uit te komen enkel uit mensenvrees of om ergernissen te vermijden. Hij bestrijdt het beklag van de tegenpartij, dat nu alle goede orde en gebruiken in verval zijn geraakt en biedt daarom de Belijdenis aan de keizer aan, die op grond van de inhoud daarvan zal kunnen oordelen, wat hiervan waar is.

Aldus geeft dit ontwerp een levendig beeld van hetgeen er in de Hervorming in Saksen gebeurd was en van wat Melanchthon nog hoopte.

Het **tweede ontwerp**, een fragment slechts, maar in Melanchthons eigen handschrift te Weimar bewaard, (zie de tekst onder) komt op hetzelfde neer. Evenals het eerste wijst het met kracht op het tekort, welbekend, aan de nodige prediking in zovele parochies, waardoor er maar al te veel gelegenheid tot insluipsels bestond, ver beneden de betekenis van het werkelijke Evangelie. En dan komt Melanchthon voor Luther en zijn werk op. Toen deze het euvel van de aflaatkramerij begon aan te pakken, is zijn rechtmatige kritiek niet aanvaard, maar begon men hem te bestrijden, en daaruit is dan

noodzakelijkerwijs Luthers fundamentele prediking over de Evangelische genade voortgekomen. Hierbij wijst Melanchthon er op, dat Luther wel degelijk voorgangers heeft gehad en dat er nog erger dingen, van praktische zowel als van dogmatische aard, gevolgd zouden zijn indien Luther er niet tegen ingegaan was. Hiermede breekt dit fragment af.

De definitieve **opdracht of voorrede**, (zie de tekst onder) is een door en door ambtelijk en zelfs een politiek stuk. Men zal zich door de kanselarij-zinnen heen moeten lezen en dan ontdekt men, dat het motief van de eenheid, of de hereniging, als men dit woord niet al te modern interpreteert, van de strijdende groepen er in op de voorgrond staat. De opsteller blijkt deze mogelijk te achten, maar langs de weg van het steeds in overweging zijnde, vrije concilie. Daarvan wordt nog alles verwacht. Het pleidooi voor het luisteren naar de bezwaren, die de keizer vanaf de Rijksdag te Worms in de bekende gravamina van de Duitse natie, politiek zowel als kerkelijk, ten eerste op het hart gebonden waren, zou echter, ook ondanks dit zo objectief en ambtelijk aandringen, onverhoord blijven. De hoofddruk, die deze praefatie bij de aanbieding van de Geloofsbelijdenis van Augsburg, zoals haar historische naam geworden is, maakt, is dat er nog niets onherstelbaars is geschied in de ogen der Protestanten.

Bron: kenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche im Gedenk jahr der Augsburgischen Konfession, 1930, Güttingen.

8. MELANCHTHONS VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS

Ontwerp I 1530

Daar uwe keizerlijke Majesteit, ons aller genadigste Heer, in uwer Majesteits laatste beschrijvingsbrief tot deze voorgenomen algemene Rijksdag, zich tegenover keurvorsten, vorsten en alle andere Stenden des rijks genadig bereid verklaard hebt, wat de Christelijke religie aangaat, een ieders overtuiging, opinie en mening persoonlijk in liefde en in goedheid aan te horen, zo moge uwe Majesteit genadig dit eerbiedig bericht aanhoren en vernemen, dat over de leer en de kerkelijke gebruiken handelt, die in de landen en gebieden van de keurvorst van Saksen gevierd en gehouden worden, en hoe deze dingen in het algemeen gelegen zijn, waarop de grondslag van genoemde leer en gebruiken rust.

Want aldus hebben oudtijds de vroegere Romeinse keizers, zoals Constantijn, Theodosius, Karel de Grote, Hendrik II in overeenkomstige zaken, de religie en het Christelijk geloof aangaande, ook gedaan en strijd en verzoening, naar behoefte, steeds genadig aangehoord om in zo hoge belangen, die ziel en geweten raken, niet tegen God in te handelen.

Zo vermaant ook de Heilige Geest in Psalm 2 de koning, vorsten, potentaten en heren op aarde en verwijst hen allen naar Christus, de hoogste, enige Koning, om het Evangelie te horen en zij hebben die vermaning, die op de jongste dag in het licht zal staan, van harte met ernst te aanvaarden. Want aldus spreekt de Psalm: *Nu dan, gij koningen, weest verstandig, laat u gezeggen gij heren en richters der aarde, dat gij de Christus hoort, het Evangelie* (Psalm 2 : 10), enz. Evenzo zegt Psalm 47: *De vorsten der volken zijn vergaderd tot een volk voor de God van Abraham, wanneer de beschermers der aarde zich tot God voegen*. Zo maakt de profeet duidelijk, dat eerst dan de rechte ere Gods, de rechte, hoge, ware godsdienst opgebouwd en gehandhaafd wordt, wanneer koning en vorsten godvrezend zijn en zij de rechte, zuivere Christelijke leer in de Kerk in stand houden. Daarom worden zij ook beschermers genoemd, omdat God hun heeft opgedragen de vromen en godvrezenden in trouwe schutse en bescherming te nemen.

Aangezien nu uwe keizerlijke Majesteit onder alle Romeinse keizers, die er ooit geweest zijn, een van de machtigste is en van hoogadellijke, keizerlijke deugd, loffelijke faam en naam, niet minder roemrucht dan Constantijn, Theodosius, Karel, Hendrik II, zo zal uwe Majesteit er zeer loffelijk, Christelijk en keizerlijk aan doen, indien zij in zulke zaken van de Christelijke religie volgens de keizerlijke beschrijvingsbrief in liefde en goedheid een dergelijke eenheid tot stand tracht te brengen.

Opdat alles wat de religie betreft overeenkomstig de goddelijke Schrift en de waarheid der Christelijke religie uit haar geput en onderzocht worde, niet uit menselijke instellingen, tradities, gebruiken of gewoonten, die hun plaats in wereldlijke zaken, het tijdelijke goed en dergelijke aangaande hebben, mogen zij toch in zaken des geloofs niet overwegen of gelden, zoals het woord van Augustinus en Gregorius duidelijk maken, die in het Decretum, distinctio VIII in het hoofdstuk 'Veritate manifestata' en hoofdstuk 'Si consuetudinem' aangehaald zijn 3).⁸

⁸ 3) Distinctio VIII, c. 4, 5, Decreti I p., ed. Friedberg, I, 14. Augustinus, de baptismo contra Donatistas, III, CSEL 51, 503. Gregorius VII, Jaffé, Regesta pontif. Rorn. 3977.

4) Tertullianus, de virginibus velandis, I 1.

Zij betuigden daar, dat in zulke zaken van geloof, wanneer de waarheid geopenbaard wordt, alle gewoonten, die in strijd daarmee gehandhaafd zijn, moeten wijken, hoe oud ze ook zijn en hoe langdurig ze ook reeds stand gehouden hebben. Gregorius bevestigt dat met het woord uit Johannes 14 : 6, waar Hij zegt: Ik ben de weg, de waarheid en het leven; Hij spreekt niet (zegt Gregorius): Ik ben de gewoonte, maar Ik ben de waarheid 4). Dat tijdelijke misbruiken, in strijd met de Schrift, toch ook vóór de tijden van genoemde vaders in de Kerk wortel geschoten hebben, tonen hun aangehaalde woorden genoegzaam en duidelijk aan. Want als ze - om als een gewoonte en overgeleverd recht te kunnen gelden - niet ingeworteld waren, zouden zij er niet tegen hebben kunnen disputeren of ze met zulke en nog meer woorden hebben kunnen bestrijden. En omdat nu zo spoedig na het begin der Kerk de vijand van de waarheid niet gerust, maar zulk zaad van misbruik mede uitgestrooid heeft, zoals het woord van genoemde vaders en in het bijzonder van de heilige, voortreffelijke, geleerde bisschop en martelaar Cyprianus 5), dat Gregorius te gemelder plaatse daartoe ook aanvoert, bewijst, hoeveel te meer is er dan acht op te geven, dat hij 6) zulk boos zaad van misbruiken nu, in deze laatste, gevaarlijke tijden, wanneer zelfzuchtige lieden zouden opstaan, zoals de heilige apostel Paulus zelf duidelijk voorzegde, onder zovele en velerlei orden, secten en schisma's, niet zal nalaten noch er mede ophouden. Maar ook Sint Bernhard heeft in zijn tijd reeds, toen hij de Kerk met haar gedoe en gebruiken aanzag, daarover geklaagd en hij waarschuwde en is er bezorgd over, dat uit die misbruiken tenslotte niets anders dan de gruwel, waarvan Christus gesproken heeft 7), zou voortkomen.

Zo gebiedt ook paus Innocentius III de prelaten, dat zij niet de mensen, die in de Kerken komen, met velerlei verzinsels en verdichtingen of valse leringen mogen laten bedriegen, zoals op tal van plaatsen om genot of voordeel placht te geschieden 8. zegt hij. Uit dit getuigenis van paus Innocentius valt genoegzaam af te leiden, met wat voor bedrog en valse leringen ook in die tijd de duivel reeds is omgegaan en niet geschroomd heeft ze in de eredienst en de leer in te voeren.

Bovendien weet uwe keizerlijke Majesteit zich wel genadig te herinneren, hoe, en hoe velerhanden misbruiken op uwer Majesteits eerste Rijksdag, te Worms gehouden, met uwer Majesteits genadig verlotf bijeengebracht en ingediend zijn 8).

Ook heeft paus Adriaan VI daarna door een legaat op de vorige Rijksdag, te Neurenberg, melding laten maken van dergelijke misbruiken, met de bereidverklaring om ze met hulp van de Almachtige te veranderen en te beteren 9).

Dit wordt tot onderdanigste herinnering aan de keizerlijke Majesteit daarom medegedeeld, opdat uwe Majesteit zich door niemand late bepraten of bewegen - gelijk zij zonder twijfel ook niet zal doen - alsof er geen misbruiken in leer en ceremoniën, in strijd met God en de Schriften, aanwezig zouden zijn.¹⁰

5) Juister: bisschop Libosus op het concilie van Carthago in 256, Opera Cypriani, Hartel, CSM., III 1, 448.

6) nl. de vijand van de waarheid. Vgl. Zwingli's woorden, beneden.

⁹ 7) Bernhard van Clairvaux, de *consideratione ad Eugenium papam*, I 10, III 2, 8, zie de Nederlandse vertaling van M. C. Slotemaker de Bruine in de serie *Klassieken der Kerk*, onder de titel *Bezinning*, Amsterdam 1951, blz. 37, 75 en 76. Vgl. ook Bernhard, In *Canticum* s. 33, 15 en 16. MPL 182, 740 v., 762; en 183, 958 v. Matth. 24 : 15.

8) Het IIIe Lateraanse concilie van 1215 is bedoeld, canon 10, Mansi XII, 998. Decr. Grieg. IX I, 31, 15.

9) De *gravamina* der Duitse Natie, *Deutsche Reichstagsakten*, Jüngere Reihe II, S. 661-718. Mirbt n. 418, bekort.

10) Instructie van paus Adriaan VI voor de legaat Chieregati op de rijksdag te Neurenberg 1522, *Deutsche Reichstagsakten* III, S. 397 v. Mirbt n. 420, bekort; hierin o.a.: git moet zeggen dat Wij eerlijk

En ofschoon dergelijke misbruiken van de ene op de andere keizerlijke Majesteit thans gemakkelijk met name zouden kunnen worden aangetoond en verhaald, komt het ons toch goed voor dit na te laten, omdat de keizerlijke Majesteit hierna stuk voor stuk zal zien en vernemen wat in de landen van de keurvorst van Saksen geleerd en gepredikt en hoe er met de ceremoniën en sacramenten gedaan wordt. Hieruit zal uwe keizerlijke Majesteit en menigeen, die met deze twist te maken krijgt, licht kunnen opmaken, wat daartegenover de misbruiken geweest zijn, die daardoor gevallen en afgeschaft zijn.

Maar opdat de keizerlijke Majesteit over de herkomst der leer, die in de landen van de keurvorst van Saksen geleerd wordt en over de afschaffing der ceremonie-misbruiken, die zichzelf noodzakelijk heeft gemaakt, kennis moge krijgen, zij aan een ieder, inzonderheid in de Duitse natie, bekend, dat men op bijna alle plaatsen weinig over de hoofdzaken van het Christelijk geloof gepredikt en geleerd, maar aan het volk veel schadelijke en onnodige leringen in plaats van Gods Woord voorgehouden heeft. En vooral over aflaten, waarover telkens weer quaestierders, die daarmee belast zijn, zo goddeloos en ongepast tot het volk hebben gesproken, dat daardoor oorzaak is gegeven om over deze en dergelijke valse leringen, die tot misleiding van het volk dreigden wortel te zullen schieten, te spreken en te disputeren.

Want onder andere schandelijke voorwendsels durfden sommigen openlijk op de kansel te zeggen en uit te roepen: wanneer het geld in de schaal viel, voer de ziel, voor wie dit geld er in geworpen was, direct ten hemel. Daarom was het op zijn plaats de mensen over zulke dingen Christelijk te onderwijzen, want wanneer men daarop nog langer, tot misleiding van het eenvoudige volk, stilgezwegen had, zou dergelijke godslastering, en daarmee ook de ware Christelijke religie in verachting hebben moeten komen, indien God niet uit genade en barmhartigheid daartegenover een bestendige en oprechte, ware leer gegeven had. Toen zich dan enigen uit de drang van hun geweten tegen zulk een onbehoorlijk prediken en uitkramen van aflaten verzetten, zijn de tegenstanders en hun aanhangers, die dergelijke ongegronde en lasterlijke leer, die zij over de aflaten, als boven vermeld, gedreven hadden, wilden verdedigen en vóórvechten, zoals ieder in het rijk weet, op het hardst met schrijven en schreeuwen van de kansels ingegaan en hebben de brutaliteit gehad bij hun vroegere onbeschaamde mededelingen nog meer ongegronde dingen vol te houden, zodat men aan onze kant alle reden had de beproefde Christelijke leringen tegen dergelijke valse leer in het licht te stellen en het volk met verwijzing naar de goddelijke heilige Schrift daartegenover te onderrichten, hoe men genade en vergeving van zonden verkrijgen en de gewetens door het geloof aan Christus troosten moet - hetgeen alle Christenen nodig hebben te weten. Daaruit moest wel volgen, omdat men daardoor gedwongen is geworden grondig ever hun ongepaste leer te spreken, dat door het aantonen van de goed gefundeerde waarheid het ene misbruik na het andere viel en, wanneer er een op goede gronden was afgeschaft, een tweede en een derde, dat daarop berustte, ook moest vallen, zoals het met een bouwwerk gaat wanneer de grond, waarop het gezet is, week is en niet vast. De prelaten hebben de bedoelde ongepaste preken en geschriften laten lopen en, zoals wel behoord had, niet ingezien, dat de zaak door die

bekennen, dat God deze vervolging Zijner Kerk toelaat ons de zonden der mensen, voornamelijk van de priesters en de prelaten van de Kerk ... Wij weten, dat op deze heilige Stoel reeds een aantal jaren lang vele verwerpelijke dingen bestaan hebben, misbruiken in geestelijke zaken, excessen in opdrachten, kortom, dat alles in zijn tegendeel is verkeerd ... Gij zult beloven dat, wat Ons betreft, Wij alle moeite zullen aanwenden, dat het eerst dit Hof (curia), vanwaar wellicht heel dit kwaad is uitgegaan, hervormd worde.

schrijverij zover gedreven is, dat vele redelijke en geleerde lieden, die de geschriften van beide kanten tegenover elkaar hebben gewogen en bekeken, aan onze partij en onze leer hun instemming hebben gegeven en deze voor Christelijk en goed hebben gehouden en geoordeeld. Namelijk dat aan onze kant, over het stuk, hoe men genade en vergeving van zonden moet verkrijgen, op de juiste wijze wordt geleerd en dat de voorwendsels van de tegenstanders ongegrond en onjuist zijn, ja in strijd met de duidelijke, goddelijke Schrift verdicht zijn.

Zo kan ook uwe keizerlijke Majesteit genadig bedenken, dat het aan degenen, aan wie God de genade van het goede begrip van de goddelijke Schrift heeft verleend, niet paste daar maar voortdurend over te zwijgen en het Christelijke volk met dergelijke verdichte en ergerlijke leringen voortdurend te laten misleiden en het getuigenis der erkende waarheid te verbergen en achter te houden. Want zoals de heilige Chrysostomus zegt, wiens woord in het Decretum II c.11,9.3, c.86 *Nolite tienere* wordt weergegeven, *mag niemand uit mensenvrees nalaten vrijmoedig voor de waarheid uit te komen*. Want niet alleen is degene, die in plaats van waarheid leugen spreekt een valse getuige, maar ook degene, die niet vrijmoedig voor de waarheid uitkomt of haar niet verdedigt is een valse getuige. Dit wordt bevestigd door het woord van de heilige Paulus tot de Romeinen: met het hart geloven wij tot gerechtigheid en met de mond belijden wij tot behoudenis. Daartoe is dan ook geen ergernis te ontzien of te vrezen, dat daarom de waarheid niet tegenover de openlijke onwaarheid aan den dag gebracht zou worden. Want het is uwe keizerlijke Majesteit bekend, dat het nuttiger is in zaken des geloofs ergernis te laten ontstaan en groeien, dan dat uit vrees voor ergernis de waarheid verzwegen en onderdrukt zou blijven.

Daar nu echter ook de tegenpartij aan deze leer en haar predikers gaarne wilde aanwrijven, dat alle goede orde, ceremoniën en godzalige, nuttige kerkelijke gebruiken daardoor ondermijnd en vernietigd en ook, zoals zij zonder grond durven te zeggen, goede werken verboden zouden worden, zal uwe keizerlijke Majesteit uit de hierna volgende berichten en artikelen van de bedoelde leer bespeuren, hoe het werkelijk met de kerkelijke gebruiken, ceremoniën en anderszins in de landen van de keurvorst van Saksen gesteld is, ook wat daar algemeen geleerd wordt; en of rechtschappen Christelijke werken en ordeningen en andere godzalige dingen vernietigd, weggeworpen en ondermijnd worden of niet, en dat dergelijke beschuldigingen een onnodige en ongegronde, onware aanklacht zijn, want deze leer bedoelt dit geenszins.

MELANCHTHONS ONTWERP II

Fragment 1530

Menigeen weet, dat er lange tijd veel groot en schadelijk misbruik in de Kerk op het gebied van de Christelijke leer en andere geestelijke dingen bestaan heeft. Daarover hebben vele hooggeplaatste en voortreffelijke lieden, vóór deze tijd, zeer geklaagd, zoals uwe keizerlijke Majesteit zich genadig zal weten te herinneren, dat te Worms op uwer Majesteits Rijksdag veel van zulke misbruiken bijeengebracht en bij uwe Majesteit door de Stenden ingediend zijn.

Evenzo heeft later paus Adriaan VI door een legaat voor de Rijksstenden te Neurenberg daar melding van laten maken en hen er mee getroost, deze misbruiken zoveel mogelijk te zullen veranderen en beteren.

Onder andere misbruiken is het voornaamste geweest, dat men in bijna alle scholen, kloosters en kerken weinig van de hoofdzaken van het Christelijk geloof heeft gepredikt en geleerd, maar het volk heel wat schadelijke leer heeft voorgehouden van valse godsdienst, waardoor de gewetens ten hoogste en zeer bezwaard zijn geworden, en menselijke instellingen, orden, dienst van heiligen, bedevaarten, aflaten en andere onnodige en ondeugdelijke dingen meer plaats gingen innemen tot verderf der zielen, dan wat het Evangelie leert om de gewetens te troosten. Daarbij werden dagelijks nieuwe misbruiken om derwille van het genot, nieuwe stichtingen, nieuwe misbruiken in de Mis, nieuwe heiligen en andere dingen uitgedacht, en oefenden de monniken zulk een tirannie uit, dat niet alleen geringe lieden, maar ook bisschoppen en andere prelaten er het zwijgen toe moesten doen, waardoor in de eerste plaats die grote afkeer bij velen tegen de monniken is opgekomen.

Want men weet, hoe de zaak met de aflaten zich in het begin toegedragen heeft, die aanleiding gaf om over allerlei misbruiken te spreken. Want waar men zulke onchristelijke dingen leert: als het geld in de schaal viel, voer ten hemel de ziel, en vele andere onbehoorlijke praatjes, niet alleen in strijd met Gods Woord, maar ook met het pauselijk recht, was het op zijn plaats, dat geestelijken en predikers de mensen daarover onderhielden; want ook als daar geen verder Christelijk onderricht over gegeven ware, zouden zulke openlijke leugens toch hebben moeten vallen. En de ware Christelijke religie zou in verachting gekomen zijn als niet God de rechte en standvastige leer daartegenover geschonken had.

Toen nu Luther dit ondeugdelijke verkondigen en uitschrijven van aflaten, zoals hij zich verplicht wist, met een korte Latijnse preek (95 Stellingen van 31 okt. 1517) op zijn plaats gezet had en daarbij de macht van de paus in ieder opzicht ten eerste had ontzien, zijn de tegenstanders hem zo krachtig aangevallen met Latijnse en Duitse smaadschriften, dat hij genoodzaakt is geweest de grond en reden van zijn overtuiging duidelijk te maken.¹⁰

Hij heeft daarbij zo vele grote en belangrijke dingen gezegd over hoe men de gewetens door het geloof in Christus moet troosten, dat vele geleerde en redelijke lieden zijn leer voor Christelijk en onmisbaar bevonden en gehouden hebben, terwijl tevoren veel valse en onware leer over dit punt: hoe men genade en vergeving van zonde verkrijgen moet, verkondigd en geschreven was. Terwijl toch dit stuk in de Christenheid de voornaamste prediking en leer van de genade van Christus behoort te zijn. Daarom heeft dan ook Luther om te beginnen geen andere misbruiken aangeroerd, maar alleen deze hoofdzaak op de voorgrond gesteld, die alle Christenen in de voornaamste plaats moeten weten. Maar de tegenstanders hebben niet opgehouden voor en na tegen Luther met dagvaardingen,¹¹ excommunicaties¹² en onbehoorlijke geschriften te strijden en hebben veel meer misbruiken gaande gemaakt en door hun eigen onhandig optreden zich zelf zulk een afval bezorgd, dat er op vele plaatsen verandering is gevolgd; waarbij Luther er op uit geweest is om misplaatste leer en overbodige verandering op 't heftigst tegen te gaan.

Want ook vóór Luther hebben verscheidene anderen niet alleen het leven der geestelijken, maar ook vele dogma's bestreden, waaruit veel groot ongenoegen voortgekomen zou zijn, indien Luther dit niet was tegengegaan.

¹⁰ Een beroemd geworden preek van Luther 'over aflat en genade', en zijn 'Resolutiones over de kracht van de aflaten', 1518.

¹¹ Dagvaarding om binnen 60 dagen naar Rome ter verantwoording te komen; door Luther te Wittenberg ontvangen op 7 augustus 1518.

¹² De bul 'Exsurge Domine' van 15 juni 1520 dreigde, de bul 'Decet pontificem Romanum' van 3 januari 1521 sprak de excommunicatie uit.

9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS

INLEIDING

In zijn openingsrede voor de Rijksdag te Augsburg op 20 juni 1530 vroeg keizer Karel V aan alle partijen hun geloofsovertuiging duidelijk op schrift te stellen. Daartoe was de Lutherse Confessie door Melanchthon samengesteld, die later alleen als de Augsburgse Confessie bekend zou staan.

H. Zwingli heeft zijn '*Fidei expositio*' ingezonden (zie beneden).

Er is nog een derde Belijdenis geweest, ingezonden namens de vier steden Straatsburg, Constanz, Memmingen en Lindau. Ze heet de Confessio Tetrapolitana, de Vier-Stedenbelijdenis.

Aangezien de Lutheranen, ook Melanchthon, niet tot mede-ondertekening van hun Confessie toelieten degenen, die in de Avondmaalsleer van hen naar Zwingliaanse trant verschilden, zagen de vertegenwoordigers van Straatsburg, Sturm en Pfarrer, in, dat er hunnerzijds iets zou moeten gebeuren. Zij verzochten, dat de theologen Bucer en Capito ook naar Augsburg gezonden zouden worden en dit is geschied. Toen nu zelfs de landgraaf van Hessen, Zwingli's vriend, de Lutherse Confessie ondertekende, zag Bucer zich met Capito genoodzaakt - trouwens op wens van de raad van Straatsburg - een eigen Belijdenis te ontwerpen. Begeerd had men dit niet; veel liever had men de onenigheid in de avondmaalsopvatting niet aldus op de Rijksdag willen documenteren. Maar dit kon nu niet meer vermeden worden. De terminologie in deze Belijdenis gebruikt, lag dan ook zo dicht mogelijk bij die van de Lutheranen en het gehele stuk verklaarde zichzelf als bijna overbodig, omdat de keizer door de andere Confessie reeds voldoende ingelicht was.

Op 2 juli 1530 verklaarden Constanz, Memmingen en Lindau, mits het Avondmaalsartikel, dat oorspronkelijk inderdaad zeer uitvoerig was, bekort werd, zich bereid tot mede-ondertekening. Vertegenwoordigers van de Vier Steden zouden het geschrift op 8 juli aan de keizer mogen aanbieden. Zij moesten die gehele morgen antichambleren en konden de volgende dag terugkomen. Toen bleek de keizer op jacht te zijn gegaan en bleef hun niets over, dan het aan de kanselier - en wel de in 1521 verdreven bisschop van Constanz! - ter hand te stellen.

Op 8 juli kwam juist ook Zwingli's 'Verantwoording des Geloofs' te Augsburg aan. De Vier Steden lieten zich echter niet als strikte Zwinglianen in de hoek drukken, te minder, nu bleek, dat de keizer de 'sacramentariërs' allen samen zoveel mogelijk door de Lutheranen wilde laten verloochen en bestrijden. Deze toeleg is de keizer niet gelukt: daarvoor was de tegenstelling tussen de Lutheranen en hem reeds te groot.

De Vier-Stedenbelijdenis is op de Rijksdag niet voorgelezen, waarop de praefatie bij de uitgave van 1531, (zie onze tekst onder) met verontwaardiging wijst. Wel is ze weerlegd, in een door Johann Eck, Faber, Cochlaeils e.a. ontworpen *Confutatio*. Slechts door handigheid verwierven de gezanten der steden hier een afschrift van, het werd hun niet verstrekt. Op 25 oktober werd deze *Weerlegging*, die met name de biblicistische argumentatie, waarmee de Belijdenis aanvangt, tracht te ontzenuwen, in hun tegenwoordigheid voorgelezen. Bij monde van Sturm hielden de steden, met alle respect voor de keizer, hun standpunt onverwrikt vol, wat haar in het keizerlijk *Besluit* (Abschied) van de Rijksdag, van 19 november 1530, de openlijke tegenstand kostte van Karel V, 'als Rooms Christelijk keizer, opperste voogd en beschermer van de heilige Christelijke Kerk van ambtswege'.

Met verwerping van de opvattingen in dit Besluit, sloten de Vier Steden zich in het begin van het jaar 1531 bij het Schmalkaldisch Verbond aan. Daardoor kwam hun '*Confessio Tetrapolitana*' eerst naast de '*Confessio Augustana*' te staan, maar werd zij op den duur geheel verdrongen.

In augustus 1531 is de Vier-Stedenbelijdenis te Straatsburg in druk verschenen, met de tekst: *Indien iemand Diens wil gehoorzamen wil, zal hij van deze leer erkennen of zij uit God is, dan of Ik van Mijzelf spreek* (Joh. 7 : 17), als motief. Zij is vergezeld van een apologie, '*Schriftliche Beschirmung und Verthedigung*', door **Bucer** tegen de Confutatio opgesteld, en wordt voorafgegaan door de opdracht aan de keizer, die men hier in vertaling lezen kan.

De op de Rijksdag ondervonden en van alle recht en redelijkheid ontdane minachting heeft de geërgerde toon van deze voorrede uitgelokt. Zij bepleit formeel het goed recht, en materieel de rechtmatigheid van de inhoud der Tetrapolitana en bovendien de opportuniteit van deze publicatie. Zij legt ook weer nadruk op de loyaliteit van de steden. Als een historisch document van grote illustratieve waarde voor het gehele reformatieproces rondom de Rijksdag van 1530 verdient dit inleidende pleidooi hier zijn plaats.

J. Ficker, *Die Originale des Vierstädtebekenntnisses 1530*, *Geschichtliche Studien* A. Hauck, Leipzig 1916, blz. 240-251.

DE VIER-STEDENBELIJDENIS 1530

Opdracht aan de keizer

De magistraten van de steden Straatsburg, Constanz, Memmingen en Lindau bidden allen, die in Christus onze Verlosser geloven, de wasdom van de Heilige Geest toe en bieden hun diensten aan.

Uw geheiligde keizerlijke Majesteit heeft op de Rijksdag ten vorigen jare te Augsburg gehouden onmiddellijk bij de opening daarvan, aan de keurvorsten en de overige vorsten en Stenden van het heilige Roomse rijk onder andere doen uiteenzetten, dat het tot haar eerste wensen behoorde een oplossing en weg te zoeken om dat ernstige en schadelijk geschil over de godsdienst, dat Duitsland reeds een aantal jaren in onrust heeft gebracht, te slechten en een vaste eendracht te herstellen; en dat zij daarom verzoekt en ernstig eist, dat de keurvorsten en de overige aanzienlijken van het keizerrijk en de Stenden over deze twisten en dit maar al te ernstige geschil, en over hetgeen de clerici menen dat door de wereldlijken, of de wereldlijken menen dat door de clerici, of beiden door anderen van hun eigen stand, verkeerd gedaan wordt, allen afzonderlijk hun oordeel en wat zij geloven, dat er geneesmiddelen tegen kunnen zijn, voor zoveel zij daarin haar¹³ belang of dat van het gemenebest zien, in het Latijn en in het Duits opstellen en haar aanbieden, met dien verstande, dat zij niet op zozeer hun eigen belangen als op de publieke zullen letten; en dat zij hierop vooral zullen letten, dat na grondige beschouwing, kennisname en overweging van de oorzaken en het wezen van dit gehele geschil en deze scheuring, alles gemakkelijk bevredigd en hersteld kan worden, en een manier van leven hernieuwd worde, die waarlijk eendrachtig en daarom Christus waardig is.

Aan dit zo ernstig en dringend verzoek hebben de onzen, die wij als gezanten naar die Rijksdag gezonden hadden, willen voldoen, zoals het behoort en daarom de

¹³ nl. van de keizerlijke Majesteit

hoofdpunten van die dingen, die bij ons als de leerstellingen van Christus, steunend op de heilige Evangelien en de overige heilige Schriften, reeds lang plegen geleerd en aan het godsdienstige volk in de Kerken onderwezen te worden, door enigen van onze predikers, die wij aan hen toegevoegd hadden, in het Latijn en in het Duits, in een korte samenvatting op de wijze van een confessie, zo goed als het in der haast en in de korte daarvoor toegestane tijd mogelijk was, doen opstellen; en zij hebben dat terstond aan zijn keizerlijke Majesteit, zoals deze bevolen had, aangeboden. Op die manier hebben zij van het geloof en van de eredienst, die wij aanhangen en van de dingen, die bij ons naar het voorschrift van het Evangelie hervormd zijn, in onze naam aan haar getracht rekenschap te geven en tegelijk getuigenis af te leggen van onze toewijding aan haar.

Terwijl er echter na de aanbieding van deze Confessie gedurende enige maanden verder niets over deze zaak met onze gezanten onderhandeld was en dit in strijd met de hoop, zowel om de brief, waarmee zijne keizerlijke Majesteit de Rijksdag bijeen geroepen heeft, als vooral op grond van de wens, die wij zo-even in herinnering hebben gebracht, is aan het begin van de Rijksdag aan onze gezanten, in tegenwoordigheid van zijne keizerlijke Majesteit, de keurvorsten en andere vorsten en de Stenden van het heilige keizerrijk, en terwijl er nog allerlei anderen waren toegelaten, een Confutatio voorgelezen, die zekere doctoren, die met de titel van theologen pronken, gezworen dienaren van de tegenpartij, hadden samengesteld.

Onze Confessie was nog niet voorgelezen en heeft geen ogenblik de aandacht gehad. Vervolgens hebben ze verreweg het meeste, dat wij beleden hebben, omgedraaid en met slecht bijeengebrachte Schriftteksten en onbetekenende weerleggingen bestreden. En op deze gronden hebben zij gemeend zijne keizerlijke Majesteit tegen ons op te mogen zetten en ons bij alle weldenkende godsdienstige mensen gehaat en verfoeilijk te maken.

Om derhalve niet door te zwijgen geloof aan een dergelijke goddeloze beschuldiging en hun woeste lasteringen te doen ontstaan en opdat niet iemand zou denken, dat wij de waarheid van Christus, die wij belijden, prijsgeven, hebben wij besloten deze onze Confessie te publiceren met toevoeging van de Apologie, die wij kortgeleden onze geestelijken opgedragen hebben gereed te maken. Want het was plicht de heilbrengende leer van Christus, ons door de zo bijzondere goedheid Gods bekend gemaakt, niet aan zo grote godslastering over te laten en te verdragen, dat wij door zo afschuwelijke maar even valse beschuldigingen gebrandmerkt, tot een publieke aanstoot werden gemaakt.

Die confutatores [weerleggers] stelden, hun hele Confutatio door, de meest directe leerstellingen van Christus als goddeloosheid en ketterij aan de kaak, en beschuldigden ons van scheurmakerij in de allerheiligste katholieke Kerk en afvallers van het ware geloof en van de dienst van Christus, tot allerlei aller-verderfelijkste en ontstellende dwalingen en secten, tenslotte ook van trouwbreuk tegenover de keizer, grove en brutale weigering van de verschuldigde gehoorzaamheid en belasterden ons ook nog op alle mogelijke andere manier.

Opdat gij, die de naam van Christenen draagt, kunt leren hoe er niet de minste schijn van waarheid in die lasteringen steekt, bidden wij u, bij de glorie van Jezus Christus, om wie het ons in deze dingen alleen maar te doen is, deze onze Confessie en de Apologie daarvan, waarin met strikte nauwkeurigheid de woorden en argumenten van de weerleggers aangehaald zijn, te lezen en alles nauwkeurig te vergelijken met de Schriften, en de gronden van ons en van die weerleggers tegenover elkaar te willen afwegen. Indien gij u hiertoe laat verbidden, zijn wij er zeker van, dat gij zult inzien, dat

wij de onbetwifelde geboden van Christus volgen en overeenkomstig Zijn wil met de hoogste en ware toewijding, die reeds genoemd is, naar zijne keizerlijke Majesteit luisteren, gelijk wij stellig niet alleen aan deze onze zeer genadige keizer, die wij na God als de hoogste gebieder op aarde eren, in alles gehoorzamen, maar ook aan alle vorsten en aanzienlijken en alle Christenen ons van harte dienstvaardig en verplicht willen betonen.

Ten laatste zal God dit, hoeveel wolken van laster de kinderen der duisternis ook uitstorten, wel aan de hele wereld duidelijk laten worden, zoals Hij altijd doet, en evenals Zijn waarheid, zo zal Hij ook onze onschuld aan het licht brengen.

Hiertoe hebben wij hun door deze uitgave van onze Confessie en de Apologie van dienst willen zijn, maar wij hebben niemand op onvriendelijke wijze willen aanvallen, laat staan met scheldwoorden bezoedelen, hoezeer wij zelf door de weerleggers met ontzettende lasteringen en scheldpartijen beschimpt en mishandeld zijn. Bedenkend immers Wiens zaak wij behartigen, hebben wij er zorg voor gedragen, dat onze Apologie zo weinig scherp mogelijk zou zijn. Want door de waarheid, niet door scheldwoorden komt in deze dingen de overwinning tot stand. Daarom ligt het ook op onze weg van de hoop, die in ons is, verantwoording af te leggen met zachtmoedigheid, zoals Petrus geleerd heeft (I Petrus 3 : 15).

Indien deze uitgave aan iemand misplaatst voorkomt, dan verzoeken wij hem zijn oordeel zo lang op te schorten tot hij, na lezing van onze Apologie, begrepen heeft op welke wijze niet wij - dit kon hoe dan ook verdragen worden - maar de onaantastbare leerstellingen van Christus aangevallen en behandeld zijn. Wij weten zeker, dat er niemand is, wie de religie ter harte gaat en bij wie de Geest van Christus woont, die als hij heeft ingezien op wat voor manier zij tegen de waarheid geraasd hebben, niet verklaard zou hebben, dat wij de majesteit Gods te kort gedaan hadden, indien wij tegenover een zo grote en zo vreselijke beschuldiging hadden gezwegen. Christus, de waarheid zelf en onze vrede, geve dat wij in Hem, nadat alle dwalingen en goddeloosheid is verslagen, en wij Zijn ware dienst hebben omhelsd, er als één uit te voorschijn komen, om in voortdurende en gelukkige onderlinge vrede te leven.

A
M E
N

Vertaald naar de praefatio in: *Confessio Religionis Christianae, Sacratissimo Imperatori Carolo V. Caesari Augusto in Comitij Augustae. Anno M.D.XXX. per Legatos Ciuitatum Argentorati, Constantiae, Memmingae, et Lindaviae exhibita*, uitg. d. Georg Ulrich Andlanus, Straatsburg, september 1530 (Bibl. Thys., Leiden).

De tekst der Vier-Stedenbelijdenis, zonder de opdracht, is te vinden in E. F Karl Muller, *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, Leipzig 1903, blz. 55-78.

10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V

INLEIDING

Het was de officiële wens van keizer Karel V, dat op de Rijksdag te Augsburg, 1530, allen bij hem een verantwoording van hun geloof, in het Latijn en het Duits, zouden indienen. De berichten, die Zwingli over de stemming, die te Augsburg heerste en over de kansen voor de Evangelischen van Jakob Sturm, de stadsmeester van Straatsburg, en langs andere wegen ontving, waren verre van opwekkend. Sturm, die reeds tijdig te Augsburg aanwezig was, verwachtte niet, dat de Straatsburgse, Zuidduitse en de Zwitserse opvattingen bij de Lutheranen ook maar een schijn van een betere kans hadden dan bij de Katholieken; en zijn inzicht was juist. Ofschoon hij nog wel enige mildheid bij de keizer persoonlijk aanwezig achtte, begreep hij anderzijds heel goed, dat het herstel van de positie der Kerk hem toch boven alles zou gaan. Toen voorts bleek, dat het onmogelijk zou zijn om een gemeenschappelijke Belijdenis tot stand te brengen, waarin de genoemde gebieden en steden zich zouden kunnen verenigen en dat de Lutheranen in elk geval hun Confessie zouden indienen, spoorde Sturm in een brief van 20 juni 1530 Zwingli aan om een verantwoording van het geloof van de 'onzen' op te stellen: wie weet of God niet langs deze weg de keizer op de hoogte wil brengen van de verkeerde handelingen van de Roomse paus en de zijnen'.

Hij zond aan Zwingli tevens een van de grootste strijdgeschriften van Johannes Eck toe, waarin deze 404 ketterijen uit de boeken, van Luther en Zwingli bijeengebracht had als stellingen om daarover te Augsburg te disputeren! Eck was reeds een oude tegenstander van Zwingli, sedert 1524 en met name sedert het Zwitserse dispuut te Baden, 1526, waarna Eck zijn boek over Het offer der Mis (1527) had uitgegeven. Ook Luther's Schwabacher Artikelen deed Sturm aan Zwingli toekomen, waarin de tegenstelling tot de Zwitsers onverbloemd uitkwam. Het waren de dagen, waarin de Vier-Stedenbelijdenis door Bucer en Capito ontworpen werd.

In zeer korte tijd heeft Zwingli zijn 'Fidei ratio', 'Verantwoording of rekenschap des Geloofs' opgesteld. Zij werd in haar geheel aan de keizer gericht, en is als zodanig tevens een apologie en een pleidooi, hetgeen in het bijzonder in de korte inleidende en in de uitvoeriger slotwoorden tot uitdrukking komt. Zwingli beroept zich daarin op de gehele Rijksdag, waartoe ditmaal de eedgenootschap niet uitgenodigd was en waar alleen de vijf Katholieke gebieden, Uri, Schwyz, Unterlanden, Zug en Luzern zich toch, hadden doen vertegenwoordigen.

Deze verantwoording is van grote betekenis voor de kennis van Zwingli's theologie. Zij is een persoonlijk belijdenisgeschrift zoals hijzelf in de inleiding zegt, in de eerste persoon enkelvoud opgesteld, waarover hij niemand geraadpleegd heeft en dat ook niet op een beslissing van het volk wil vooruitlopen. Intussen was er volstrekt geen distantie tussen Zwingli's overtuiging en die van zijn volk.

Voor de Nederlandse lezer is in het bijzonder van belang hetgeen Zwingli over de Kerk en over de sacramenten zegt. Zijn theologie heeft een diepgaande en blijvende invloed op het Nederlandse Protestantisme geoefend. Zij sloot bij de aangeboren denkwijze vooral van de Noord-Nederlandse Christenen aan; het Calvinisme heeft dit denken veel meer een verstandelijke vorm gegeven. Het Zwinglianisme staat in bepaalde opzichten dichter bij de Bijbel, het Calvinisme brengt een meer doorgewerkte systematisering tot stand. Dit betekent niet, dat Zwingli ten aanzien van enig

fundamenteel dogma omtrent God, de Drieëenheid, de verzoening of zelfs de prae-destinatie in de grond anders leert dan Calvijn of Luther; wel hanteert hij de Bijbelse gegevens daarin op een andere manier. Hij slaat hier - en elders - een enigszins docerende toon aan. In het artikel over de Kerk komt hij zodoende tot vereenvoudigde en duidelijke onderscheidingen, die op oudere probleem. stellingen berusten, maar in de problematiek van de 16de eeuw een nieuwe functie gekregen hebben in de strijd met de Kerk van Rome. Zwingli toont zich in alle opzichten minder traditioneel dan Luther. Met Luther verenigt hem één zeer belangrijk punt: de autarkie, de genoegzaamheid van het geloof.

Zwingli's leer over de sacramenten vindt men hier uitvoerig. Zij zijn voor hem symbolen; zonder dat men Zwingli spiritualist zou mogen noemen, voert hij de stelling, dat de Geest geen geleider nodig heeft maar zelf alles meebrengt, tot de uiterste grens. Over het verschil met Luther behoeft hier niet gesproken te worden. Veel interessanter is het om vast te stellen, dat zelfs Calvijn bij Zwingli vergeleken traditioneel schijnt. Dit was Calvijn in werkelijkheid toch niet. Maar Zwingli staat op dit punt nu eenmaal anders dan alle andere reformatoren, daardoor lijkt het zo.

Inzake de Wederdoperij stond hij voorts door en door afwijzend. Het gaan tot aan zekere grenzen betekent bij de reformator nog geheel iets anders dan die te overschrijden.

De beide artikelen die hier volgen, zijn voor ons de meest belangwekkende en geven aan de keizer, resp. de Rijksdag en de tegenstanders op openhartige wijze een inzicht in Zwingli's leer. Hij geeft zijn gehele argumentatie erbij, eveneens zonder terughouding, maar hij weet tegen wie hij spreekt en doet dit met bescheidenheid. Aan zijn overtuigdheid en zekerheid doet zulks - men zie het slot, waarin de meest felle critiek op de wantoestanden niet ontbreekt - weer niets af.

De hier niet weergegeven artikelen of hoofdstukken handelen over: God, de voorzienigheid, de verzoening, de erfsonde, de kinderen der gelovigen; na de ecclesiologie en de sacramentsleer volgen: het Avondmaal - zeer uitvoerig -, de kerkelijke ceremoniën, de profetie - d.i. de prediking -, de overheid en het vagevuur, in totaal twaalf artikelen.

De *Fidei ratio*, 3 juli voltooid, werd door een stadsbode van Zürich naar Augsburg gebracht en daar reeds op 8 juli 1530 bij de vice-kanselier van het rijk ingeleverd met bestemming voor de keizer zelf. Ook in dit geval, zoals in bijna alle andere van overeenkomstige aard, is niet gebleken, dat de geadresseerde haar gelezen heeft.

Anderen echter zeker wel, want de Verantwoording is direct te Zürich, bij Zwingli's uitgever Froschauer, gedrukt en deze druk heeft te Augsburg gecirculeerd. Melanchthon kreeg een exemplaar in handen en reageerde erop in de trant van: liever paaps dan Zwingliaan. Luther drukte zich later nog grover uit, geërgerd vooral door Zwingli's beschuldiging van traditionalisme en diens kritiek op het bisschopsambt, dat in de Duitse Kerk gewijzigd gehandhaafd bleef.

De eigenlijke Rooms Katholieke kritiek kwam van Eck, die een *Repulsio articulorum* Zwingli, 'Afwijzing van Zwingli's artikelen', schreef. Hieruit blijkt een volkomen en zelfs ontstellend vooroordeel en wanbegrip. Eck, die te Augsburg met Melanchthon had geredetwist en een van de auteurs der Roomse *Confutatio* van de Confessie Augustana was, zei van Zwingli, 'dat hij geen Christen meer was, eer een Turk, Tataar, Hun, een Nebukadnezar, Antiochus of Heliodorus en beweerde, dat te Zürich alles geprofaneerd was'. En dit zei hij van een gebied en een stad waar de 'bibliocratie' heerste! Krasser onwetendheid en vuriger vijandigheid is van Katholieke zijde uit de

pen en het brein van een humanistisch gevormd theoloog nauwelijks gevloeid. Zwingli heeft hierop nog geantwoord in een uitvoerige brief aan de vorsten op de Rijksdag, waardoor de problemen echter niet dichterbij tot een oplossing zijn gebracht. Uit deze polemiek blijkt wel, hoezeer de gescheurde Kerk van toen gediend zou zijn geweest door een zelfstandig oordelende, van de gevormde partijen onafhankelijke scheidsrechter. Hierop richtten zich alle pleidooien. Zij trachten het odium ecclesiasticum, de haat en vijandigheid der kerkelijke zelfhandhaving te boven te komen, door de Evangelische argumentatie geheel open te leggen en geven daarbij elke kritiek, die eveneens in het Evangelie haar uitgangspunt neemt, op moedige wijze haar kans. Zij konden dit doen omdat zij zeker van hun zaak waren. De keizer zag hier echter geen roeping, ondanks zijn officiële wens, waarvan in het begin sprake was. Deze kans is dan ook in dit geval, gelijk in het algemeen door de Rijksdag te Augsburg, grof verspeeld. Geen enkel argument van Evangelische zijde is tot zijn recht gekomen, laat staan weerlegd. Zo moesten de Evangelischen en de oude Kerk wel steeds verder uiteen geraken.

Wij herhalen, dat Zwingli voor zichzelf sprak, niet in opdracht van Zürich of de overige hervormde kantons. Wanneer hij deze dan toch op de eerste bladzijde reeds noemt, en wel met de omschrijving: de steden van het Christelijk burgrecht, d.i. *eedgenootschap*, moet men het persoonlijke karakter van zijn Verantwoording ook weer niet te nauw nemen. De reformator was niet enkel meer een particulier persoon, maar de verpersoonlijking geworden van een grote volksbeweging.

Bron:

O. Farner, Huldrych Zwingli, IV, Zrich 1960.

W. Gussmann, D. Johann Ecks vierhundert Artikel zum Reichstag von

Augsburg 1530, Quellen und Forschungen zur Geschichte des Augsburgischen Glaubensbekenntnisses, 2. Bd., Kassel 1930.

11. VOORREDE VOOR DE FIDEI RATIO

Verantwoording des geloofs van Huldrych Zwingli voor Karel, Rooms keizer, die de Duitse Rijksdag te Augsburg houdt. 1530

Met spanning wachtten wij, die in de steden van het Christelijk burgrecht het Evangelie prediken, af wanneer ook van ons, Karel, gij heilige keizer der gerechtigheid, rekenschap van het geloof, dat wij bezitten en belijden, gevraagd zou worden. Terwijl wij daarop verdacht zijn, bereikt ons, meer bij geruchte dan door een betrouwbaar bericht, de tijding, dat zeer velen thans een volledige samenvatting van hun religie en van hun geloof gereedgemaakt hebben om aan u voor te leggen. Het mes is ons dus op de keel gezet. Want enerzijds zijn de liefde tot de waarheid en de zorg voor de openbare vrede voor ons een reden om hetgeen wij anderen zien doen, te eer ook zelf te ondernemen; maar aan de andere kant schrikt ons de korte tijd, die daarvoor nog ter beschikking staat, af, omdat wegens de haast, die u hebt - daarvan spreekt nl. het gerucht ook - alles te snel en om zo te zeggen oppervlakkig gedaan moet worden.

Voorts omdat wij, die als boodschappers van het Woord Gods in de steden en op het land van het genoemde burgrecht arbeiden, te ver van elkander en te verstrooid zijn om in zo korte tijd bijeen te kunnen komen om hetgeen het best aan uwe Hoogheid geschreven zou moeten worden, te bespreken.

Maar toen ik de belijdenis van de anderen en ook de weerlegging daarvan door hun tegenstanders zag, die toch zeker gereed gemaakt waren vóór er nog iets van hen gevraagd was, meende ik dat het van belang was wanneer ik alleen de verantwoording van mijn geloof, zonder vooruit te lopen op het oordeel van mijn volk, aflegde. Want wanneer ooit ergens gold dat men zich langzaam moet haasten, dan moest ik mij nu zoveel mogelijk haasten om niet uit sufheid achteraan te komen en om geen gevaar te lopen van een bedenkelijk zwijgen of hoogmoedige veronachtzaming verdacht te worden.

Ik bied u dus, o keizer, bij deze de samenvatting van mijn geloof aan met dien verstande, dat ik tegelijk verklaar, niet slechts het oordeel over deze artikelen maar over alles wat ik ooit geschreven heb of met Gods goedheid nog schrijven zal, niet aan één alleen of aan enkele weinigen, maar aan de gezamenlijke Kerk van Christus toe te vertrouwen en over te laten, bijaldien zij op last en ingeving van Gods Woord en Geest uitspraak doet.

Na de behandeling van vijf geloofsartikelen - zie de inleiding - volgt:

Ten **zesde** denken wij over de **Kerk** aldus.

Het woord Kerk wordt in de Schrift op verschillende manieren gebruikt.

Ten eerste voor de door God tot het eeuwige leven bestemde verkorenen. Deze Kerk bedoelt Paulus als hij zegt, dat zij vlek noch rimpel heeft. Zij is alleen bij God bekend, want Hij alleen kent, naar het woord van Salomo, de harten der mensenkinderen. Niettemin weten de lidmaten van deze Kerk zichzelf verkoren en lidmaten van deze eerste Kerk omdat zij gelovig zijn; van de andere leden weten zij het niet. Want zo staat in het boek Handelingen geschreven: en zovelen als bestemd waren tot het eeuwige leven, kwamen tot het geloof, (13:48). Dus wie gelooft, is tot het eeuwige

leven bestemd. Maar alleen de gelovige kan weten, wie waarlijk geloven. Hij is er reeds nu zeker van een uitverkorene van God te zijn, want hij bezit als onderpand de Geest, naar het woord van de apostel; aan God gewijd en voor Hem verzegeld, weet hij zich waarlijk vrij en een zoon des huizen te zijn en niet meer slaaf. Want deze Geest misleidt niemand. Wanneer Hij ons telkens weer zegt, dat God onze Vader is, en wij Hem welverzekerd en onbevreesd Vader noemen, in de zekerheid, dat wij de eeuwigheid beërven zullen, dan is de Geest van de Zoon Gods stellig in onze harten uitgegoten. Wie zo zeker en welverzekerd is, is daarom zonder twijfel verkoren; want wie geloven, zijn tot het eeuwige leven bestemd. Wanneer er echter velen verkoren zijn, die nog geen geloof bezitten, waren dan de Moeder Gods, Johannes, Paulus, zolang zij nog zeer kleine kinderen waren, soms niet verkoren - en wel van vóór de schepping der wereld? Maar zelf wisten zij het niet, noch op grond van hun geloof noch op grond van een openbaring. Waren Mattheüs, Zacheüs, de moordenaar aan het kruis en Maria Magdalena niet vóór de grondlegging der wereld verkoren? Toch wisten zij het niet, totdat zij door de Geest verlicht en door de Vader tot Christus getrokken waren. Hieruit volgt dus, dat deze eerste Kerk slechts bij God bekend is en dat alleen de mensen met een vast en onaangevochten geloof van zichzelf weten lidmaten van deze Kerk te zijn.

Vervolgens wordt het woord *Kerk* in het algemeen voor allen gebruikt, die met de naam van Christus aangeduid werden, dat is die Christus belijden en van wie een groot deel Christus voor de ogen der mensen door belijdenis of door de deelname aan de sacramenten erkent, maar in hun hart desalniettemin hetzij voor Hem terugdeinst of Hem niet kent. Tot deze Kerk behoren naar onze overtuiging allen, die voor de naam van Christus naar buiten uitkomen. Zo behoorden Judas Iskariot tot de Kerk van Christus en allen, die zich weer van Christus hebben afgekeerd. De apostelen hielden Judas immers evengoed voor een lid van de Kerk als Petrus en Paulus, hoewel hij het volstrekt niet was. Christus wist echter wie de Zijnen en wie van de duivel waren. Deze Kerk is dus waarneembaar, ook al komt zij in deze wereld niet bijeen; het zijn allen, die voor Christus uitkomen, al bevinden zich vele verworpenen onder hen. Christus heeft haar door die lieflijke allegorie van de tien maagden, van wie een deel wijs en het andere deel dwaas was, voorgesteld. Deze Kerk wordt ook dikwijls de verkorene genoemd, ofschoon zij niet als de eerste zonder vlek is, maar zij wordt in gelijke zin *verkoren* genoemd als zij naar menselijk oordeel op grond van de naar buiten waarneembare belijdenis Kerk Gods is. Want wij houden hen voor gelovig en verkoren die zichzelf tot Christus rekenen. Zo schreef Petrus dan ook: aan de verkorenen in Pontus, enz., waarbij hij met de uitdrukking 'verkorenen' allen bedoelt, die tot de Kerken behoorden, waaraan hij schrijft, niet alleen de uitdrukkelijk door de Heere verkorenen, want dezen waren aan Petrus niet bekend en dus kon hij aan hen ook niet schrijven.

Tenslotte wordt het woord *Kerk* voor elke afzonderlijke gemeente (Kilchlaëre) van deze algemene en zichtbare Kerk gebruikt, zoals de Kerk te Rome, te Augsburg, te Lyon. Er zijn ook nog wel andere betekenissen van het woord *Kerk*, maar het heeft geen nut die nu op te noemen.

Ik geloof derhalve, dat er één Kerk is van degenen, die dezelfde Geest bezitten, door welke zij zekerheid ontvangen ware zonen van het Huis Gods te zijn. Dat is de eerste Kerk. Ik geloof, dat deze Kerk in de waarheid niet dwaalt, wel te verstaan in de voornaamste grondslagen van het geloof, waar alles om draait. Ik geloof ook dat de algemene, zichtbare Kerk één is, indien zij de ware belijdenis, waarover reeds gesproken is, vasthoudt. Ik geloof ook, dat tot deze Kerk allen behoren, die naar het

gebod en de belofte van Gods Woord belijden tot haar te behoren. Ik geloof, dat de kinderen van Izak, Jakob, Juda en allen, die uit het zaad van Abraham stammen, ook de kinderen, wier ouders in de allereerste tijden van de Kerk op grond van de prediking der apostelen voor Christus gekozen hebben, tot deze Kerk behoren. Wanneer immers Izak en de andere aartsvaders er niet toe behoord hadden, zouden zij het kenteken van de Kerk niet ontvangen hebben. Wanneer dus zij tot de Kerk behoorden, hebben ook de zeer kleine kinderen in de vroegste Kerk tot haar behoord. Daarom geloof en weet ik, dat zij door het sacrament van de doop betekend zijn. Want ook kinderen belijden wanneer zij door hun ouders tot de Kerk gebracht worden, of liever wanneer de belofte hen brengt; deze is voor onze kinderen niet kleiner, maar nog veel ruimer en rijker geworden dan ze voor de Hebreeuwse kinderen was.

Dat is dan ook de grond voor de doop en voor het brengen van de kinderen tot de Kerk, tegen welke alle wapenen en listen van de Wederdopers (letterlijk: doopverwoesters) niets vermogen. In elk geval moeten niet alleen de gelovigen maar ook de belijdenden, die volgens de beloften van Gods Woord tot de Kerk behoren, gedoopt worden. Anders zou immers ook geen apostel ooit iemand dopen omdat geen apostel over het geloof van enig mens, die belijdt en zichzelf tot de Kerk rekent, zekerheid bezit. In ieder geval zijn Simon de tovenaars, Ananias, ook Judas en wie allen nog meer, gedoopt omdat zij beleden, terwijl zij toch geen geloof hadden. In onderscheid van hen werd Izak als kind besneden terwijl hij nog geen belijdenis had afgelegd en ook nog niet geloofde; veeleer legde de belofte de belijdenis in zijn plaats af. Omdat zich nu echter onze kinderen in dezelfde situatie als de Hebreeuwse bevinden, treedt ook de belofte van onze Kerk voor hen in de plaats en belijdt. In waarheid vergt daarom de doop evenals de besnijdenis - wij spreken van het sacrament van de doop - slechts één van beide: hetzij de belijdenis, d.w.z. de verklaring tot Christus te behoren, hetzij het verbond, d.w.z. de belofte. Dit alles zal nog wel duidelijker worden uit hetgeen volgt.

Ten **zevende**. Ik geloof, ja ik weet, dat alle sacramenten er zo verre van zijn de genade te verlenen, dat zij die zelfs niet aanbrengen of uitdelen. Het zou kunnen, almachtigste keizer, dat ik u hierin al te kras schijn, maar mijn mening is goed gefundeerd. Want gelijk de genade van de goddelijke Geest komt of geschonken wordt (ik spreek Latijn, wanneer ik 'genade' (gratia) voor vergeving, kwijtschelding en vrije gunst gebruik) komt deze gave slechts aan de Geest toe. De Geest nu heeft noch een leider noch een vervoermiddel nodig, want Hij is zelf de kracht en drager, die alles aanbrengt, Hij behoeft niet gebracht te worden. Wij lezen ook nooit in de heilige Schrift, dat iets zichtbaars, zoals de sacramenten, met zekerheid de Geest meebrengt; integendeel, indien ooit iets zichtbaars met de Geest medegebracht is, dan was de Geest de drager en niet dat zichtbare. Zo kwamen, toen een sterke wind opstak, tegelijk door de kracht van de wind de vurige tongen mee, maar niet de wind door de kracht der tongen). Zo bracht de wind kwakkels mee en voerde sprinkhanen weg, maar geen kwakkels of sprinkhanen waren ooit zo snel, dat zij de wind konden meebrengen. Evenzo, toen een wind, sterk genoeg om zelfs bergen op te heffen, Elia voorbijging, werd de Heer toch niet door die wind meegedragen. Enzovoort.

Kortom, de wind waait waarheen hij wil, dit wil zeggen waait zoals zijn aard is; en gij hoort zijn geluid, maar gij weet niet, vanwaar hij komt of waar hij heengaat. Zo is een ieder, die uit de Geest geboren wordt, dat wil zeggen hij wordt onzichtbaar en niet waarneembaar verlicht en aangetrokken. De waarheid heeft dit gesproken. De genade van de Geest wordt dus niet door dit onderdompelen, niet door dit drinken, niet door

die zalving bemiddeld. Want indien dit zo was, zou men ook weten hoe, waar, waardoor en waarheen de Geest gebracht werd. Zijn namelijk de tegenwoordigheid en de werking van de genade aan de sacramenten gebonden, dan werken zij daar waarheen zij gebracht worden. Waar men ze niet gebruikt, verslapt alles in betekenis.

Er bestaat ook geen grond voor, als de theologen voorwenden, dat men van tevoren een zekere voorbereiding van de stof of van de ontvanger van het sacrament moet eisen, hetgeen betekent, dat de genade van de doop of van het Avondmaal naar hun zeggen slechts gegeven wordt aan degene, die er voor toegerust is. Wie namelijk volgens hun mening de genade door de sacramenten ontvangt, rust of zichzelf daarvoor toe of wordt door de Geest voorbereid. Rust hij zichzelf toe, dan zijn wij dus in staat uit eigen krachten [tot ons heil] iets bij te dragen en heeft de vóórkommende genade geen betekenis. Wordt iemand door de Geest tot het ontvangen van de genade voorbereid, dan vraag ik of dat ook door het sacrament als geleider of buiten het sacrament om geschiedt. Indien door tussenkomst van het sacrament, dan wordt dus de mens door het sacrament op het sacrament voorbereid, en zo zou het dan tot in het oneindige door moeten gaan, want steeds wordt het sacrament ter voorbereiding op het sacrament vereist. Worden wij echter zonder sacrament op het ontvangen van de sacramentele genade voorbereid, dan is de Geest, in Zijn goedheid, reeds vóór het sacrament aanwezig en zo valt ons de genade dan ook ten deel vóór het sacrament uitgereikt wordt. De sacramenten worden, gelijk hieruit volgt, geschonken, tot een openlijk getuigenis van de genade, die aan een ieder van tevoren persoonlijk ten deel valt. Dit erken ik in de vraag betreffende de sacramenten gaarne en gewillig.

Zo wordt in tegenwoordigheid van de gemeente de doop verleend aan hem, die vóór het ontvangen hetzij Christus' dienst beleden heeft, hetzij het woord der belofte bezit, waardoor men weet, dat hij tot de Kerk behoort. Daarom vragen wij bij de doop van een volwassene, of hij gelooft. Eerst indien hij: 'Ja', antwoordt, ontvangt hij de doop. Het geloof was dus vóór het ontvangen van de doop reeds aanwezig. Het geloof wordt diensgevolge niet door de doop verleend. Wanneer echter een kind ten doop gebracht wordt, stelt men de vraag, of de ouders het ten doop willen brengen. En eerst wanneer zij voor de getuigen geantwoord hebben, dat zij het wensen, wordt het kind gedoopt. Ook in dit geval is Gods belofte, dat Hij onze kinderen, evenals die van de lidmaten, tot de Kerk rekent, voorop gegaan. Want wanneer de lidmaten van de Kerk hun kind ten doop brengen, wordt het gedoopt op grond van de regel, dat het krachtens de goddelijke belofte tot de leden van de Kerk gerekend wordt, omdat het van Christenouders stamt. De Kerk neemt derhalve door de doop diegene op, die tevoren door de genade aangenomen is. De doop brengt dus de genade niet aan, maar de Kerk getuigt, dat aan de dopeling de genade ten deel gevallen is.

Ik geloof daarom, o keizer, dat het sacrament een teken van de heilige zaak, dat is: van -de ten deel gevallen genade is. Ik geloof, dat het een zichtbare gestalte of vorm, dat is: een zichtbare afbeelding van de onzichtbare genade is, die gelijk van zelf spreekt, als een gave Gods is verleend en gegeven; deze afbeelding bezit intussen een zekere overeenkomst 65) met hetgeen door de Geest gewekt is. Ik geloof, dat het sacrament een openlijk kenteken is. Zoals bijvoorbeeld wanneer het lichaam bij onze doop door het aller-zuiverste element 66) afgewassen wordt; dat betekent dan, dat wij door de genade van Gods goedheid in het geheel van de Kerk en van het volk Gods zijn opgenomen, waarin men rein en zuiver leven moet. Zo legt Paulus in Romeinen 6 dit geheimenis uit. Wie de doop ontvangt, getuigt dus, dat hij behoort tot de Kerk Gods, die haar Heere in zuiverheid van geloof en rechtschapenheid van leven vereert. En daarom behoren de sacramenten - het Woord komt namelijk bij het element en zo

ontstaat het sacrament - vromelijk vereerd, dat wil zeggen hooggehouden en eerbiedig behandeld te worden. Zij kunnen weliswaar de genade niet scheppen, maar ze verbinden ons wel op zichtbare wijze met de Kerk waarin wij reeds van tevoren opgenomen zijn; daarop moet men met de diepste eerbied letten omdat dit tegelijk met de woorden van de goddelijke belofte bij de bediening [van de sacramenten] verkondigd en bekend gemaakt wordt.

Wanneer zij anders over de elementen denken, bijvoorbeeld dat het uitwendig toegepaste inwendig reinigt, dan heeft het Jodendom weer zijn intrede gedaan, dat geloofde dat de zonden door verschillende zalvingen, wijdingen, schenkingen, offers en spijsverboden verzoend werden en de genade om zo te zeggen gekocht en verworven. Dit hebben echter de profeten, en in het bijzonder Jesaja en Jeremia, steeds hardnekkig bestreden door daar tegenover te leren, dat de beloften en weldaden door Gods vrije goedheid gegeven zijn en niet met het oog op verdienste en uiterlijke ceremoniën.

Ik geloof ook, dat de Wederdopers volkomen dwalen zolang zij de doop van de kinderen der gelovigen afwijzen; en niet alleen op dit punt, maar ook in vele andere dingen, waarvoor het hier echter niet de plaats is om daarop in te gaan. Juist om de dwaasheid en de boosheid van dezen te voorkomen, heb ik als eerste niet zonder gevaar in het vertrouwen op Gods hulp geleerd en geschreven, zodat thans door Zijn goedheid dit verderf bij ons afgenomen is. Zoverre is het van mij om ook maar iets van deze oproerige partij over te nemen, te leren of te verdedigen.

Nadat Zwingli uitvoerig zijn bekende, on-sacramentele leer over het Avondmaal, het grote geschilpunt tussen hem en Luther, uiteengezet en met Bijbel en kerkvaders geargumenteed heeft, volgen nog enige kortere hoofd stukken over de kerkelijke gebruiken, die hij afwijst, over het heilige en noodzakelijke ambt van de profeten, over de overheid (Rom. 13) en over de leer van het vagevuur, die hij verwerpt. Daarna richt hij deze slotwoorden tot de keizer:

Dit alles geloof ik vast, leer en verdedig ik, zoals ik het heb doen voorafgaan, niet met mijn eigen, maar met uitspraken van het goddelijk Woord en ik beloof dit naar Gods wil te doen zolang de Geest deze mijn ledematen regeert. Tenzij iemand anders op grond van een juist begrip van de leringen der waarlijk heilige Schrift evenzo open en eenvoudig, als wij in het voorafgaande, het tegendeel aantoon en bewijst. Het is ons namelijk even aangenaam en welkom als billijk en rechtmatig, ons eigen oordeel te onderwerpen aan de heilige Schrift en de Kerk, die uit de Geest naar de maatstaf van de Schrift oordeelt. Wij hadden alles ook uitvoeriger en uitgebreider uiteen kunnen zetten; maar omdat daartoe de gelegenheid ontbrak, stelden wij ons hiermee tevreden. Wij geloven, dat het zo is, dat men er weliswaar iets op kan aanmerken - wat tegenwoordig in het algemeen immers heel gemakkelijk is- maar niemand kan het doen wankelen! Mocht iemand dit toch proberen, dan zal hij het niet ongestraft doen. Dan zullen wij de ons nog resterende wapenen onverschrokken trekken! Mogen de bewijzen intussen thans voldoende zijn.

Daarom, lieve keizer en u, andere vorsten, machthebbers, edelen en u, gezanten en hoofden van de staten, bid ik met aandrang door Jezus Christus, onze Heere en Broeder, door Zijn goedheid en gerechtigheid, door Zijn oordeel, waarnaar Hij allen naar verdienste zal vergelden, aan wie geen raad verborgen blijft, die de voornemens van goddeloos beraadslagende en regerend.; vorsten vernietigt, die de nederigen verheft en de hoogmoedigen vernedert, om de geringheid van de vermaner niet á

priori te verachten. Dikwijls hebben ook eenvoudige lieden juist gesproken, en verkoos de waarheid zich tot haar verbreiding de zwakken en de geringsten.

Ik bid u vervolgens te bedenken, dat ook gij mensen zijt, die zich kunnen vergissen en door anderen misleid worden, want ieder mens is leugenachtig; en wanneer hem door de Geest van God niet anders geleerd wordt dan wat hijzelf weet of begeert, is er van hem niets te hopen dan dat hij zichzelf met zijn kunsten en streken ten val brengt. Want Jeremia heeft maar al te zeer naar waarheid gezegd: “Zie, het Woord des Heren hebben zij verworpen; wat voor wijsheid zou hun dan nog overblijven?”

Omdat gijzelf voorganger in de gerechtigheid zijt, moet gij daarom de wil Gods wel heel bijzonder doorzien! Waar anders kan men die vinden dan uit Zijn eigen woorden? Schrikt daarom niet terug voor de inzichten van hen, die op het Woord Gods steunen. Wij zien het immers bijna overal gebeuren, dat Gods Woord te meer straalt en de leugen verdreven wordt, naarmate de tegenstanders zich er meer tegen verzetten. Wanneer er nu lieden zijn, die ons bij u sterk van onwetendheid en, voor zover God het toelaat, ook van boosheid trachten te beschuldigen - hetgeen mij niet ontgaat - overweeg dan bij uzelf ook nog het volgende:

Ten eerste, of wij, die het hier uiteengezette begrip van het Evangelie en van de dankzegging (Avondmaal) voorstaan, ons leven ooit zo geleid hebben, dat een redelijk mens er aan heeft kunnen twijfelen of wij werkelijk tot de rechtschapenen behoren.

Ten tweede, of wij van kindsbeen af zo van geestelijke begaafdheid en wetenschappelijke ontwikkeling verlaten waren, dat er bij ons in het geheel geen hoop op kennis van zaken bestaat? Wij snoeven stellig op geen van beide, daar ook Paulus door Gods genade was wat hij was. Wanneer ons leven in het algemeen tamelijk opgewekt is geweest, is het desondanks nooit tot zedeloosheid of schaamteloosheid afgezakt, noch omgekeerd tot wreedheid, hovaardij of eigenzinnigheid ontaard, zodat de bedoelingen van onze tegenstanders, door het getuigenis van ons leven overdonderd, reeds herhaaldelijk tot de aftocht zijn gedwongen. Ofschoon onze kennis van zaken grondiger is dan dat onze vijanden haar kunnen verdragen of gewetenloos minachten, is ze toch veel geringer dan onze aanhangers in hun goedheid menen.

Wel hebben wij ons, om het nagestreefde doel te bereiken, sedert enige jaren in goddelijke en menselijke kennis geoefend, opdat onze leer niet zonder goede grondslag zou zijn.

Men moge ons nu intussen veroorloven de zo vrijgevig aan onze gemeenten geschonken genade en mildheid van God te prijzen! Inderdaad hebben de gemeenten, die door ons God de Heer horen, het Woord des Heeren zo aangenomen, dat onwaarheid en ongeloof bedwongen, hovaardigheid en weeldezucht gebroken worden, schanddaden en twist zich uit de voeten maken. Als dit niet Werkelijke vruchten zijn van goddelijke inspiratie, welke zijn dit dan wel?

Bedenk toch, geliefde keizer en gij, vorsten en edelen allen, wat voor goede vruchten de voorspiegeling van mensenleer ons geproduceerd heeft! Gelijk de betaalde Missen de begeerte en onbeschaamdheid bij vorsten en volk bevorderd hebben, zo hebben zij ook de losbandigheid van de pausen en de zwelgerij van de mispapen meegebracht en doen toenemen. Kortom, welke boosheid hebben zij niet doen ontbranden? Wie zal de rijkdommen, opgehoopt door de Mis, vernietigen, als men de toevoer niet stopt en afsluit?

God, die meer goedertieren is dan gij allen, die wij gaarne de liefsten noemen en ook werkelijk als zodanig beschouwen, binde u op het hart om deze en alle dwalingen in de Kerk bij de wortel aan te tasten; en dat Rome met al zijn puin, waarmee het de Christenheid en vóór alles Duitsland beladen heeft, losgelaten en prijsgegeven worde.

En dat gij de krachten, die gij tot nu toe tegen de zuiverheid van het Evangelie hebt ingezet, nu tegen het misdadig streven der goddeloze pauselijken keert, opdat onze door uw nalatigheid verdreven gerechtigheid en door verdichte en verblindende kleuren verduisterde onschuld opnieuw erkend worden.

Er is nu genoeg gewoed. Of is soms het ongerechte commanderen, veroordelen, ja, moorden, doden, roven, bannen niet gruwelijk en verschrikkelijk? Nu men op deze manier geen succes gehad heeft, zal men het zeker op een andere moeten proberen. Doch als ons streven van de Heer is, strijdt dan niet tegen God! Indien van elders, dan zal het door zijn eigen onbezonnenheid wel ineensinken. Laat derhalve Gods Woord zich vrij verbreiden en uitspruiten, gij mensenkinderen, wie gij ook zijt en die immers het gras niet kunt verbieden te groeien! Gij ziet, hoe deze reikelijk door de hemelse regen bevochtigd wordt en hoe men het door geen menschenhitte kan doen verdorren. Overweegt niet wat gij zelf het meest begeert, maar wat de wereld van het Evangelie verlangt! Neemt dit voor lief aan, wat het ook is, en toont door uw optreden, dat gij kinderen Gods zijt.

Zürich, 3 juli 1530.

12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO

AAN DE CHRISTELIJKE KONING

**Korte en klare uiteenzetting van het door Huldrych Zwingli gepredikte geloof.
1531**

Voorrede

Onder alles wat deze opstandige eeuw voortbrengt, is er niets met zoveel succes opgetreden als de rampzalige leugen, o aller-godsdienstigste koning! Hetzij omdat de auteur van het kwaad, de boze, voortdurend poogt op het zaaiveld het beste zaad te verstikken, hetzij doordat de goddelijke bouwer van de zielen door laster en ongeloof juist moed en ongeloof aanwakkert en bevordert; evenals de Spartanen de volledige verwoesting van een ten koste van veel zweet eis bloed veroverde stad plachten te verbieden om aldus een gelegenheid over te houden voor hun soldaten om zich in de strijd van man tegen man te blijven oefenen, zo laat God de Heer ook toe, dat wij op een onverwachte wijze bedreigd en verontrust worden, opdat wij ons beproefd tot Zijn dienst tonen. Hoe zal trouwens iemand ooit sterk en gedisciplineerd kunnen worden dan te midden van de onrust der gevaren en bij rijkelijke gelegenheid tot brasserij? Evenzo wordt de waarheid, die thans begonnen is het hoofd op te steken, ten gevolge van de leugen steeds helderder en toont zij zich verhevener! Leugens tasten haar van alle kanten aan en spuwen alle mogelijke gif tegen haar uit; daardoor wordt zij gedwongen ze af te schudden, de gifstralen af te wissen en haar leden te beveiligen en zo wordt niet alleen het bedrog van de leugens maar ook het liefelijk aanschijn van de waarheid meer en meer ontdekt en komt dit aan het licht. Maar ik moet mijn voorwoord besluiten.

De vrees bekruipt mij, dat uw Genade door de meer dan onware leugenachtige inblazingen van zekere verraders wordt lastiggevalen. Ik weet weliswaar, dat zij niet van haar stuk gebracht kan worden. Hoe oneerlijker zij zijn, bij des te meer personen nemen zij de waarheid niet slechts weg, maar belasteren zij haar ook nog. Zij klagen ons aan onder het voorwendsel, dat wij de religie met voeten treden en het onaantastbaar ambt en de waardigheid van koningen en overheden minachten. In welke mate hun gehele optreden met de waarheid overeenstemt, moge uw gerechtigheid, zo smee ik, beoordelen zodra zij van de grondslagen van ons geloof, de wetten en gebruiken van onze kerken en de eerbied, waarmee wij tegenover de vorsten staan, kennis genomen heeft. Wij zetten ze zo duidelijk mogelijk uiteen.

Niets ligt meer voor de hand, dan dat een mens rekenschap van zijn geloof aflegt. Want wanneer het geloof, zoals de apostel het beschrijft, die kracht, vastigheid en zekerheid van de ziel is, waarmee zij onwrikbaar op de onzichtbare God vertrouwt, wie kan dan zo dwaas en zo traag zijn, dat hij geen kans ziet uiteen te zetten of hij ergens op vertrouwt of niet? Vooral wanneer het geloof het kind van de waarheid is; want een ieder vertrouwt op hetgeen hij als het volstrekt ware heeft leren kennen. En omdat alleen God waarachtig is, waarom zou iemand dit vertrouwen dan niet met weinig woorden kunnen omschrijven, wanneer hij door eigen ervaring en inzicht tot dit vertrouwen is gekomen?

Het zesde onderdeel handelt kort over de Kerk

'Wij geloven ook, dat er één heilige, katholieke, dat is algemene Christelijke Kerk is', dat zij echter Of zichtbaar Of onzichtbaar is. Onzichtbaar is volgens de leer van Paulus de Kerk, die van de hemel nederdaalt, dat wil zeggen, die God erkent en omhelst dank zij haar verlichting door de Heilige Geest. Tot deze Kerk behoren allen die geloven, waar ook ter wereld. Met onzichtbaar wordt niet bedoeld, dat de gelovigen onzichtbaar zouden zijn, maar dat voor de ogen der mensen verborgen blijft wie geloven. De gelovigen zijn slechts aan God en aan zichzelf bekend.

De zichtbare Kerk is echter niet de Roomse paus met de andere dragers van de bisschopshoed, maar degenen, die overal ter wereld Christus belijden. Onder hen zijn er, die ten onrechte Christenen genoemd worden, omdat zij innerlijk geen geloof bezitten. Er zijn er derhalve in de zichtbare Kerk, die geen leden van de uitverkorene en zichtbare zijn. Er zijn er derhalve die zich aan het Avondmaal het oordeel eten en drinken, en toch als zodanig aan alle broeders onbekend zijn.

Omdat de zichtbare Kerk diensgevolge vele weerbarstigen en vijandig gezinden bevat die, evenmin als zij een geloof hebben, zich er ook niets van aantrekken als ze honderdmaal uit de Kerk gestoten worden, heeft zij de overheid nodig, hetzij de vorst, hetzij de besten die degenen, die op onbeschaamde wijze zondigen, bestraft. Zij draagt het zwaard immers niet tevergeefs. Omdat er in de Kerk herders zijn - onder wie men ook vorsten verstaan kan, zoals men bij Jeremia kan zien (23:4) - zou een Kerk zonder overheid zeker gebrekkig en verminkt zijn. Zo ver is het van ons, zeer gelovige koning, de overheid te verzwakken of haar afschaffing te verdedigen, zoals sommigen ons aanwrijven, dat wij zelfs haar noodzakelijkheid tot volmaking van het lichaam, dat de Kerk is, leren. Hoor in korte woorden, op welke manier wij over de overheid leren.

De overheid

De Grieken erkennen drie soorten overheid met drie ontaardingën daarvan: de *monarchie* - in het Latijn koningschap - waar enig en alleen één persoon de staatszaken in geloof en rechtvaardigheid leidt. De tegenstelling en ontaarding daarvan is de tirannie - in het Latijn met een minder passend woord: geweld of gewelddadigheid; men gebruikt bijna altijd het aan de Grieken ontleende woord 'tyrannis' omdat er geen betere uitdrukking ter beschikking staat. Zij is er werkelijk, wanneer de vroomheid wordt veracht, de gerechtigheid met voeten getreden en alles met geweld 'overgezet' wordt en degene, die aan het hoofd staat, zich alles veroorloofd wat hem belijft.

Vervolgens kennen zij de *aristocratie* - (in Zürich de Kleine Raad) in het Latijn de regering door de besten - waarin de allerbesten de staat besturen, en de rechtvaardigheid en vroomheid onder het volk hoog houden. Maar wanneer zij ontaardt, gaat zij over in oligarchie - in het Latijn zeer juist: de macht van weinigen - waarin te midden van de besten enkele weinigen opstaan en zich verheffen om de macht aan zich te trekken, waarbij zij niet het openbare, maar hun persoonlijk belang op het oog hebben, de openbare zaak onderdrukken en deze tot de hunne maken.

Eindelijk kennen zij de *democratie* - in het Latijn vertaalt men die weliswaar met republiek, maar dit woord is veelomvattender dan democratie - waarbij zich de staat, dat wil zeggen de regering, zoals men weet, in handen van het algemeen of van het gehele volk bevindt, in zoverre alle overheidsbestuur, ereambten en ambtsplichten in de macht van het volk staan. Wanneer zij ontaardt, noemen de Grieken haar *samensholing* of opstand, dat wil zeggen oproer, samenzwering en onrust, waarbij niemand zich aan regels stoort, veeleer zijn eigen onbeschaamdheid en begeerlijkheid gehoorzaamt in plaats van de staatsmacht; op deze maakt een ieder voor zich aanspraak omdat hij immers een deel en lid van het gehele volk is. Vandaar de

teugelloze samenzweringen en partijschappen, waaruit moord, plunderingen, ongerechtigheden en alle verdere kwaad van verraad en oproer komen.

Deze onderscheidingen van de Grieken terzake van de overheid erkennen wij en voegen er het volgende aan toe. Wanneer ergens een koning of vorst regeert, leren wij, dat men hem moet achten en eren volgens het gebod van Christus: geeft de keizer het zijne en Gode het Zijne.

Onder 'keizer' verstaan wij dan elke overheid, waaraan de regering erfelijk of door verkiezing en gewoonte toevertrouwd of overgeleverd is. Wordt nu de koning een tiran, dan trachten wij zijn aanmatiging binnen de perken terug te brengen en bestraffen haar tijdig en ontijdig. Want zo spreekt de Heere tot Jeremia: zie, Ik heb u over volken en koninkrijken gesteld, enz.. Luistert hij naar degene, die hem terechtwijst, dan hebben wij voor het gehele rijk en het vaderland een vader gewonnen; oefent hij daarentegen zijn geweld nog hoogmoediger uit, dan leren wij, dat men hem ook wanneer hij voortdurend goddeloos handelt, moet gehoorzamen, totdat de Heer hem uit zijn regeringspositie verwijdt, of door Zijn raad duidelijk maakt hoe degenen, wier zaak dit is, hem van zijn functie kunnen ontheffen en op zijn plaats terugdringen. Evenzo zijn wij op onze hoede en waken er voor, of de aristocratie in oligarchie, of de democratie in opstand dreigt te ontaarden.

Wij hebben immers de voorbeelden in de Schrift, waaruit wij zelf leren wat wij aldus voorschrijven en eisen. Samuel verdroeg Saul totdat de Heer hem zijn koninkrijk en leven ontnam. David kwam door de terechtwijzing van Nathan tot beter inzicht (42) en bleef onder veel aanvechting aan de heerschappij. Achab werd tegelijk met zijn vrouw van het leven beroofd, omdat hij ondanks de tuchtiging door Elia zijn goddeloosheid niet wilde laten varen. Johannes bestrafte Herodes onverschrokken omdat deze zich geenszins voor zijn bloedschande schaamde. Intussen zou het te ver voeren alle voorbeelden uit de Schrift aan te halen. Geleerde en vrome mensen begrijpen wel wat wij op grond van deze bronnen bedoelen te zeggen.

Samenvatting: in de Kerk van Christus zijn de overheid en het profetisch ambt (predikambt) beide even noodzakelijk, mits slechts het tweede voorrang krijgt. Want gelijk de mens slechts uit ziel en lichaam beide bestaan kan, ofschoon het lichaam het geringste en minder achtbare deel is, zo kan ook de Kerk niet zonder overheid bestaan, ofschoon de overheid de grovere en verder van het geestelijke af staande zaken te bezorgen en te regelen heeft.

Wanneer dus de beide grote lichten van onze religie, Jeremia en Paulus, verlangen, dat men de Heere bidt voor de overheid, opdat zij een Gode waardig leven mogelijk make, hoeveel te meer moeten dan allen in de verschillende landen en volkeren alles op zich nemen en doen opdat de rust in Christelijke zin gehandhaafd wordt? Wij leren daarom dat belastingen, tolleren, cijzen, tienden, in bewaring gegeven goed, leningen en alle verplichtingen van welke aard ook, betaald moeten worden en dat steeds in al deze dingen de openbare wetten gehoorzaamd moeten worden.

Na de hoofdstukken over: geloof en werken, het eeuwige leven en een, bijna overbodige, afwijzing van de Wederdopers, volgen de slotwoorden tot de koning:

Wij verkondigen geen jota, die wij niet uit de Schrift geleerd hebben. Wij doen ook geen enkele bewering, waarvoor wij niet de eerste leraars der Kerk, profeten, apostelen, bisschoppen, evangelisten, uitleggers - doch slechts de vroege, die nog het zuiverst uit de bron putten - als getuigen hebben. Wie onze boeken gezien en onderzocht hebben, zullen dat erkennen.

Daarom roep ik u op, allerheiligste koning - wat let mij om de aller-christelijkste ook de allerheiligste te noemen? - de wederopstaande en terugkerende Christus met ere te ontvangen. Want ik zie, dat door Gods voorzienigheid de koningen van Frankrijk aller-christelijkst genoemd zijn, omdat de vernieuwing van het Evangelie van de Zoon Gods onder de regering van u plaats zou hebben, die allen, vriend of vijand, als van nature welgezind prijzen. Want een Christelijk vorst behoort van nature goed en vriendelijk te zijn, rechtvaardig en kundig in zijn oordelen, en geestelijk zeer verstandig en vastbesloten. Met deze gaven heeft, zoals ik zei, de Voorzienigheid u verrijkt, opdat gij in deze eeuw zou schitteren en daarin zelf haar weer zou ontsteken.

Welnu, kom dan nu voor den dag met deze heerlijke deugden, grijp schild en speer en waag een aanval tegen het ongeloof zelf, met uw grote en onverschrokken moed en met uw lichaam, dat aan iedereen door zijn fijnheid opvalt; opdat de andere koningen uw voorbeeld volgen en de Antichrist verdrijven wanneer zij u, de aller-christelijkste, als eerste de eer van Christus zien verdedigen. Laat de heilzame leer in uw rijk zuiver verkondigd worden. Uw land munt uit door vele wijze en geleerde mannen, door middelen en een volk, dat tot de religie geneigd is. Daardoor zult gij niet dulden, dat de zielen, die God en u zeer hoog achten, door bijgeloof worden misleid.

Wat de lasteraars valselyk uitschreeuwen om de waarheid te bestrijden, daarvoor behoeft men in het geheel niet te vrezen. Heilige en rechtvaardige oorlogen zullen niet alleen de uwen, maar ook de geallieerde, buitenlandse volkeren voeren. Zij zullen zonder aarzelen de eed afleggen, niet alleen het volk, maar ook de profeten, terwijl de pausgezinden die tot nu toe geweigerd hebben. Ook zullen de profeten belastingen en cijnzen betalen, zó ver is het van hen, te leren dat men deze niet behoeft af te geven. Zij laten een ieders rechten onaangetast. Wanneer zich verkeerdheden voordoen, zullen zij die echter aan de dag brengen, maar zonder opstand om tijdelijke dingen te veroorzaken. In deze soort zaken erkennen zij de wettige rechter, ofschoon zij ook hem berispen en de mantel uitvegen wanneer hij faalt.

Geloof mij, geloof mij, grootmoedige held, niets van al het kwaad, dat de pauselijke dreigen, zal gebeuren. Want de Heere beschermt Zijn Kerk. Kon u toch maar eens met eigen ogen de staat van bepaalde vorsten zien, die in Duitsland het Evangelie aangenomen hebben, maar ook de rechtschapenheid, de opgewektheid en de vastberadenheid van de steden. Op grond van de vruchten zult gij dan zeggen: ik twijfel niet, dat hetgeen gebeurd is van God komt.

Overweeg alles met uw geloof en in uw wijsheid en vergeef ons de vrijmoedigheid, waarmee wij uwe Majesteit op zo boerse wijze storen. Maar de zaak heeft het zo geëist.

Zürich

Uwer Majesteit zeer dienstwillige

Huldrych Zwingli.

Bron:

Huldrici Zwinglii Opera, cur. M. Schulero et Io. Schuithessio, vol. IV, Turici 1841, blz. 42-78.

Blanke - Farner - Pfister, Zwingli, Hauptschriften, III, Zwingli, der Theologe, Zürich 1960, blz. 295-354.

INDEX 10 BOEKEN OVER DR MAARTEN LUTHER EN ZIJN REFORMATIE

Deel 1. BIJZONDERHEDEN UIT LUTHERS LEVEN

VOORWOORD

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven
2. Overzicht van Luthers leven en werk volgens Chr. Encyclopedie
3. Kort overzicht van de Reformatie in Duitsland, 1517-1555
Dr. G.P. van Itterzon
4. LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531;
door Vitus Lodewijk von Seckendorf
5. LUTHERS ZALIG EINDE
6. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD

Deel 2. CATHARINA VON BORA. LUTHER, ZIJN VROUW EN GEZIN

- I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw
- II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw
- III. DERDE BOEK. De weduwe

Deel 3. LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG

Historie naar aanleiding van brieven geschreven door
Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530

INHOUD

- II. Overzicht van de [Rijksdag te Augsburg](#) 1530
- III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg
- IV. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden
- V. 48 Brieven van Luther
Onderhandeling van de theologen over de Confessie
25 juni Voorlezen van de Confessie op de Rijksdag
Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling
Vervolg onderhandeling Rijksdag
Luthers inzicht over de onderhandeling
Vastgelopen onderhandelingen
Bedrog van de tegenpartij
- VI. De Rijksdag gesloten
- VII. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Naïm
- VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530
- IX. Vier-stedenbelijdenis 1530
- X. Zwingli's belijdenis 1530
- XI. Resultaat van de Rijksdag

Deel 4. BRIEVEN VAN DR. MAARTEN LUTHER AAN FAMILIE EN VRIENDEN

INHOUD

TOELICHTING

1. BRIEF VAN LUTHER AAN JOHANN BRAUN, 22 april 1507
2. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ 31 okt. 1517
3. AAN KEURVORST FREDERIK VAN SAKSEN, november 1517
4. AAN JOHANN VON STAUPITZ, 30 mei 1518
5. AAN PAUS LEO X najaar van 1518
6. AAN JOHANN VON STAUPITZ, Wittenberg, 9 februari 1521
7. AAN DE KEURVORSTEN, VORSTEN EN STENDEN VAN HET RIJK
8. AAN MELANCHTON, Wartburg, 12 mei 1521
9. AAN ZIJN VADER HANS LUTHER, Wartburg, 21 november 1521.
10. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, Wartburg, 1 dec. 1521
11. DE CHRISTENEN IN HOLLAND, BRABANT EN VLAANDEREN, 1523

BRIEVEN VANUIT DE COBURG:

12. AAN PHILIPPUS MELANCHTON, juni 1530
13. AAN LAZARUS SPENGLER, 8 juli 1530
14. AAN DR. GREGORIUS BRÜCK, 5 augustus 1530
15. LUTHERS TROOSTBRIEF AAN ZIJN VADER, 15 februari 1530

16. BRIEF VAN LUTHER AAN ZIJN MOEDER juni 1531
17. AAN MELANCHTHON, 5 juni 1530, ivm. overlijden Hans Luther
18. AAN JUSTUS JONAS, 19 MEI 1530, overlijden van zijn zoontje
19. AAN JUSTUS JONAS, 29 JUNI 1530, God onze Toevlucht
20. AAN JUSTUS JONAS, 9 JULI 1530, over Psalm 110
21. AAN JUSTUS JONAS, 27 JULI 1530
22. AAN JUSTUS JONAS, 3 AUGUSTUS 1530
23. AAN JUSTUS JONAS, 20 SEPTEMBER 1530
24. AAN JUSTUS JONAS, na de dood van luthers dochtertje Magdalena, 1542.
25. AAN JOHANN BRENZ, 30 JUNI 1530
26. BRENZ AAN LUTHER, 8 JULI 1530
27. AAN ABT FRIEDRICH, 1 JULI 1530
28. AAN HIERONYMUS WELLER, EIND JULI 1530
29. AAN HIERONYMUS WELLER, 15 AUGUSTUS 1530
30. AAN LUDWIG SENFL, 4 OKTOBER 1530
31. BRIEF VAN LUTHER AAN FRIEDRICH MYCONIUS, 9 JANUARI 1541
32. EERSTE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546
33. TWEDE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546

Deel 5. INVLOED VAN LUTHER IN DE NEDERLANDEN

Luthers geschriften in Vlaanderen, Brabant en Zeeland

INHOUD

Citaten uit:

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN

Johan Decavele

1. BRABANT EN VLAANDEREN IN DE BAN VAN LUTHER
2. LUTHERAANHANGERS IN BRUSSEL
3. BRIEVEN VAN LUTHER AAN DE CHRISTENEN IN NEDERLAND
- DE HERVORMING IN ZEELAND

Dr. C. Rooze – Stouthamer

- Introductie van de Hervorming in Zeeland (ca. 1520- 1532)
- De Dopers (1532 - ca. 1540)
- Reformatorische ontwikkelingen tot ca. 1545

Deel 6. 95 STELLINGEN

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

- Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517
- Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518
- Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518
- Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518
- Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518
- Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

- Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518
- Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519
- Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519
- Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

DEEL II

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof
2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER, Door Dr. A. W. Bronsveld
3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517
4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN
5. LUTHER OP de RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper

6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER, Adrianus Haemstedius

Deel 7. ASPECTEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN DR. MAARTEN LUTHER
INHOUD

VOORWOORD

1. VREUGDE EN BLIJMOEDIGHEID, Paul Scheurlen

- (1) Luthers vreugde in de natuur
- (2) Luther als vriend
- (3) Luthers 'Tafelgesprekken' en humor
- (4) Luthers zinspreuken en muziek
- (5) Luther als opvoeder

2. ONDERRICHT HOE DE CHRISTENEN MET MOZES DIENEN OM TE GAAN, door Dr. M. Luther

3. LUTHERS VISIE OP WET EN EVANGELIE, Dr. J. van Genderen

4. LUTHER, Drs. K. Exalto

5. CALVIJN EN LUTHER, dr. W. Balke

6. LUTHERS LEER VAN WOORD EN GEEST, dr. C. Graafland

7. EEN BELANGRIJKE BEKENTENIS VAN LUTHER

H.A.J. Lütge, Herv. Predikant te Amsterdam

8. DE STICHTER VAN DE EVANGELISCHE LANDSKERKEN, Gerard Ritter

9. 'DE JODEN EN HUN LEUGENS' TOEGELICHT, Dr. T.H.M. Akerboom

10. UITTREKSEL PREEK 8, uit het Evangelie op St. Stefanusdag (26 december) Mattheüs 23: 34 - 39. Door de samensteller

Deel 8. DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER

Door PAUL SCHEURLLEN

HOOFDSTUK I. LUTHER ALS KRUISDRAGER

HOOFDSTUK II. LUTHER ALS TROOSTER

HOOFDSTUK III. LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER

HOOFDSTUK IV. LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP

HOOFDSTUK V. LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

Deel 9. AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530

door DR. MAARTEN LUTHER en DR. PHILIPPUS MELANCHTON

1. MARTELAREN

2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529

3. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529

4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE

5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530

A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG

B. ONVERANDERD of VERANDERD

6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE

a. DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS

b. DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN

7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA

8. MELANCHTHONS VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS

9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530

10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530

11. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530

12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHRISTELIJKE KONING

Deel 10. MELANCHTON 'DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND'

VOORWOORD

INLEIDING

1. OVERZICHT VAN MELANCHTONS LEVEN
2. MELANCHTON EN DE POGING VAN AARTSBISSCHOP HERMAN VAN WIED TOT REFORMATIE TE KEULEN,
Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink
3. HET ANTWOORD VAN PHILIPPUS MELANCHTON OP HET GESCHRIFT VAN DE COMMISSIE UIT DE LAGERE CLERUS VAN KEULEN, 1543
4. HET CORPUS DOCTRINAE CHRISTIANAE, 1560 EN MELANCHTONS VOORREDE
5. BUCER EN ZIJN 'SUMMARY', 1523
6. MELANCHTON, LUTHER – ZWINGLI – ZÜRICH, Dr. C. A. Tukker
7. MELANCHTON EN REFORMATIE IN STRAATSBURG,
Prof. Dr. W. van 't Spijker
8. DE LUTHERSE KERKEN NA DE REFORMATIE, Dr. J.S. Locher
9. DE LUTHERSE KERK EN ONDERLINGE TWISTEN, Dr. J.H. Kurtz
10. CALVINISME EN LUTERANISME, Prof. Dr. W. van 't Spijker
11. CALVIJNS VOORREDE IN DE LOCI COMMUNES VAN MELANCHTON
12. CALVIJN EN LUTHER / MELANCHTON, Eberhard Busch
13. MELANCHTONS WIJSHEID EN INVLOED, Dr. H.J. Selderhuis
14. MELANCHTON EN DE KERKELIJKE VISITATIE, Red.
 - A. Gebruik en misbruik van Melanchton
 - B. De Bruggenbouwer
 - C. Gebrek bij Melanchton